

ST. KEINYS

### LIETUVIŠKŲ SUDURTINIŲ TERMINŲ DARYBA

Dabartinėje lietuvių kalboje dūryba yra vienas iš pagrindinių daiktavardžių darybos būdų. V. Urbučio duomenimis, sudurtinių daiktavardžių vartojama beveik tiek pat, kiek ir su galūnėmis padarytų daiktavardžių<sup>1</sup>. Pastarųjų esą gal truputį daugiau, negu sudurtinių daiktavardžių<sup>2</sup>.

Sudurtiniais daiktavardžiais plačiai remiamasi ir lietuvių terminologijoje. Teisės, geologijos ir fizinės geografijos, fizikos, sporto, melioracijos, chemijos, tekstilės, literatūros, botanikos, ekonomikos bei skaičiavimo technikos terminų žodynuose, kurių dariniai čia sinchroniškai nagrinėjami, vienažodžiais terminais pateiktų sudurtinių daiktavardžių yra 893<sup>3</sup>. Tuose pat šaltiniuose pateikti galūnių darybos daiktavardžiai sudaro 0,89 šio skaičiaus. Vadinasi, minėtų šaltinių duomenimis, sudurtinių terminų daiktavardžių yra daugiau, negu atitinkamų galūnių darybos daiktavardžių. Pagal vartojamų darinių skaičių dūryba čia užima antrą vietą – daugiau vartojama tik priesagų vedinių (jų tuose pat šaltiniuose yra beveik penkis su puse karto daugiau). Tai, be kita ko, rodo, kad sudurtinių terminų darybos nagrinėjimas ir teoriniu, ir praktiniu atžvilgiu yra aktualus lietuvių kalbotyros uždavinys. Aktualus jis taip pat dėl to, kad didžiausioji dabartinės literatūrinės kalbos naujadarų dalis yra terminai. Vadinasi, terminų darybos nagrinėjimas leidžia su-sekti naujausius žodžių darybos polinkius, akivaizdžiai įsitikinti, kaip, kokiomis priemonėmis kalba patenkina gyvenimo ir visuomenės raidos keliamą poreikį plėsti ir tobulinti žodyną.

Kuo paaiškinamas palyginti didelis dūrybos aktyvumas terminologijoje? Visų pirma, matyt, čia lemia vidiniai pačios terminologijos poreikiai, t.y. būtinumas įvardyti sudėtinės sąvokas. Tam reikalui, tiesa, dažniausiai daromi vadinamieji sudėtiniai terminai – įvairūs elementarūs terminologiniai žodžių junginiai. Tačiau vienažodis terminas daugeliu atžvilgių yra patogesnis už sudėtinį terminą. Dėl to tat neretai ir griebiamasi sudurtinių terminų darybos. Tai teisingai dar prieš Antrąjį pasaulinį karą buvo pastebėjęs rusų kalbininkas G. Vinokuras, rašydamas, kad sudurtiniai žodžiai reikalingi ne tik naujų žodžių poreikiui patenkinti, bet ir dėl to, kad labai dažnai išties prireikia vienu žodžiu išreikšti dvi idėjas. Terminologijai sintaksiškai vienanaris pavadinimas, kai nepakenkiama

<sup>1</sup> Urbutis V. Dabartinės lietuvių kalbos sudurtinių daiktavardžių daryba. – Kn.: Dabartinė lietuvių kalba. V., 1961, p. 65.

<sup>2</sup> Lietuvių kalbos gramatika. – V., 1965, t. 1, p. 252.

<sup>3</sup> Čia turimi galvoje skirtingi dariniai, o ne terminai. Tas pats darinys dažnokai yra vartojamas kaip skirtingų sričių terminas ir dėl to pateiktas ne viename terminų žodyne.

reikšmės tikslumui, visuomet yra patogesnis už dvinarį pavadinimą<sup>4</sup>. Pirmumą vienažodžiams terminams teikia dauguma kalbininkų ir kitų sričių specialistų, rašančių terminologijos klausimais. Čia paprastai vadovaujamas kalbos ekonomijos principu. Tačiau lemia ne vien jis. Sudurtinis terminas dažnai teikia naujų reikšmės galimybių, kurių neturi ar net negali išreikšti atitinkamų jo pamatinių žodžių junginys, nes, kaip yra pažymėjusi E. Vasilevskaja, sudurtinis žodis yra aukštesnė abstrakcijos pakopa palyginti su žodžių junginiu<sup>5</sup>.

Dūrybos didesnis aktyvumas terminologijos pasistemyje, negu apskritai dabartinėje literatūrinėje kalboje, būdingas ne vien lietuvių kalbai. Tos pačios E. Vasilevskajos liudijimu, sudurtinių žodžių plitimo XX a. rusų kalboje pagrindinė vieta yra terminologija<sup>6</sup>. Kaip pažymėjo lenkų kalbininkas M. Blicharskis, rusų ir lenkų kalbose dūryba pastebimai suaktyvėjo po Antrojo pasaulinio karo, ir visų pirma tai siejama su labai sparčia mokslo, technikos ir kultūros raida bei su tuo susijusiu terminologijos plėtojimu<sup>7</sup>. Itin ryškus palinkimas vartoti sudurtinius žodžius būdingas vokiečių terminologijai<sup>8</sup>. Turint galvoje nevienodą atskirų kalbų vaidmenį moksle ir technikoje, taip pat išsiplėtusius įvairių sričių specialistų ryšius, nesunku suprasti, kad tam tikrą dūrybos aktyvinamąją įtaką gali turėti ir kitos kalbos.

Dūryba terminologijai patogi yra dar tuo, kad padeda sudaryti palyginti trumpus, padedančius išvengti pažyminių susitelkimo rūšinius pavadinimus, pvz.: *pinigai* – *atostogpinigiai* EŽ, *butpinigiai* EŽ, TŽ, *dienpinigiai* EŽ, TŽ, *duonpinigiai* EŽ, *frachtapinigiai* EŽ, TŽ, *kelpinigiai* EŽ, TŽ, *kišenpinigiai* EŽ, *komandiruotpinigiai* EŽ, TŽ, *komispinigiai* EŽ, TŽ, *maistpinigiai* EŽ, *nuompinigiai* EŽ, TŽ, *rankpinigiai* EŽ, TŽ, *važtapinigiai* EŽ, TŽ ir pan.

Dūriniai dažniausiai būna terminiškesni už atitinkamų žodžių junginius. Toks žodžių junginys neretai gali būti suvokiamas ir net vartojamas kaip paprasčiausias termino reikšmės paaiškinimas arba sudaryti paaiškinimo pamatą, pvz.: *laparandis* „randas, kuris lieka nukritus lapui“ BŽ, *šakniastiebis* „požeminis, paprastai gulščiai augantis stiebas, leidžiantis pridėtines šaknis“ BŽ, *vainiklapis* „vainikėlio atskiras lapelis“ BŽ, *vaiskotis* „vaisiaus dalis, kuria jis suaugęs su vaisine šakute; vaisiaus kotelis“ BŽ, *grioviakasė* „mašina, skirta mechanizuotam griovių kasimui“ MŽ, *pirmažolė* „pirmojo pjovimo žolė“ MŽ, *puspylimis* „pusiau pylimas“ MŽ, *vidurupis* „vidurinė upės dalis“ MŽ ir kt. Galima sutikti su P. Skardžiumi, kad dūriniai „savo pobūdžiu daugiausia tinka tikslesniam, kondensuotesniam ir turiningesniam, prasmingesniam reiškimo būdai. Dėl to sudėtiniai žodžiai<sup>9</sup> labai dažnai turi daug gausesnį, turtingesnį ir tuo pat metu specialesnį turinį, negu atskiros,

<sup>4</sup> Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии. — В кн.: Сборник статей по языковедению. М., 1939, т. 5, с. 46.

<sup>5</sup> Василевская Е. А. Словообразование в русском языке. — М., 1962, с. 40.

<sup>6</sup> Ten pat, p. 124.

<sup>7</sup> Blicharski M. Złożenia imienne w języku rosyjskim i polskim. Studium konfrontatywne. — Warszawa—Wrocław, 1977, p. 108.

<sup>8</sup> Левковская К. А. Именное словообразование в современной немецкой общественно-политической терминологии и примыкающей к ней лексике. — М., 1960, с. 35.

<sup>9</sup> *Sudėtiniais žodžiais* P. Skardžius vadino tai, kas dabartinėje lietuvių kalbotyroje vadinama sudurtiniais žodžiais, arba dūriniais.

dar vienove neaperceptuotos žodžių grupių dalys<sup>10</sup>. Tuo taip pat gali būti aiškinamas didesnis dūrinių populiarumas mokslo ir technikos terminologijoje.

Visi nagrinėjamieji sudurtiniai terminai remiasi dviem lietuvių kalboje vartojamais pamatiniais žodžiais. Skirtumo tarp terminologijos naujadarų ir sutermintų paprastosios kalbos žodžių čia nedaroma. Darybos atžvilgiu visi jie laikomi sudurtiniais žodžiais (dūriniais), nes abeji padeda susidaryti atitinkamiems terminų darybos tipų polinkiams. Be to, daugeliu atvejų atskirų terminų priskyrimas katram tų dviejų klotų būtų labai sąlygiškas. Tačiau šiame darbe nenagrinėjama daryba tų tarptautinių terminų, kurie yra aiškūs lietuvių terminologijos skoliniai, pvz.: *acetilacetonas* ChŽ, *aminalizarinas* ChŽ, *centrosfera* GŽ, *chlorbenzolas* ChŽ, *elektrodinamika* FŽ, STŽ, *elektromagnetas* FŽ, STŽ, *galvanoplastika* FŽ, STŽ, *kristalooptika* GŽ (FŽ: *kristalų optika*), *leksikostatistika* STŽ, *magmogenezė* GŽ, *rentgenokristalografija* STŽ, *salicilamidas* ChŽ ir kt. Tokie terminai, tiesa, gali būti darybiškai skaidomi ir, vadinasi, sinchroninėje lietuvių kalbos žodžių daryboje visai jų ignoruoti negalima. Tačiau, būdami sudaryti kitose kalbose, jie sudaro atskirą leksikos klotą ir žodžių darybos pasistemį. Dėl to patogiau tokių terminų darybą aptarti atskirai.

Lietuviškų sudurtinių terminų darybai yra būdingi visi pagrindiniai dabartinės lietuvių kalbos dūrinių darybos tipai. Nagrinėjamų pavyzdžių pasiskirstymas terminų žodynuose parodytas 1 lentelėje<sup>11</sup>.

Didžiausioji sudurtinių terminų dalis (46,5% nagrinėjamų pavyzdžių) priklauso dariausiai dabartinės lietuvių kalbos sudurtinių daiktavardžių būriui su abiem daiktavardiniais sandais. Labai aktyvūs terminologijoje taip pat dariniai iš būdvardžio bei daiktavardžio (17 % nagrinėjamų pavyzdžių) ir daiktavardžio bei veiksmazodžio (16,3 %). Šiems trims dariausiems sudurtinių terminų būriams priklauso beveik keturi penktadaliai nagrinėjamų pavyzdžių.

Daugiausia yra tokių sudurtinių terminų, kurių antrasis sandas remiasi daiktavardžiu. Tokių pavyzdžių nagrinėjamuose žodynuose yra bemaž keturi penktadaliai. Beveik visų likusių nagrinėjamų dūrinių antrasis sandas yra veiksmazodinis. Beje, pirmuoju sandu taip pat dažniausiai imamas daiktavardis (netoli dviejų trečdalių nagrinėjamų pavyzdžių). Kiek dažni kurios kalbos dalies žodžiai yra nagrinėjamų sudurtinių terminų daryboje, matyti 2 lentelėje.

Lentelėje aiškiai matyti, kad sudurtinių terminų daiktavardžių daryboje svarbiausias vaidmuo tenka daiktavardžiui. Gana svariai čia reiškiasi taip pat veiksmazodis (juo dažniausiai remiasi antrasis dūrinių sandas) ir būdvardis (dažniausiai eina pirmuoju dūrinių sandu). Skaitvardžiai, įvardžiai, prieveiksmai ir prielinksniai sudurtinių terminų sandais (paprastai pirmaisiais) eina rečiau.

<sup>10</sup> Skardžius P. Lietuvių kalbos žodžių daryba. – V., 1943, p. 396.

<sup>11</sup> Dūrinių skirstymas pagal sandus lentelėje žymimas simboliškai – raidėmis sutrumpintai reiškiami dūrinio sandai pagal jų pamatinių žodžių priklausymą kuriai kalbos daliai: D – daiktavardis, B – būdvardis, V – veiksmazodis, S – skaitvardis, Pv – prieveiksmais, Pl – prielinksnis, I – įvardis. Ženklu + žymimas dūrybos aktas. Šalia taip užrašyto dūrinių skirsnio skliausteliuose pateikiamas būdingas pavyzdys. Dūrinių darybos skirsniai lentelėje išdėstyti pagal nagrinėjamų skirtingų darinių gausumą.



Sudurtinių terminų darybos tipai

| Dūrinių sandai            | Dūrinių terminų žodynuose skaičius |     |     |    |    |    |    |    |     |    |    |     | Iš viso<br>skirtingų<br>dūrinių |
|---------------------------|------------------------------------|-----|-----|----|----|----|----|----|-----|----|----|-----|---------------------------------|
|                           | ATŽ                                | BŽ  | ChŽ | EŽ | FŽ | GŽ | LŽ | MŽ | STŽ | SŽ | TŽ |     |                                 |
| D+D (vaiskotis)           | 11                                 | 142 | 32  | 39 | 14 | 98 | 12 | 48 | 15  | 56 | 18 | 416 |                                 |
| B+D (gyvsidabris)         | 3                                  | 26  | 14  | 6  | 2  | 57 | 6  | 33 | 4   | 13 | 17 | 152 |                                 |
| D+V (kalbotyra)           | 1                                  | 23  | 10  | 12 | 8  | 41 | 4  | 55 | 11  | 18 | 12 | 146 |                                 |
| S+D (penkmetis)           | —                                  | —   | 8   | 5  | 1  | 9  | 7  | 4  | 8   | 16 | 2  | 57  |                                 |
| V+D (kirtavietė)          | 2                                  | 5   | 1   | 3  | —  | 9  | —  | 5  | —   | 2  | 3  | 24  |                                 |
| Pv+D (daugtaškis)         | —                                  | 1   | 1   | 2  | —  | 7  | —  | 2  | 7   | 2  | 1  | 21  |                                 |
| Pl+D (viršvalandžiai)     | —                                  | 4   | 2   | 6  | —  | 5  | —  | 8  | —   | —  | 1  | 20  |                                 |
| I+V (savitarna)           | —                                  | 3   | 1   | 5  | —  | 2  | —  | 2  | —   | —  | 7  | 19  |                                 |
| B+V (bendravaldis)        | 1                                  | —   | —   | 2  | 2  | 1  | 1  | —  | 1   | —  | 3  | 10  |                                 |
| S+V (dvipakaitis)         | —                                  | —   | 8   | —  | —  | 1  | —  | —  | —   | —  | —  | 9   |                                 |
| I+D (kelia pareigis)      | —                                  | —   | —   | 2  | 1  | —  | —  | —  | 4   | 1  | 3  | 8   |                                 |
| Pv+V (daugiskaita)        | —                                  | 2   | 1   | 1  | 2  | 1  | 1  | —  | 1   | 1  | —  | 5   |                                 |
| Pv+B (rudmargė)           | —                                  | 2   | —   | —  | —  | —  | —  | —  | —   | 1  | —  | 3   |                                 |
| V+V (grėžmatis)           | —                                  | —   | —   | —  | —  | 1  | —  | —  | —   | —  | —  | 1   |                                 |
| D+B (kailiapaikiai)       | 1                                  | —   | —   | —  | —  | —  | —  | —  | —   | —  | —  | 1   |                                 |
| Pv+Pv (lygiagretės)       | —                                  | —   | —   | —  | —  | —  | —  | —  | —   | 1  | —  | 1   |                                 |
| Iš viso skirtingų dūrinių |                                    |     |     |    |    |    |    |    |     |    |    | 893 |                                 |



Kalbos dalių dažnumas sudurtinių terminų daryboje

| Kalbos dalis | Dūrinių skaičius |           |
|--------------|------------------|-----------|
|              | I sandas         | II sandas |
| Daiktavardis | 563              | 698       |
| Veiksmažodis | 25               | 190       |
| Būdvardis    | 162              | 4         |
| Skaitvardis  | 66               | —         |
| Prieveiksmis | 30               | 1         |
| Įvardis      | 27               | —         |
| Prielinksnis | 20               | —         |

Bendrais bruožais apžvelgus nagrinėjamų sudurtinių terminų kiekybinį pasiskirstymą, galima manyti, kad terminologijoje pamatiniais žodžiais daiktavardžiai imami truputį dažniau, negu apskritai dabartinės lietuvių kalbos sudurtinių daiktavardžių daryboje. V. Urbutis, plačiai išnagrinėjęs dabartinės kalbos sudurtinių daiktavardžių darybą, remdamasis visų pirma pavyzdžiais iš „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“ (V., 1954), nustatė, kad dūriniai, „kurių antruoju sandu yra paimtas daiktavardis, sudaro beveik tris ketvirtadalius visų dabartinės lietuvių kalbos bent kiek žinomesnių sudurtinių daiktavardžių“ (iš viso minėtame žodyne jų duodama daugiau kaip du tūkstančiai du šimtai)<sup>12</sup>. Tokių sudurtinių terminų čia nagrinėjamuose šaltiniuose sudėta dvidešimtadaliu daugiau. Tačiau tai nėra esminis skirtumas. Reikia pasakyti, kad labai smarkiai nesiskiria ir kiti kiekybiniai sudurtinių terminų darybos duomenys. Tad šiuo atžvilgiu terminų daryba gana neblogai išlaiko bendrąsias dabartinės lietuvių kalbos sudurtinių žodžių darybos proporcijas.

Įdomu pažymėti, kad lietuviškų sudurtinių terminų daryba šiais bendriausiais savo bruožais, matyt, gerokai skiriasi nuo atitinkamų latviškų terminų darybos. V. Skujinio duomenimis, latvių technikos mokslų terminijoje vienažodžiai sudurtiniai terminai sudaro 38 % visų darinių<sup>13</sup>. Tai žymiai daugiau negu lietuvių kalboje — darbo šaltinius sudarančiuose vienuolikoje lietuviškų terminų žodynu vienažodžiais terminais daiktavardžiais pateiktų darinių tarpe (jų yra netoli septynių tūkstančių)

<sup>12</sup> Urbutis V. Dabartinės lietuvių kalbos sudurtinių daiktavardžių daryba, p. 68, 66. Žr. taip pat: Lietuvių kalbos gramatika, t. 1, p. 437.

<sup>13</sup> Скуиня В. Образование терминов технических наук в латышском языке: Автореф. канд. дис. — Рига, 1969, с. 14.

dūriniai sudaro 13 %. Be to, antrasis minėtos autorės nagrinėtų latviškų terminų sandas remiasi vien daiktavardžiais<sup>14</sup>. Iš šio sugretinimo daryti kokias nors didesnes išvadas ar apibendrinimus apie dviejų artimiausių giminaičių kalbų terminų darybos skirtumus, žinoma, būtų per daug drąsu. Daug kas gali būti ne kalbų vidinių skirtumų, bet tyrinėtojų skirtingo požiūrio į atitinkamus faktus ir nevienodo jų vertinimo padarinys. Tačiau tam tikrų ir galbūt nemažų skirtumų, matyt, vis dėlto esama. Būtų naudinga sugretinti šių dviejų kalbų dabartinę terminų darybą.

Lietuviškų sudurtinių terminų, kaip ir apskritai lietuvių kalbos dūrinių, semantinis ir gramatinis centras dažniausiai yra antrasis sandas. Pirmasis sandas paprastai apibrėžia, pažymi tai, kas pasakoma antrojo sando pamatiniu žodžiu (šis santykis labai pareina ir nuo to, kurios kalbos dalies žodžiu remiasi pirmasis sandas). Sudurtinių terminų (ir apskritai žodžių), kurių tas santykis būtų kitoks, yra palyginti visai nedaug. Tad dūriniai dažniausiai ir skirstomi visų pirma pagal tai, kuriai kalbos daliai priklauso antrojo sando pamatinis žodis. Taip išskiriami du stambūs būriai – daiktavardiniai ir veiksmažodiniai sudurtiniai daiktavardžiai (kitų kalbos dalių žodžiais antrasis sandas remiasi labai retai). Šie du būriai nemažai kuo skiriasi tiek darybos formos, tiek ir reikšmės atžvilgiu.

Kiekvieno taip išskirto būrio viduje dūrinius įprasta skirstyti pagal tai, kuriai kalbos daliai priklauso pirmojo sando pamatinis žodis. Toks skirstymas padeda lengviau ir glausčiau išryškinti kai kurias atitinkamų darinių formos ypatybes, apžvelgti, kiek nuo to, kurių kalbos dalių žodžiais remiasi sandai, pareina dūrinių reikšmė. Šitaip išskirstyti dariniai toliau nagrinėjami reikšmės ir formos atžvilgiu. Tokios skirstymo ir nagrinėjimo tvarkos iš esmės laikomasi ir šiame darbe. Tačiau šiuo atveju nukenčia nagrinėjimas pagal darinių darybinę reikšmę. Pavyzdžiui, veiksmažodinį antrąjį sandą turinčių dūrinių įrankių pavadinimo reikšmė nepriklauso nuo to, kurios kalbos dalies žodžiu remiasi pirmasis sandas (plg. *bangomatis* FŽ, STŽ, *durpsemė* MŽ, *kelmarovė* MŽ, *riedmuša* SŽ, *savivartis* MŽ, *garsialkalis* FŽ, STŽ ir kt.). Tas pats pasakytina ir apie kitų reikšmių dūrinius. Tad veiksmažodinį antrąjį sandą turinčius sudurtinius daiktavardžius, rodosi, patogiau būtų nagrinėti ne suskirsčius pagal pirmąjį sandą, o pagal darinių reikšmę. Tačiau šiame darbe to atsisakyta, siekiant vienodos klasifikacijos.

### Daiktavardiniai sudurtiniai terminai

Kaip jau minėta, sudurtinių terminų, kurių antrasis sandas remiasi daiktavardžiu, yra daugiausia (78,2 % visų nagrinėjamų pavyzdžių). Pirmasis tokių sudurtinių daiktavardžių sandas taip pat dažniausiai yra daiktavardinis (59,6 % visų daiktavardinį antrąjį sandą turinčių pavyzdžių). Gana dažnai šios rūšies darinių pirmasis sandas remiasi būdvardžiu (21,7% pavyzdžių), rečiau – skaitvardžiu (8,2% pavyzdžių) ir palyginti retai – veiksmažodžiu (3,4% pavyzdžių),rieveiksniu (3% pavyzdžių), prielinksniu (2,9% pavyzdžių) bei įvardžiu (1,2% pavyzdžių). Beje, šie kiekybiniai duomenys, galima sakyti, gražiai sutinka su V. Urbučio pateik-

<sup>14</sup> Ten pat.

tais duomenimis apie dabartinės lietuvių kalbos sudurtinius daiktavardžius<sup>15</sup>. Vadinasi, čia esama tvirto lietuviškų sudurtinių daiktavardžių darybos polinkio. Įdomu, kad ir latvių technikos mokslų terminijoje daugiausia yra abu daiktavardinius sandus turinčių sudurtinių terminų (62,5%), antri pagal darinių skaičių (17,4%) yra atitinkami dūriniai su pirmuoju būdvardiniu sandu. Tačiau kur kas dažnesni čia sudurtiniai terminai su pirmuoju veiksmažodiniu sandu (15,1%) ir retesni – su skaitvardiniu, įvardiniu bei prieveiksminiu pirmuoju sandu<sup>16</sup>.

Bendrasis sudurtinių terminų su daiktavardiniu antruoju sandu reikšmės pobūdis paprastai pareina nuo to, kokią reikšmę turi antrojo sando pamatinis daiktavardis. Tai jis dažniausiai lemia, ar sudurtinis daiktavardis turi konkrečią reikšmę (žymi daiktą, gyvį), ar yra abstrakčios reikšmės žodis. Dėl to toks skirstymas į darybos būrius, koks paprastai taikomas priesagų ir galūnių vediniams, sudurtinių daiktavardžių darybos tyrinėjimuose nepraktikuojamas. Didžiausioji darinių dalis yra rūšiniai pavadinimai tų dalykų, kurie žymimi antrojo sando pamatiniais daiktavardžiais. Tačiau nemažai yra ir kitokių dalykų žyminčių sudurtinių terminų.

#### Dūriniai su daiktavardiniais sandais

Sudurtiniai terminai su abiem daiktavardiniais sandais dažniausiai yra daromi iš lietuviškų daiktavardžių (prie jų čia priskiriami ir seni, įaugę į kalbos žodyną skoliniai). Tačiau nesunkiai sudaromi ir tokie hibridai, kurių vienas kuris sandas remiasi tarptautiniu žodžiu, paprastai vartojamu atitinkamos srities terminu. Tarp nagrinėjamų pavyzdžių tokių darinių yra 15,6%, trys penktadaliai jų turi tarptautiniu daiktavardžiu paremtą antrąjį sandą, o likusieji – pirmąjį. Pvz.: *anteridkotis* „gametoforas, ant kurio susiformuoja anteridžiai – antheridiophorum, -us-антеридиеносец“ BŽ, *betonvamzdis* „vamzdis, kurio sienelės padarytos iš betono – бетонная труба“ MŽ, *citrinvaisis* „sultingas vaisius su stora spalvota žieve, kurioje gausu eterinio aliejaus liaukų – hesperidium, гесперидий, померанец“ BŽ, *fosforitmilčiai* „malti fosforitai – фосфоритная мука“ ChŽ, *konidijakotis* „hifo šakelė, kurios viršūnėje susidaro konidijos – conidiophorum, -us, конидиеносец“ BŽ, *pulpovamzdis* „vamzdis pulpai nuvesti – пульповод“ MŽ, *skorpionvėžiai* „Merostomata, ракокорпионы“ GŽ, *startavietė* „место старта“ SŽ, *buožiasporės* „buožiagrybių vaisiakūnio specialių hifų (buoželių) viršūnėje susidariusios sporos – basidiosporae, базидиоспоры“ BŽ, *gelžbakterės* „siūlinės bakterijos, daugiausia iš Leptotrix genties, gyvenančios geležies bikarbonatų turtingame vandenyje (prie šaltinių). <...> – Chlamydobacteriaceae, железобактерии“ BŽ, *jūrmylė* „морская миля“ EŽ, SŽ, *kiaušiasporė* „oogaminių augalų rūšių spora arba zigota, po apvaisinimo susidariusi iš kiaušialąstės – oospora, ооспора“ BŽ, *miškatundrė* „tarpinė sritis, kur miškai pereina į tundras – лесотундра“ MŽ, *molbetonis* „molio, smėlio ir žvyro bei skaldos mechaninis

<sup>15</sup> Urbutis V. Dabartinės lietuvių kalbos sudurtinių daiktavardžių daryba, p. 68; Lietuvių kalbos gramatika, t. 1, p. 437. Gretinimai su dabartinės lietuvių kalbos duomenimis šiame darbe paprastai remiasi šiais V. Urbučio tyrinėjimais.

<sup>16</sup> Скуиня В. Образование терминов технических наук в латышском языке, с. 14–16.



mišinys – глинобетон“ MŽ, *pusantracičiai* „tokios akmenų anglys – полуантрациты“ ChŽ, *pusfinalis* „полуфинал“ SŽ, *pusperiodis* „полупериод“ ChŽ, FŽ, STŽ, *pustonis* „полутон“ FŽ ir kt. Taigi galima sakyti, kad tarptautiniai terminai gana plačiai įeina į šios rūšies lietuviškų sudurtinių terminų darybą. Tai, be abejo, yra palyginti gausaus tarptautinių terminų vartojimo įvairiose lietuvių terminologijos srityse padarinys. Tačiau vien iš tarptautinių terminų naujų sudurtiniai daiktavardžiai savarankiškai, matyt, retai tėra daromi, o nagrinėjamuose šaltiniuose tokių pavyzdžių kaip ir neaptikta. BŽ įdėtas sudurtinis terminas *amonbakterės* „bakterijos, naudojančios maistui amonio druskas – аммонбактерии“, be abejo, gali būti čia minimas, tačiau, kita vertus, tai gali būti ir kitos kalbos termino lietuvinimo padaras. Kiti panašios sandaros tarptautiniai terminai paprastai yra neabejotini skoliniai.

Beveik trys ketvirtadaliai šios rūšies sudurtinių terminų žymi įvairius konkrečius tikrovės dalykus – daiktus (dažniausiai) ar gyvas būtybes (beveik septintadalis konkrečius dalykus žyminčių pavyzdžių). Kiek daugiau negu šeštadalis darinių turi abstrakčią reikšmę. Likusieji sudurtiniai terminai yra įvairių, dažniausiai gamtinių vietų pavadinimai.

Dalis sudurtinių terminų, turinčių abu daiktavardinius sandus, pavadinama sudėtiniais dalykus, kurių sudaromieji dalykai, žymimi sandų pamatiniais daiktavardžiais, yra lygiareikšmiai, vienodai savarankiškos dūrinių pavadinamo dalyko dalykai, pvz.: *angliavandeniai* „grupė organinių junginių, kurių cheminė sudėtis daugiausia atitinka formulę  $C_n(H_2O)_m$ “ BŽ, „C junginiai su H ir O – углеводы“ ChŽ, *angliavandeniliai* „C junginiai su H – углеводороды“ ChŽ, GŽ, *chlorkalkės* „ $Ca(OCl)_2$  ir  $CaCl_2$  mišinys – хлорная известь“ ChŽ, *durpėdumblis* „su dumbliu sumaišytos durpės – илистый торф“ MŽ, GŽ, *gruntadirvė* „bendra sąvoka gruntui ir dirvožemiui pažymėti – почвогрунт“ MŽ, „грунтопочва“ GŽ, *miškastėpė* „fizinė-geografinė zona šiaurės pusrutulio vidurinėje juostoje, charakteringa tuo, kad takoskyrose pievinės stėpės kaitaliojasi su miškais – лесостепь“ MŽ, GŽ, *miškatundrė* „tarpinė sritis, kur miškai pereina į tundras – лесотундра“ MŽ, *moliasmėlis* „molio ir smėlio mišinys – глинопесок“ MŽ, *skorpionvėžiai* „Merostomata, ракоскорпионы“ GŽ, *žmogbeždžionės* „Anthropoidea, человекообразные“ GŽ, *žvėriadriežiai* „Therapsida, звереподобные“ GŽ ir galbūt *akiežeriai* „золи“ GŽ. Sintaksiškai tokių dūrinių sandų tarpusavio santykiavimas yra sujungiamasis. Dėl to ir patys sudurtiniai daiktavardžiai vadinami sujungtiniais, arba kopuliatyviniais. Tačiau šios rūšies sudurtinių terminų yra labai nedaug (netoli 3 % visų abu daiktavardinius sandus turinčių pavyzdžių). Nedaug kopuliatyvinių dūrinių ir apskritai dabartinėje lietuvių kalboje, negausūs jie ir rusų bei lenkų kalbose<sup>17</sup>.

Dauguma sudurtinių terminų turi ne sujungtus, o tarsi prijungtus sandus, kitaip sakant, jie (sandai) nėra visai savarankiški, kits kitam nepriklausomi. Paprastai vienas (dažnų dažniausiai pirmasis) tų sudurtinių daiktavardžių sandas apibrėžia, patikslina, vadinasi, apsprendžia, susiaurina kito sando reikšmę. Tai vadi-

<sup>17</sup> Blicharski M. Złożenia imienne w języku rosyjskim i polskim, p. 47.

namieji apspęstiniai, arba determinaciniai (determinatyviniai) sudurtiniai terminai.

Dauguma determinacinių sudurtinių terminų turi tiesioginę reikšmę, t.y. darinių reikšmę tiesiog susidaro iš sandų santykiavimo ir jų pamatinių daiktavardžių reikšmės. Čia turimas galvoje, žinoma, tų terminų vartojimas, kitaip sakant, tai, kad iš darybos kylanti reikšmė iš esmės nesiskiria nuo leksinės atitinkamų darinių reikšmės. Apibrėžiamasis (determinuojamasis) tokių sudurtinių terminų sandas sudaro tarsi semantinį viso darinio centrą, visų pirma nuo jo (sando) pareina, kokios rūšies dalykas įvardijamas. Apibrėžiantysis sandas, žymėdamas kokį nors įvardijimui svarbų apibrėžiamojo dalyko bruožą, nulemia, kad darinys žymi siauresnę, paprastai apibrėžiamojo sando pamatinio žodžio žyminiui subordinuotą dalyką. Taigi čia esama tipiškų endocentrinių dūrinių. Tokie sudurtiniai terminai paprastai yra rūšiniai pavadinimai. O kadangi terminologijoje rūšinių sąvokų labai gausu, nesunku suvokti, kad šio tipo sudurtinių terminų daryba yra pati aktyvioji. Neretai taip susidaro palyginti nemaži tą patį atraminį sandą turinčių rūšinių terminų būriai. Pvz.:

**liga:** *akmenligė* „kriaušių vaisių žvirgždų pavidalo sukietėjimas, kriaušėms ne-  
gaunant pakankamai vandens — lithiasis, литиаз“ BŽ, *dirvonligė* „javų varpų ir la-  
pų viršūnių nubalimas dėl vario stokos dirvožemyje — болезнь обработки“ BŽ, *dryžligė* „lapų liga, pasireiškianti pailgomis dryžiais ištįsusiomis apmirusių audinių dėmėmis — полосатость“ BŽ, *gelžligė* „įvairios formos įrudimai bulvių gumbo vi-  
duje, atsirandantys dėl nenormalių dirvožemio sąlygų“ BŽ, *grybligė* „grybų sukeliama  
žmonių ar gyvulių liga — микоз“ BŽ, *jūrligė* „морская болезнь“ SŽ, *kamštligė* „įvai-  
raus dydžio sukamštėję lizdai obuolio minkštyme <...>“ BŽ, *lielialigė* „obuolių  
sėklalizdžio raudonasis pelėjimas, sukeliamas Fusarium genties grybų — сердцевин-  
ная гниль“ BŽ, *miltligė* „dažniausiai peleninių (Erysiphaceae) šeimos grybų suke-  
liama liga, kurios užpulti lapai atrodo lyg miltuoti — мучнистая роса“ BŽ, *pelenligė* „kultūrinių ir laukinių augalų liga, pasireiškianti viršutinėje lapų pu-  
sėje pastebimomis gelsvomis įvairaus dydžio ir formos dėmėmis, kurios apatinėje  
lapų pusėje yra nuklotos balta, pilka ar pilkšvai violetine labai trumpa veja. Pelen-  
ligė pasitaiko ir ant kitų organų <...>. — ложная мучнистая роса, мил(ь)дью,  
пероноспороз“ BŽ, *pūslėligė* (kriaušių lapų) „kriaušių liga, sukeliamą grybo  
Taphrina bullata Berk. et Br., pasireiškianti lapų lakšto pūslišku išgaubimu į viršu-  
tinę arba apatinę pusę — вздутие листьев груши, выпуклины“ BŽ, *rūdligė* „augalų liga, sukeliamą įvairių prie rūdgrybių šeimos priklausančių parazitinių  
grybų — ржавчина, ржавчинная болезнь“ BŽ, *sidabraligė* „slyvų, obelių, kar-  
tais ir kitų augalų lapų pabalimas, kurio priežastimi dažnai būna grybas Stereum  
purpureum Pers. — млечный блеск“ BŽ, *stiklaligė* „fiziologinio pobūdžio liga,  
pasireiškianti skaidriomis lyg stiklas dėmėmis paveikto augalo audiniuose — стек-  
ловидность“ BŽ, *suodžialigė* „vasaros antroje pusėje ant augalų, ypač medžių  
lapų, susidarančios į suodžius panašios apnašos — įvairių saprofitinių grybų (Fu-  
mago, Torula ir kt. genčių) hifai ir fruktifikacijos organai — чернь, сажистый  
налёт“ BŽ, *šašligė* „augalų liga, pasireiškianti šašų pavidalo išaugomis gumbų ar-  
ba vaisių paviršiuje — парша“ BŽ, *šratligė* (kaulavaisinių) „liga, sukeliamą grybų

*Clasterosporium carpophilum* (Lev.) Aderh. ir *Cercospora cerasella* Sacc. (aukš-  
lių stadijoje *Mycosphaerella* Aderh.). Pasireiškia apskritomis dėmėmis šviesesniu  
viduriu ir tamsiai raudonais ar rusvai raudonais kraštais ant lapų, kurie vėliau dė-  
mių vietose pasidaro skylėti. Sunkesniais atvejais liga paliečia ūglius, pumpurus,  
žiedus, vaisius – дырчатая пятнистость, клястероспориоз косточковых“ BŽ,  
vyžligė „augalų liga, deformuojanti kaulavaisinių augalų vaisius – vaisiai darosi  
plokšti, raukšlėtu paviršiumi, be kauliuko – кармашки“ BŽ;

**kotas:** *anteridkotis* „gametoforas, ant kurio susiformuoja anteridžiai – ant-  
heridiophorum, -us, антеридиеносец“ BŽ, *buožkotis* „kotelis, ant kurio yra buo-  
želė (bazidė) – basidiophorus, базидиеносец“ BŽ, *konidijakotis* „hifo šakelė,  
kurios viršūnėje susidaro konidijos – conidiophorum, -us, конидиеносец“ BŽ,  
*lapkotis* „lapo dalis, kuria lapo lakštas yra prisegtas prie stiebo – petiolus, чере-  
шок“ BŽ, *meškerikotis* „удилище“ SŽ, *sporakotis* „darinys, ant kurio susiformuo-  
ja grybų sporos – sporophorum, спорофор“ BŽ, *sporangėkotis* „stiebelio pavidalo  
išauga, kurios viršuje pritvirtinta sporangė – sporangiophorum, спорангиеносец“  
BŽ, *vaiskotis* „vaisiaus dalis, kuria jis suaugęs su vaisine šakute; vaisiaus kotelis –  
плодоножка“ BŽ, *vėliavkotis* „древко флажка“ SŽ, *zoosporangijakotis* „grybo  
hifų plona išauga, ant kurios susidaro zoosporangės, pvz., miltgrybių – zoospo-  
rangiophorum, -us, зооспорангиеносец“ BŽ, *žiedynkotis* „belapis stiebas, kurio  
viršūnėje išauga žiedynas, pvz., gysločio (*Plantago*) arba kiaulpienės (*Taraxacum*) –  
pedunculus, scapus, цветонос, стрелка“ BŽ, *žiedkotis* „stiebo ašis arba jo šakelė,  
nešanti vieną žiedą – pedicellus, цветоножка“ BŽ;

**vieta:** *augimvietė* „gamtos kampelis, kuriame augalas natūraliai auga – место  
произрастания“ BŽ, „место обитания“ GŽ (augalų), *darbavietė* „место рабо-  
ты“ TŽ, *diegavietė* „angelė išoriniame žiedadulkės apvalkale (egzinoje), pro ku-  
rią išlenda dulkiadaigis – porus, пора прорастания, проростковая пора“  
BŽ, *indavietės* „lapui nukritus, nutrūkusių indų kūlelių žymės laparandyje – ves-  
tigia fasciculorum, vestigia vasculorum, vestigia vasorum, следы сосудистых пуч-  
ков“ BŽ, *kilmiavietė* „месторождение“ MŽ, *prekyvietė* „базар, рынок“ EŽ,  
*radimvietė* „geografiškai apibrėžta vieta, kurioje augalas yra surastas augantis  
savaimė – местонахождение“ BŽ, GŽ, *rūdvieta* „рудное месторождение“ GŽ,  
*saitavietė* „ženkliukas sėklos luobelėje, kur sėkla buvo priaugusi prie sėklasaicio –  
hilum, umbilicus, рубчик“ BŽ, *startavietė* „место старта“ SŽ, *turgavietė* „ба-  
зар, рынок“ EŽ, *vasarvietė* „дачный поселок“ TŽ;

**raštas:** *dienoraštis* „дневник“ LŽ, *dienraštis* „ежедневная газета“ LŽ,  
*eilėraštis* „стихотворение“ LŽ, *kainoraštis* „прейскурант, ценник“ EŽ, „прейс-  
курант“ TŽ, *laikraštis* „газета“ LŽ, *metraštis* „летопись; ежегодник“ LŽ,  
*rankraštis* „рукопись“ LŽ, „манускрипт“ STŽ, *savaitraštis* „еженедельник“  
LŽ, *tvarkaraštis* „расписание“ EŽ, STŽ, *važtaraštis* „накладная“ EŽ, TŽ, *ži-  
niaraštis* „ведомость“ EŽ, STŽ, TŽ;

**kalnas:** *balnakalnis* „balno pavidalo kalnas – седловина“ MŽ, GŽ, SŽ,  
*ledkalnis* „айсберг“ GŽ, *luistikalniai* „сбросовые горы“ GŽ, *raukšlikalniai*  
„складчатые горы“ GŽ, *stalkalnis* „столовая гора“ GŽ, *ugnikalnis* „вулкан“  
GŽ;



**žemė:** *dirvožemis* „purus paviršinis žemės sausumos horizontas, kuriame gali augti augalai <...> – почва“ MŽ, GŽ, *druskožemis* „dirvožemis, kurio paviršiniame sluoksnyje yra daug lengvai tirpstančių natrio druskų (daugiausia natrio chlorido, sulfato ir karbonato), taip pat kalcio ir magnio druskų <...> – солончак, солончаковая почва“ MŽ, GŽ, *durpžemis* „žemė su durpėmis – торфяная почва“ MŽ, GŽ, *molžemis* „aliuminio oksidas ( $Al_2O_3$ ) – глинозём“ MŽ, ChŽ, *smiltžemis* „smiltynė, smėlžemis – пески“ MŽ, *titnagžemis* „кремнезём“ GŽ.

Šį sąrašą galima būtų tęsti. Pateiktieji pavyzdžiai, be kita ko, rodo, kad pirmasis sandas antrąjį apibrėžia gana įvairiai.

Gana dažnai pirmuoju sudurtinių terminų sandu yra pasakoma medžiaga, įeinanti į tą dalyką, kuris žymimas antrojo sando pamatiniu daiktavardžiu. Pavaadinamasis dalykas gali būti vien iš tos medžiagos sudarytas, bet, kita vertus, ta medžiaga gali būti tik būdinga, dažniausiai svarbiausioji to dalyko sudėtyje tam tikros klasifikacijos atžvilgiu. Pvz.: *angliarūgštė* „prekybinis, techninis anglies dioksido pavadinimas“ ChŽ, *betonvamzdis* „vamzdis, kurio sienelės padarytos iš betono“ MŽ, *druskožemis* „dirvožemis, kurio paviršiniame sluoksnyje yra daug lengvai tirpstančių natrio druskų (daugiausia natrio chlorido, sulfato ir karbonato), taip pat kalcio ir magnio druskų“ MŽ, GŽ, *durpmilčiai* „торфяной порошок“ MŽ, *firnledis* „фирновый лёд“ GŽ, *fosforitmilčiai* „malti fosforitai“ ChŽ, *kalkakmenis* „natūralus kalcio karbonatas“ ChŽ, *kaulamilčiai* „nuriabalinti ir sumalti kaulai“ ChŽ, *kraujamilčiai* „džiovintas kraujas“ ChŽ, *ledkalnis* „айсберг“ GŽ, *ledlaukiai* „ледяное поле“ GŽ, *-is SŽ*, *lentjuostė* „привальный брус“ SŽ (irklavimas), *molbetonis* „molio, smėlio ir žvyro bei skaldos mechaninis mišinys“ MŽ, *orapūsėlės* „1. oro pripildytos pūslelės dumblių audiniuose, kitaip dar vadinamos aerocistomis – аэроцисты, воздушные цисты; 2. žiedadulkių išorinio apvalkalėlio pūsliškos išaugos, palengvinančios žiedadulkių svorį ir įgalinančios jas toli nuskristi – воздушные пузыри“ BŽ, *sniegplūtė* „наст“ SŽ, *spraustasienė* „iš sprautų padaryta sienelė“ MŽ, *vielokaištis* „шплинт, angl. splint, pin, cotter pin“ STŽ, *žabatvorė* „хердель“ SŽ (jojimas).

Nemažos dalies sudurtinių terminų pirmuoju sandu nurodoma, kam yra skiriamas ar naudojamas tas dalykas, kurį žymi antrojo sando pamatinis daiktavardis. Pvz.: *akmenpjūklis* „камнепёз“ GŽ, *atostogpinigiai* „отпускные деньги“ EŽ, *bandotakis* „kelias gyvuliams į ganyklą praginti“ MŽ, *butpinigiai* „квартирные деньги“ EŽ, „квартирные деньги (оплата расходов по найму жилого помещения)“ TŽ, *darbavietė* „место работы“ TŽ, *dujoindis* „dujoms laikyti indas“ ChŽ, *gleivėtakiai* „kai kuriuose ruduosiuose dumbliuose (Laminariaceae šeimos) aptinkami kanalėliai, galimas daiktas, tarnaujantys ekskrecijai“ BŽ, *kainoženklis* „знак цены“ EŽ, *kamščiamedis* „пробковое дерево“ SŽ, *kelialapis* „путёвка“ EŽ, „путевой лист, путевка“ TŽ, *laivakelis* „paženklintas saugus kelias laivybai ar sielių plukdymui upėje, ežere ar jūroje“ MŽ, SŽ, *ledkirvis* „ледоруб“ SŽ, *maistpinigiai* „кормовые деньги“ EŽ, *miegmaišis* „спальный мешок“ SŽ, *orasiurbilis* „aparatas oro srovei siurbti, plačiai naudojamas augalų fiziologijos bandymuose fotosintezės, kvėpavimo arba transpiracijos intensyvumui nustatyti“ BŽ, *prekydėžė* „ло-

ток“ EŽ, *pulpovamzdis* „vamzdis pulpai nuvesti“ MŽ, *sėklamedis* „nekultūrinis vaismedis, kuris auginamas sėkloms gauti (poskiepių išauginimui) — непривитое дерево“ BŽ, *startavietė* „место старта“ SŽ, *špuragražtis* „сверло для бурения шпуров“ GŽ, *šuliaduobė* „яма для прыжков“ SŽ, *turgadienis* „базарный день“ EŽ, *vandensiurblys* „siurblys vandeniui siurbti, pumpuoti“ MŽ, *vasarvietė* „дачный поселок“ TŽ, *vėliavkotis* „древко флажка“ SŽ.

Palyginti nemažai yra tokių sudurtinių terminų, kurių pirmasis sandas rodo, kam priklauso antrojo sando pamatinis žodžiu žymimas dalykas ar kieno dalį jis sudaro. Pvz.: *aukšliasporės* „askų viduje susidariusios aukšliagybių sporos“ BŽ, *bangovagės* „рябь“ GŽ, *daigalapiai* „paprastesnės formos lapai, būdingi daigams; skilčialapiai ir vienas arba du aukščiau stovintys lapai“ BŽ, *gyslagalis* „gyslos viršūnė“ BŽ, *kailiavilnė* „nuo išdirbamų kailių nuimta vilna“ ATŽ, *lapamakštė* „lapo pamatinė dalis, apsupanti makštimis stiebą — vagina, листовое влагалище“ BŽ, *lapkotis* „lapo dalis, kuria lapo lakštas yra prisegtas prie stiebo — petiolus, черешок“ BŽ, *lervataikiai* „medienoje arba žievėje kenkėjų lervų išgraužti takai — червоточные ходы“ BŽ, *meškerikotis* „удилище“ SŽ, *ožkavilnė* „stora ožkų bei avių vilna“ ATŽ, *pievažolė* „луговая трава“ MŽ, *raštagalys* „rašto galas, menkas rąstas“ MŽ, *ratlankis* „išorinė cilindrinė arba fasoninė rato skriemulio arba smagračio dalis“ MŽ, SŽ, *rūdgyslė* „рудная жила“ GŽ, *sėklaskiltė* „sėklos gemalo dalis, kilusi iš pirmųjų lapų, bet paprastai einanti maisto medžiagų sandėlio funkciją (dviskilčiuose) <...>“ BŽ, *sėklasparniai* „plokšti vaisiaus ar sėklos priedėliai, skirti jų plitimui su vėjo pagalba, pvz., klevo, guobos, pušies“ BŽ, *siūlgaliai* „tekstilės ir trikotažo fabrikų gamybinės atliekos; įvairaus ilgio susipainioję siūlų galai, atsiradę įvairiuose gamybiniuose baruose likviduojant siūlų trūkėjimus, nuvyniojant blogas šėivas arba rezervines apvijas“ ATŽ, *sluoksnagaliai* „grižtamosios verpimo atliekos; trumpos sluoksnos atkarpos, gaunamos pašalinant ydingas sluoksnos vietas, likviduojant sluoksnų trūkumus bei sudraskant sugadintą sluoksnų ritę“ ATŽ, *spygliamakštė* „geltona, plėnelės pavidalo makštis, apsupanti jaunus pušies spyglius“ BŽ, *stiebgalis* „pirminių sausumos augalų stiebų ir šakų viršūnės su sporangėmis“ BŽ, *šakniagumbiai* „sustorėjusios šaknies dalys, tarnaujančios maisto medžiagų sandėliu, pvz., jurgino (*Dahlia variabilis*) arba pievinės vingiorykštės (*Filipendula hexapetala*)“ BŽ, *šakniaplaukiai* „šaknies epidermio ląstelių ataugos, tarnaujančios siurbiamajam paviršiui padidinti“ BŽ, *taurėlapis* „paskiras taurelės lapelis“ BŽ, *vainiklapis* „vainikėlio atskiras lapelis“ BŽ, *vaiskotis* „vaisiaus dalis, kuria jis suaugęs su vaisine šakute; vaisiaus kotelis“ BŽ, *žiedadulkė* „žiedinių augalų mikrospora, kuriai dygstant susidaro vyriška gameta“ BŽ, *žiedažvyniai* „du žvyneliai varpinių augalų žieduose, apsaugantys esmines žiedo dalis (kuokelius ir piestelę), o paskui — jauną grūdą“ BŽ, *žiedlapis* „1. nederenciujoto apyziedžio lapelis; 2. vainiklapis (liaudies kalboje)“ BŽ, *žiedsostis* „sutrumpėjusi ir platyn išaugusi žiedo ašis, sudaranti jo pamatą, prie kurio pritvirtintos kitos žiedo dalys“ BŽ, *žiedvirvė* „кренгельс-строп“ SŽ.

Dalis sudurtinių terminų pavadinama sąvokas pagal panašumą. Tokių terminų pirmasis sandas rodo, į ką panašus, ką primena, su kuo gali būti palygintas antruoju sandu žymimas dalykas. Pvz.: *akmenligė* „kriaušių vaisių žvirgždų pavidalo su-

kietėjimas, kriaušėms negaunant pakankamai vandens“ BŽ, *auksagijės* „plonų  
vielelių arba siaurų folijos juostelių pavidalo įvairiaspalviai blizgą metaliniai bei  
metalizuoti siūlai, vartojami audinių efektams, galanterijai“ ATŽ, *balnakalnis* „bal-  
no pavidalo kalnas“ MŽ, GŽ, SŽ, *gelžligė* „įvairios formos įrudimai bulvių gumbo  
viduje, atsirandantys dėl nenormalių dirvožemio sąlygų“ BŽ, *kryžkelė* „перекрё-  
сток; распутие“ SŽ, *krūmamedis* „kelis liemenis turintis medis, pvz., atžalinė  
vyšnia, žagarvyšnė“ BŽ, *medžiakrūmis* „1. aukštas krūmas, panašus į medį, pvz.,  
žagarvyšnės; 2. medžio pavidalu išaugintas krūmas, pvz., serbentas“ BŽ, *miltligė*  
„dažniausiai peleninių (*Erysiphaceae*) šeimos grybų sukeliama liga, kurios užpul-  
ti lapai atrodo lyg miltuoti“ BŽ, *stalkalnis* „столовая гора“ GŽ, *svogūnpumpu-  
ris* „sustorėjusiais mėsingais žvynais pumpuras, panašus į svogūną, pvz., svogūni-  
nės dantažolės (*Dentaria bulbifera*)“ BŽ.

Yra sudurtinių terminų, kurių pirmasis sandas nurodo kurią nors svarbią an-  
truoju sandu žymimo dalyko dalį, kuri ir paimta kaip skiriamasis dariniu žymimo  
dalyko bruožas (požymis), nes kiti antrojo sando pamatiniu daiktavardžiu žymimi  
dalykai jo neturi. Pvz.: *burlaivis* „парусное судно“ SŽ, *dantratis* „зубчатка“  
SŽ, *druskoežeris* „соляное озеро“ SŽ, *kaulavaisis* „sultingas ar pusiau sausas vai-  
sius (slyva, migdolas), kurio vidinis sluoksnis (endokarpas) turi kieto mechaninio  
audinio (kauliuko) konsistenciją“ BŽ, *krumpliaratis* „ratas su krumpliais, varto-  
jamas pavaroms“ MŽ, FŽ, STŽ, SŽ, *krumpliaistiebis* „зубчатая рейка, angl.  
rack, rack bar, rack rod“ STŽ, *lipaplaukiai* „lipus gaminantys plaukeliai, papras-  
tai dengiantys pumpurus“ BŽ, *lukštavaisis* „sausas uždasis vaisius su viena  
sėkla ir odinės konsistencijos apyvaisiu, nesuaugusiu su sėkla“ BŽ, *raušklikalniai*  
„складчатые горы“ GŽ, *sparnavaisis* „lukštavaisis ar riešutėlis, kurio apyvaisis  
yra prasiplėtęs į odos ar plėnelės pobūdžio plokščią priedą – sparnelį (guobų,  
uosio, skroblo, beržo)“ BŽ, *sporalapis* „pakitęs lapas, kuriame gaminasi sporangės  
ir sporos; sporalapius turi sporiniai induočiai ir plikasėkliai“ BŽ, *uogakrūmis*  
„sodo augalas, kurio vaisius yra uoga“ BŽ, *vaismedis* „medžio pavidalo augalas,  
auginamas dėl žmonių maistui tinkamų vaisių“ BŽ, *viksvapelkė* „pelkė, kurios  
durpėse vyrauja viksvos, medžių liekanų yra ne daugiau kaip 10% arba jų visai  
nėra, samanų ne daugiau kaip 30% visos augalų dangos“ MŽ, *ženklavilnė* „vilna,  
kurios plaukų viršūnėlės ženklinant avis nudažytos nenuplaunamais dažais“ ATŽ,  
*žiedynkotis* „belapis stiebas, kurio viršūnėje išauga žiedynas, pvz., gysločio (*Plan-  
tago*) arba kiaulpienės (*Taraxacum*)“ BŽ.

Šiek tiek sudurtinių terminų turi tam tikrą objektinę reikšmę. Pirmuoju tokių  
darinių sandu pasakomas antruoju sandu reiškiamos platesnės sąvokos tarsi ob-  
jektas, t.y. į ką nukreiptas jis yra. Pvz., *algalapis* „окладной лист“ EŽ, *dienoraštis*  
„дневник“ LŽ, *gamtovaizdis* „естественный ландшафт“ GŽ, *jūrlapis* „морская  
карта“ SŽ, *kainoraštis* „прейскурант, ценник“ EŽ, TŽ, *kraštovaizdis* „bendras vie-  
tovės vaizdas; landšaftas“ MŽ, GŽ, *laikraštis* „газета“ LŽ, *ledynmetis* „geologinis  
periodas, kada žymia Žemės sausumos dalį dengė ledai“ MŽ, GŽ, *pelkiamokslis*  
„mokslas, tiriantis pelkių susidarymą ir vystymąsi“ MŽ, *vandentėkmė* „vandens  
tėkmė (srovė) ar žemesnė reljefo vieta, kuria nuolydžio kryptimi juda vanduo“  
MŽ, GŽ, *veiksmazodis* „глагол“ LŽ, *žemėlapis* „карта“ EŽ, GŽ, MŽ, SŽ.



Čia nurodyti būdingesni sandų santykiavimo atvejai tų sudurtinių terminų, kurie turi tiesioginę reikšmę. Tas santykis gali būti ir dar kitoks. Pavyzdžiui, tų darinių, kurių antrojo sando pamatinis daiktavardis reiškia tam tikrą vietą, pirmasis sandas dažnai rodo, kas toje vietoje laikoma ar natūraliai yra ar buvo, pvz.: *durpduobė* „durpyno vieta, kur kasamos durpės“ MŽ, *indavietės* „lapui nukritus, nutrūkusių indų kūlelių žymės laparandyje“ BŽ, *ledlaukiai* „ледяное поле“ GŽ, *-is SŽ*, *moliaduobė* „duobė, iš kurios kasamas molis“ MŽ, *rūdviētė* „рудное месторождение“ GŽ, *sėklalizdis* „sėklavaisinių (pvz., obelių) vaisiuose iš mezginės lizdų išsivysčiusi vidinė vaisiaus dalis, kurioje yra sėklos“ BŽ, *sporlizdis* „sporomis užpildyta ertmė samanų sporinės viduje“ BŽ, *žvyrdubė* „duobė, iš kurios žvyra ima“ MŽ. Kartais pirmuoju sandu nurodomas koks su įvardijamąja vieta susijęs veiksmas ar būseną, pvz.: *augimvietė* „gamtos kampelis, kuriame augalas natūraliai auga“ BŽ, GŽ, *kilmiavietė* (= *telkinys*) „naudingųjų iškasenų susikaupimo vieta jų sankaupos“ MŽ, *radimvietė* „geografiškai apibrėžta vieta, kurioje augalas yra surastas augantis savaime“ BŽ, GŽ.

Gana gausu (septintadalis visų abu daiktavardinius sandus turinčių darinių) yra sudurtinių terminų, kurių pirmasis sandas remiasi daiktavardžiu *pusė*. Antruoju sandu dažnai nurodoma, kieno ta pusė yra, vadinasi, čia antrasis sandas determinuoja pirmąjį, kaip ir terminuose *vidurupis* MŽ, *viršuslenkstė* MŽ. Pvz.: *pusakuotis* „vilnos plaukas, kiek plonesnis už akuotą, turintis ne ištisą šerdies kanalą, benedideles tuštumas“ ATŽ, *pusamžis* „radioaktyvioms medžiagoms pusiau skilimo laikas“ ChŽ, FŽ, *pusbangė* „полуволна“ FŽ, *pusdulkinė* „dulkinės puselė; vienoje dulkinėje tipišku atveju yra 2 pusdulkinės“ BŽ, *pusgrupis* „полугруппа, angl. semigroup“ STŽ, *puslankis* „дуга“ SŽ, *puslapis* „страница, лист“ LŽ, STŽ, *pusmenturis* „žiedyno tipas, kur tanki žiedų masė pusiau apsupa stiebą ties bamblių“ BŽ, *puspasagis* „полуподкова“ SŽ, *pusperiodis* „полупериод“ ChŽ, FŽ, STŽ, *pusrąstis* „rąstas, perpjautas išilgai“ MŽ, *pusratis* „полукруг“ SŽ, *pusžodis* (ilgio atžvilgiu) „полуслово, angl. half-word, short-word“ STŽ.

Tačiau daugumos (netoli trijų ketvirtadalių) sudurtinių terminų pirmasis sandas *pus-* žymi ne pusę antrojo sando pamatinio daiktavardžio žymimo dalyko, o netikrą, neturintį visų būdingų ypatybių tą dalyką, kuris pasakomas antrojo sando pamatinio daiktavardžiu, pavyzdžiui, negryną tam tikrą medžiagą, netikrą, bet panašų ar kitaip susijusį su juo daiktą. Semantinis tokių darinių centras šiuo atveju yra antrasis sandas, jį ir apibrėžia pirmasis sandas *pus-*. Pirmasis sandas reikšmės atžvilgiu artimesnis prieveiksmiui *pusiau* „tam tikra dalimi, ne visai“. Pvz.: *pusantracičiai* „tokios akmens anglys“ ChŽ, *pusberės* „kriaušių veislės, kurių vaisiai yra taisyklingos kriaušės formos su pusiau (dalina) tirpstančiu minkštimu“ BŽ, *pusbeždžionės* „Lemuroidea, полубезьяны“ GŽ, *pusceliuliozė* „į ląstelės sienelių sudėtį įeinanti atsarginė maisto medžiaga, panaši į celiuliozę (pusiau celiuliozė)“ BŽ, *pusdykumė* „pereinamoji nuo stepės į dykumą zona“ MŽ, GŽ, *pusfinalis* „полуфинал“ SŽ, *pusgaminis* „полуфабрикат“ EŽ, *pusgudronis* „liekamas, nevalytas naftos valymo produktas“ ChŽ, *pusiasalis* „полуостров“ GŽ, *puskoksis* „gaunamas, kokuojant neaukštoje temperatūroje“ ChŽ, *puskoloidis* „turintis koloido ir elektrolito savybes“ ChŽ, *puskolonijė* „полуколония“ EŽ, *puskrūmis* „augalas,

kurio ūglių tik apatinė dalis yra daugiametė ir sumedėjusi, o viršutinė dalis yra žolinė, vienmetė ir žiemos metu nušąla arba nudžiūsta (pvz., rūtos, čiobrelis)“ BŽ, *pusparazičiai* „augalai, kurie sugeba autotrofiškai maitintis, bet dalį maisto siurbtu-kais ima iš savo kaimynų, pvz., linlapis, barškutis“ BŽ, *puspylimis* „pusiau pylimas“ MŽ, *pusproletaris* „полупролетарий“ EŽ, *pussirupis* „полусироп“ ChŽ. Retkar-čiais šalia tokio darinio pateikiamas netgi sinonimiškas sudėtinis terminas su pirmuo-ju dėmeniu *pusiau*, pvz.: *pusiau proletariatas*, *pusproletariatis* „полупролетариат“ EŽ, *puskolonijė*, *pusiau kolonija* „полуколония“ EŽ. Be to, kai kurie kalbamo ti-po dariniai turi sinonimiškus tarptautinius terminus su prepozicija *hemi-*, atitinkan-čia lietuvių *pus-* „pusė, pusiau“, pvz.: *hemiceliuliozė* BŽ, *hemikoloidas* ChŽ, *hemi-parazitai* BŽ šalia *pusceliuliozės*, *puskoloidžio* ir *pusparazičio*.

Maždaug dešimtadalis sudurtinių terminų su abiem daiktavardiniais sandais yra įvairių gyvių pavadinimai, daugiausia tai tam tikrų sistematikos vienetų pavadi-nimai (taksonai). Tik mažesnės jų dalies reikšmė tiesiog susideda iš sandų reikšmės – jų antruoju sandu eina bendrasis pavadinimas, o pirmuoju apibūdinamas antrasis, iškeliant būdingus atstovus ar kitokius požymius, pvz.: *dilgyngyviai* „Cnidaria, стре-кающие“ GŽ, *duobagyviai* „Coelenterata, кишечнополостные“ GŽ, *varliagyviai* „Amphibia, земноводные“ GŽ, *vėžiagyviai* „Crustacea, ракообразные“ GŽ, *voragyviai* „Arachnoidea, паукообразные“ GŽ arba *karkvabalis* „майский жук“ SŽ, *saulažuvė* „верховка, овсянка“ SŽ, *vilkšunis* „володав“ SŽ.

Beveik du trečdaliai šių terminų turi perkeltinę reikšmę – jų antruoju sandu pasakoma kuri nors kūno dalis, o pirmuoju, į ką tos jų kūno dalys yra panašios arba iš ko sudarytos. Sudurtinis terminas pavadiną tas ypatybes, dalis turinčius gy-vūnus. Pvz.: *delnakojai* „Scaphopoda, ладьногие“ GŽ, *galvakojai* „Cephalapo-da, головоногие“ GŽ, *lapakojai* „Phyllopoda, листоногие“ GŽ, *pečiakojai* „Bra-chiopoda, плеченогие“ GŽ, *pilvakojai* „Gastropoda, брюхоногие“ GŽ, *sparna-kojai* „Pteropoda, птероподы“ GŽ, *šakniakojai* „Rhizopoda, корненожки“ GŽ, *eiliadančiai* „Taxodonta, рядозубые“ GŽ, *raiščiadančiai* „Desmodonta, связкозу-бые“ GŽ, *žvėriadančiai* „Theriodontia, зверезубые“ GŽ, *krūtingalvė* „Cepha-lothorax, головогрудь“ GŽ, *snagagalviai* „Rhynchocefalia, клювоголовые“ GŽ, *driežadubeniai* „Saurischia, ящеротазы“ GŽ, *paukščiadubeniai* „Ornithis-chia, птицетазовые“ GŽ, *stiebaakiai* „Stylommatophora, стебельчатоглазые“ GŽ, *kremzliaukaulės* (žuvys) „Chondrostei, хрящекостные“ GŽ, *išoriakriaukliai* „Estocochlia, наружнораковинные“ GŽ, *kupranugariai* „Camelidae, верблюды“ GŽ, *plokštėodžiai* „Placodermi, пластинокожие“ GŽ, *žuviapelekiai* „Ichtyor-terygia, рыбоплавниковые“ GŽ, *riešapelekės* (žuvys) „Crossopterygii, кистепёрые“ GŽ, *rankasparniai* „Chiroptera, рукокрылые“ GŽ, *kaulašarviai* „Osteostraci, костнощитковые“ GŽ, *kardauodegiai* „Xiphosura, мечехвосты“ GŽ, *kaukas-penis* „белемнит“ GŽ, *laumžirgis* „красотка“ SŽ. Labai artimas šiai grupei ir vienas augalų sistematikos pavadinimas – *pleištalapiai* „Sphenophyllales, кли-нолистики“ GŽ. Kaip matyti iš pateiktųjų pavyzdžių, dažniausiai sudurtiniai ter-minai pagal darybinės reikšmės santykį su leksine yra metoniminiai, arba bahuv-rihi tipo, dariniai. Metaforiniai (*laumžirgis* „красотка“ SŽ) reti. Beje, jų dauguma yra tarptautinių lotyniškų sistematikos terminų vertiniai.

Sudurtiniai terminai, kaip ir apskritai dabartinės kalbos sudurtiniai daiktavardžiai, dažniausiai daromi iš darybiškai neskaidomą kamieną turinčių daiktavardžių, pvz.: *algapolis EŽ, burlaivis SŽ, delnakojai GŽ, dulkiadaigis BŽ, duonpinigiai EŽ, frachtapinigiai EŽ, TŽ, gleivėtakiai BŽ, gumbavaisiai BŽ, jūrmylė EŽ, SŽ, jūrligė SŽ, kelialapis EŽ, TŽ, kelpinigiai EŽ, TŽ, laikotarpis EŽ, SŽ, GŽ, laivatakis SŽ, lapavaisis BŽ, laukmedis BŽ, lipaplaukiai BŽ, medvilnė ATŽ, BŽ, EŽ, miegmaišis SŽ, odapradis BŽ, orakelis SŽ, pientakiai BŽ, pietrytis GŽ, pievažolė MŽ, prekyboslis EŽ, puscelė ChŽ, pusduobė GŽ, puseilis LŽ, puskilpė SŽ, rūdgrybiai BŽ, sakotakis BŽ, skujauogė BŽ, slietratis STŽ, sporapolis BŽ, šunkelis SŽ, tėvavardis TŽ, upėbaris SŽ, vaistažolės BŽ, vėjaduobė GŽ, žiedvirvė SŽ ir kt.*

Tačiau daugiau negu ketvirtadalis nagrinėjamų darinių turi paprastai vieną sandą, kuris yra aiškiai darybiškai skaidomas (maždaug vienodai dažnai ir pirmasis, ir antrasis). Tik dariniai su abiem darybiškai skaidomais sandais yra labai reti, pvz.: *važtaraštis EŽ, TŽ, žiedynpumpuris BŽ*. Tokie pamatiniai sandų daiktavardžiai, kaip *juosta, kablys, rąstas, raštas, važta, veiksma*, nors ir būdami priesaginiai, visai neatrodo darybos išimtis, ir negalima būtų pasakyti, kad yra kokia retenybė. Tačiau daug retesni yra sandai, kurie remiasi sudurtiniais bei priešdėliais ar pailginančiais žodį skiemenų atžvilgiu priesagas turinčiais daiktavardžiais (dešimtadalis abu daiktavardinius sandus turinčių pavyzdžių). Daugiausia tai priesaginiai sandai, pvz.: *augimvietė BŽ, GŽ, dirvonligė BŽ, dilgyngyviai GŽ, komandiruotpinigiai EŽ, TŽ, ledynmetis GŽ, MŽ, radimvietė BŽ, GŽ, vaisynrandis BŽ, žiedynkotis BŽ, žiedynlapis BŽ, žiedynsostis BŽ; angliavandeniliai ChŽ, GŽ, svogūnpumpuris BŽ, žiedpumpuris BŽ, pusdeginis ChŽ, MŽ, pusdykumė GŽ, MŽ, pusdulkinė BŽ, pusgaminis EŽ, puspylimis MŽ, pussuktukis SŽ (jojimo figūra)*. Reti čia ir aiškiai skaidomą kamieną turintys tarptautiniai žodžiai, pvz.: *fosforitmilčiai ChŽ, pusfabrikatis EŽ, pusproletariatis EŽ*.

Palyginti retai sandų pamatiniai daiktavardžiai turi priešdėlius, iš jų dažnesni sudurtiniai terminai su pirmuoju tokiu sandu, pvz.: *išoriakriaukliai GŽ, papėdlapis BŽ, pažiedlapiai BŽ, prielaprandis BŽ, užpakaliaskruosčiai GŽ, užpakaliažiauniai GŽ*. Pasitaiko vienas kitas darinys, turintis sandą, sudarytą su tarptautiniu terminu elementu, pvz.: *kilovatvalandė EŽ, zoosporangijakotis BŽ*. Antrasis priešdėlėtas sandas yra visai išimtinis dalykas – pavyzdžių tarpe tik *puspasagis SŽ* ir *pusužtvankė MŽ* (beje, galūnės vadiniai *pasaga, užtvanka* priešdėlį turi iš pamatinių veiksmažodžių). Taip pat be galo reti yra terminai, turintys sudurtinio daiktavardžio sandą (*sienlaikraštis LŽ*).

Galima daryti išvadą, kad terminų daryba dažniau neišsilaiko tradicinės sudurtinių daiktavardžių darybos ribose. Prireikus čia nevengiami ir tokie sandai, kurie apskritai dabartinės kalbos dūrinių darybai nebūdingi. Tiesa, kartais tokie darybos atžvilgiu sudėtingesni sandai į sudurtinį terminą patenka supaprastinti. Ypač linkstama numesti pamatinių daiktavardžių mažybinės priesagos, pvz.: *buožkotis* „kotelis, ant kurio yra buoželė (bazidė)“ BŽ, *kaulavaisis* „sultingas ar pusiau sausas vaisius (slyva, migdolas), kurio vidinis sluoksnis (endokarpas) turi kieto mechaninio audinio (kauliuko) konsistenciją“ BŽ, *kiaušialąstė* „moteriškoji lytinė ląstelė gemalinio maišelio sudėtyje“ BŽ, *kiaušiasporė* „oogaminių augalų rūšių spora



arba zigota, po apvaisinimo susidariusi iš kiaušialąstės“ BŽ, *lipaplaukiai* „lipus gaminantys plaukeliai, paprastai dengiantys pumpurus“ BŽ, *orapūslės* „1. oro pripildytos pūslės dumblių audiniuose, kitaip dar vadinamos aerocistomis; 2. žiedadulkių išorinio apvalkalėlio pūsliškos išaugos, palengvinančios žiedadulkių svorį ir įgalinančios jas toli nuskristi“ BŽ, *sparnavaisis* „lukštavaisis ar riešutėlis, kurio apvaisis yra prasiplėtęs į odos ar plėnelės pobūdžio plokščią priedą – sparnelį (guobų, uosio, skroblo, beržo)“ BŽ, *šakniaplaukiai* „šaknies epidermio ląstelių ataugos, tarnaujančios siurbiamajam paviršiui padidinti“ BŽ, *taurėlapis* „paskiras taurelės lapelis“ BŽ, *vainiklapis* „vainikėlio atskiras lapelis“ BŽ, *vaiskotis* „vaisiaus dalis, kuria jis suaugęs su vaisine šakute; vaisiaus kotelis“ BŽ, *varpažvyniai* „žvyneliai varpučių pamate“ BŽ, *žiedažvyniai* „du žvyneliai varpinių augalų žieduose, apsaugantys esmines žiedo dalis (kuokelius ir piestelę), o paskui – jauną grūdą“ BŽ, *žiedlapis* „1. nediferencijuoto apyžiedžio lapelis; 2. vainiklapis (liaudies kalboje)“ BŽ. Patys terminų reikšmės apibūdinimai dažnai jau rodo, kad sando pamatas turėtų būti priesaginis. Be to, minėti sudurtiniai terminai yra sudaryti iš botanikos terminų *buoželės*, *kauliukas* „kaulavaisio kietoji dalis kartu su sėkla“, *lapelis* „1. sudėtinio lapo atskira dalelė; 2. smulkus lapas“, *ląstelė*, *kotelis*, *plaukeliai* „plonos išaugos antžeminių augalo dalių paviršiuje“, *pūslėlė*, *sparnelis*, *taurelė*, *vainikėlis*, *žvynelis*, terminologijoje vartojamo *kiaušinėlio*. Vadinas, darybos metu pamatinio žodžio kamienas yra supaprastintas, morfemiškai patrumpintas. Turint galvoje, kad iš terminų yra neretai sudaromi ir terminologijos dūriniai, galima manyti, kad ir kai kurie sudurtiniai terminai imami sandais yra supaprastinami, pavyzdžiui, *saitavietė* „ženkliukas sėklos luobelėje, kur sėkla buvo priaugusi prie sėklasaičio“ BŽ, *skilčialapis* „daigo pirmasis lapas, išaugęs iš sėklaskiltės ir pažaliavęs <...>“ BŽ. Matyt, šie terminai yra sudurti iš žodžių *sėklasaitis* ir *vieta* bei *sėklaskiltė* ir *lapas*. Tokių pavyzdžių galima surasti ir daugiau. Jie rodo, kad ir terminologijoje stengiamasi per daug negausinti darybos išimčių. Tai, žinoma, visokeriopai palaikytina ir skatintina. Darantis naujus terminus, visuomet geriausia ieškoti būdų, kaip sudaryti patogius ir atitinkančius bendruosius dabartinės lietuvių kalbos žodžių darybos dėsnius bei polinkius darinius.

Sudurtinių terminų sandai tarpusavyje jungiami su jungiamaisiais balsiais ir be jų. Kaip sujungti nagrinėjamų sudurtinių terminų sandai, parodyta 3 lentelėje.

Bemaž pusė nagrinėjamų sudurtinių terminų iš viso neturi jungiamųjų balsių. Pamatiniai pirmojo sando daiktavardžiai čia gali turėti bet kurią galūnę. Jungiamosio balsio sudurtiniai žodžiai itin dažnai neturi, kai pirmojo sando pamatinis daiktavardis turi galūnę *-ė*, tačiau per tris ketvirtadalius tokių pavyzdžių sudaro dariniai su pirmuoju sandu *pus-*. Jungiamasis balsis šalia *pus-* vartojamas be galo retai.

Maždaug trijų penktadalių darinių jungiamieji balsiai sutampa su istoriniais kamiengalio balsiais. Pvz.:

-a- (iš dabartinių *-as* galūnę turinčių daiktavardžių): *darbadienis* EŽ, TŽ, *diegamakštė* BŽ, *grybašaknė* BŽ, *kalnagūbris* GŽ, MŽ, *laivatakis* SŽ, *muilanaftė* ChŽ, *oragaubtis* GŽ, *skliautakalvė* GŽ, *šalma pradis* BŽ, *vairagalys* SŽ ir kt. Beje, kai pirmasis sandas remiasi *a*-kamieniu (*-as* galūnę turinčiu) daiktavardžiu, maž-

Sudurtinių terminų sandų jungimas

| Jungiamasis balsis | Darinių skaičius pagal pirmojo sando pamatinių daiktavardžių galūnes |      |           |     |                    |     |      |     |    |     |     |                    | Iš viso darinių |
|--------------------|----------------------------------------------------------------------|------|-----------|-----|--------------------|-----|------|-----|----|-----|-----|--------------------|-----------------|
|                    | -as                                                                  | -ias | -is (-io) | -ys | -is (-ies) vyr. g. | -us | -ius | -uo | -a | -ia | -ė  | -is (-ies) mot. g. |                 |
|                    | 70                                                                   | 1    | 7         | 1   | 1                  | 3   | 6    | 7   | 25 |     | 75  | 3                  | 199             |
| -a-                | 72                                                                   |      | 1         |     |                    | 2   |      |     | 41 |     | 5   |                    | 121             |
| -ia-               |                                                                      | 1    | 14        | 5   | 2                  |     | 3    |     |    | 1   | 13  | 11                 | 50              |
| -o-                | 6                                                                    |      |           |     |                    |     |      |     | 12 |     |     |                    | 18              |
| -ė-                |                                                                      |      |           |     |                    |     |      |     |    |     | 14  |                    | 14              |
| -i-                | 1                                                                    |      | 1         |     |                    |     |      |     |    |     | 1   | 4                  | 7               |
| -y-                |                                                                      |      |           |     |                    |     |      |     |    |     | 4   |                    | 4               |
| -u-                |                                                                      |      |           |     |                    | 2   |      |     |    |     |     |                    | 2               |
| -io-               |                                                                      |      | 1         |     |                    |     |      |     |    |     |     |                    | 1               |
|                    | 149                                                                  | 2    | 24        | 6   | 3                  | 7   | 9    | 7   | 78 | 1   | 112 | 18                 | 416             |

daug vienodai dažnai sudurtinis terminas būna arba be jungiamojo baltio, arba su jungiamuoju baltiu *-a-*. Kitokie jungiamieji balsiai retai tepasitaiko (nepilni 5% nagrinėjamų pavyzdžių), pvz.: *luistikalniai* GŽ, *sakopūslė* BŽ, *vėjovagės* GŽ ir kt.

*-ia-* (iš galūnės *-ias*, *-is*, *-ys* turinčių pirmosios linksnuiotės daiktavardžių. Čia, matyt, skirtini ir galūnės *-ius* daiktavardžiai): *kailiavilnė* ATŽ, *kelialapis* EŽ, TŽ, *krumpliariatis* FŽ, MŽ, STŽ, SŽ, *moliaduobė* MŽ, *spygliamakštė* BŽ, *šalčiaplyšiai* GŽ, *vaisiakūnis* BŽ. Ši jungiamąjį balsį turi beveik du trečdaliai nagrinėjamų pavyzdžių, kurių pirmasis sandas remiasi *ia*-kamieniais daiktavardžiais. Dauguma likusių tokių dūrinių yra be jungiamojo baltio.

*-o-*. Ši jungiamąjį balsį dažniausiai turi dariniai, kurių pirmasis sandas remiasi *o*-kamieniais daiktavardžiais (jų vienaskaitos vardininko galūnė yra *-a*); pvz.: *bangovagės* GŽ, *dirvožemis* GŽ, MŽ, *gamtovaizdis* GŽ, *kainoženklis* EŽ, *vielokaitis* STŽ. Tačiau vis dėlto tai yra palyginti retas jungiamasis balsis (dar šiek tiek darinių su *a*-kamieniu pirmuoju sandu, pvz.: *darbotvarkė* TŽ, *kraštovaizdis* GŽ,

MŽ ir kt.). Netgi *o*-kamienių daiktavardžių sandai dažniausiai duriami su jungiamuoju balsiu *-a-* (didesnė pusė nagrinėjamų pavyzdžių) arba be jungiamojo baltio (trečdalis tokių dūrinių), pvz.: *galvakojai* GŽ, *gyslakertė* BŽ, *juostakilpės* SŽ, *kalvagūbris* GŽ, MŽ, SŽ, *kojavilnė* ATŽ, *mėsakiautis* BŽ, *plunksnakablis* SŽ, *sėklagūbris* BŽ, *sėklapradis* BŽ, *sporadaigis* BŽ, *važtapinigiai* EŽ, TŽ, *citrinvaisis* BŽ, *dienpinigiai* EŽ, TŽ, *nuompinigiai* EŽ, TŽ.

Gana įvairuoja ir kitų kamienų pirmuosius sandus turinčių sudurtinių terminų jungiamieji balsiai, nors tam tikra darinių dalis visais atvejais turi jungiamuosius balsius, sutampančius su tais istorinio kamieno galo balsiais. O tais atvejais, kai jungiamasis balsis yra skirtingas, dažniausiai pastebimas linkimas į dažniausius jungiamuosius balsius *-a-* arba *-ia-*. Šiuo atžvilgiu terminų daryba labiau nesiskiria nuo bendrųjų dabartinės lietuvių kalbos sudurtinių daiktavardžių su abiem daiktavardiniais sandais polinkį. Todėl ir darantis naujus terminus į tai atsižvelgtina (žinoma, neužmirštant ir kitų atskiroms darinių grupėms būdingų polinkų)<sup>18</sup>.

Galima manyti, kad, apskritai imant, jungiamasis balsis yra fakultatyvus, nebūtinai lietuviško sudurtinio žodžio, vadinasi, ir termino (nors pastarieji paprastai teikiami be variantų) dalykas. Ne vienu atveju jų buvimas reikalingas tam, kad darinį būtų patogiau tarti – išskaidomos per didelės ar nepatogios tarti priebalsių samplaikos, plg. *angliarūgštė* (ir nesamą *anglrūgštė*) ar *kalvagūbris* (ir galimą *kalvgūbris*), *veiksmazodis* (ir sunkų tarti nesamą *veiksmžodis*) ar padedama išlaikyti nepakitusį sandą, plg. *raiščiadančiai* (be jungiamojo baltio *raištdančiai* tariant labai pakistų ir ne toks aiškus būtų pats žodis – *raišdantis*). Matyt, ir dėl to pasitaiko, kad net tą patį pirmąjį sandą turintis dūrinys gali būti sudarytas ir su jungiamuoju balsiu, ir be jo, pvz.: *buožiasporės* BŽ, ir *buožkotis* BŽ, *kelialapis* EŽ, TŽ (išvengiama lietuvių kalbai nebūdingo priebalsių sudvigubavimo) ir *kelpiūgiai* EŽ, TŽ, *stiebagumbis* BŽ ir *stieblapis* BŽ, *vaisiasostis* BŽ ir *vaiskrūmis* BŽ. Žinoma, labai daug yra atvejų, kur šio tipo varijavimas kokiomis nors fonetinėmis priežastimis nepaiškinamas. Yra kiek ir tokių terminų, kur jungiamojo baltio lyg ir reikėtų, bet jo nėra, pvz.: *pussirupis* ChŽ (tiesa, daugiausia tai yra dariniai su pirmuoju sandu *pus-*). Tačiau yra taip pat atvejų, kai sandų jungimo būdas padeda išskirti žodžius ir, vadinasi, pasidaro reikšmingas dūrinio komponentas, pvz.: *dienoraštis* „дневник“ LŽ ir *dienraštis* „ежедневная газета“ LŽ, *orapūslės* „1. oro pripildytos pūslės dumblių audiniuose, kitaip dar vadinamos aerocistomis; 2. žiedadulkių išorinio apvaskalėlio pūslės išaugos, palengvinančios žiedadulkių svorį ir įgalinan-

<sup>18</sup> Beje, retkarčiais ir kalbininkų taisyms kalbamui atžvilgiu būna nepakankamai objektyvus. Pavyzdžiui, be reikalo visuomenei sukama galva, kad variantas *darbavietė* geresnis už *darbavietę*. Tai, kad dabartinėje vartosenoje, visų pirma periodikoje, labiau linkstama į *darbavietę* (beje, rekomenduojamą ir vienintelio turimo „Teisinių terminų žodyno“), nors tai ir ne visai sutinka su „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“ siūlymais, neturėtų būti smerkiama. Pati vartosena šiuo atveju renkasi priimtinesnį variantą. Nė vienas iš tų variantų negali būti laikomas kalbos klaida, tačiau pirmybė ir darybos atžvilgiu, be abejo, priklauso *darbavietei*, nes šio varianto jungiamasis balsis geriau atitinka bendrąjį tokių žodžių darybos polinkį. Kol kas, rodos, neįjuntamas kalbos klaidų stygius, kad reikėtų visuomenės dėmesį kreipti į tokius mažmožius.



čios jas toli nuskristi“ BŽ ir *orpūslė* „воздушный шар“ SŽ (aviamodelizmas). Tokie atvejai, tiesa, reti, bet tai netrukdo jiems rodyti, koks svarbus vaidmuo dūrinyje kartais gali tekti jungiamajam balsiui.

Pasitaiko atvejų, kai sudurtinių terminų pirmasis sandas ir jo jungimas prie antrojo sando būtinai taisytinas. Visų pirma tai pasakytina apie botanikos terminą *zoosporangijakotis* BŽ. „Botanikos terminų žodyne“ pateiktas ir pirmojo sando pamatinis žodis — terminas *zoosporangė*, yra taip pat terminai *sporangė* ir *sporangėkotis*. Tad visai pagrįstai reikėtų tikėtis dūrinio *zoosporangėkotis*. Šio termino darytojų per akiai žiūrėta į lotyniškojo (*zoosporangiophorum*, -us) ar rusiško (спорангиеносец) termino sandų jungimo būdą ir, matyt, kopijuota, užmiršus, kas anksčiau pačių buvo teikta.

Sudurtiniai terminai su abiem daiktavardiniais sandais turi iš esmės suvienodintas galūnes, kurios būdingos apskritai visiems šios rūšies dabartinės lietuvių kalbos dūriniais. Darinio galūnė labai pareina nuo to, kurios giminės daiktavardis yra antrojo sando pamatinis žodis (išimtytys — nemaža dalis gyvūnų pavadinimų). Dėl to naudinga iš karto pastebėti, kad nagrinėjamų terminų antrasis sandas daug dažniau remiasi vyriškosios giminės daiktavardžiais (netoli dviejų trečdalių pavyzdžių). Dauguma tokių dūrinių (be kokių 3–4%) turi galūnę -is (vn. K. -io). Tad truputį daugiau negu trečdalis terminų turi antrąjį sandą, paremtą moteriškosios giminės daiktavardžiu. Per tris ketvirtadalius tokių darinių turi galūnę -ė. Beveik visi likę dariniai turi galūnę -is. Tad čia reikia kalbėti ne apie darybos polinkį, o apie darybos dėsningumą, kurio pamatu gali būti sudarytos ir tam tikros taisyklės. Nagrinėjamų sudurtinių terminų galūnės santykiavimas su antrojo sando pamatinį daiktavardžių galūne gerai matyti 4 lentelėje.

Galūnę -is turi 70% visų sudurtinių terminų su abiem daiktavardiniais sandais. Tai visų pirma beveik visi dūriniai, kurių antrasis sandas remiasi -as galūnę vardininke turinčiais daiktavardžiais, ir iš esmės visi kitų galūnių vyriškosios giminės antrojo sando pamatinį daiktavardį turintys dariniai.

Reti yra dariniai su galūne -ys, pvz.: *peltakys* ATŽ, *pietrytys* GŽ, *raštgalys* MŽ, *vairagalys* SŽ.

Galūnę -ė dažniausiai turi tie sudurtiniai terminai, kurių antrasis sandas remiasi moteriškosios giminės daiktavardžiais, tačiau penktadalis darinių yra vyriškosios giminės ir turi galūnę -is, pvz.: *darbadienis* EŽ, TŽ, *puseilis* LŽ, *pusgrupis* STŽ, *pusiasalis* GŽ, *puspėdis* LŽ, *puspasagis* SŽ, *vidurupis* MŽ. Be to, čia minėtini dariniai, kurių antrasis sandas remiasi daiktavardžiu *žemė* (*dirvožemis* GŽ, MŽ, *druskožemis* GŽ ir kt.) ir kai kurie gyvūnijos pavadinimai (*delnakojai* GŽ, *kūjagalvis* SŽ ir kt.). Kai antrasis sandas remiasi vyriškosios giminės daiktavardžiu, dariniai labai retai tebūna moteriškosios giminės, pvz.: *kremzliakaulės* (žuvys) GŽ, *riešapelekės* (žuvys) GŽ ir *viršuslenkstė* MŽ.

Antrojo sando pamatinio žodžio kamienas kartais supaprastinamas, pvz.: *amonbakterės* BŽ, *gelžbakterės* BŽ, *sierabakterės* BŽ (plg. bakterija). Tačiau EŽ

Sudurtinių terminų galūnių ir antrojo sando pamatinių daiktavardžių galūnių santykis

| Darinio<br>galūnė | Darinių skaičius pagal antrojo sando pamatinių<br>daiktavardžių galūnes |      |              |     |               |      |     |                       |     |    | Iš viso<br>darinių |               |
|-------------------|-------------------------------------------------------------------------|------|--------------|-----|---------------|------|-----|-----------------------|-----|----|--------------------|---------------|
|                   | vyriškosios giminės                                                     |      |              |     |               |      |     | moteriškosios giminės |     |    |                    |               |
|                   | -as                                                                     | -ias | -is<br>(-io) | -ys | -is<br>(-ies) | -ius | -uo | -a                    | -ia | -ė |                    | -is<br>(-ies) |
| -is               | 195                                                                     | 4    | 32           | 12  | 3             | 11   | 6   | 17                    |     | 10 | 1                  | 291           |
| -ys               | 6                                                                       |      |              |     |               |      |     |                       |     |    |                    | 6             |
| -as               | 1                                                                       |      |              |     |               |      |     |                       |     |    |                    | 1             |
| -ė                | 2                                                                       |      | 1            |     |               |      |     | 69                    | 1   | 31 | 8                  | 112           |
| -a                |                                                                         |      |              |     |               |      |     | 6                     |     |    |                    | 6             |
|                   |                                                                         |      |              |     |               |      |     |                       |     |    |                    | 416           |

teikiamas terminas *puskolonijė*<sup>19</sup>. Beje, šio termino antrojo sando pamatinio žodžio kamienas nesupaprastintas tikriausiai norint išvengti homonimijos su dūriniu *puskolonė*, kurio antrasis sandas yra iš žodžio *kolona*.

Labai nedaug yra sudurtinių terminų, turinčių neįprastas galūnes. Tai keletas darinių su galūne *-a*, pvz.: *ampervalanda* FŽ, *kilovatvalanda* FŽ (bet *kilovatvalandė* EŽ), *vatvalanda* FŽ, *ampervija* FŽ, *kalnakasyba* GŽ, *maistprekyba* EŽ ir galūnė *-as* turintis terminas *puskoksavimas* ChŽ. Visi šie į žodynus sudėti terminai turi būti taisomi. Vartotina tik *ampervalandė*, *kilovatvalandė*, *vatvalandė*, *ampervijė*<sup>20</sup>. Terminas *kalnakasyba*, jei laikomas dūriniu, žinoma, nėra įprastas ir taisyklingas (pastaruoju metu jo vietoje patys geologai siūlo vartoti terminą *kasyba*<sup>21</sup>). Tačiau greičiausiai tai yra retos darybos priesagos *-yba* vedinys. Dabartinėje vartosenoje taip pat išgalėjęs yra ir žodis *maistprekyba*, kuris darybos atžvilgiu yra ydingas ir bent jau neturėtų būti imamas pavyzdžiu naujų žodžių ar terminų darybai. Terminas *puskoksavimas* „koksavimas neaukštoje temperatūroje“ ChŽ, žinoma, yra morfeinis vertinys (plg. rusų *полукоксование*). Šiam reikalui terminas darytinas kitaip. Gal čia tiktų *apkoksavimas*?

<sup>19</sup> Variantas *puskolonijė* ir laikytinas norminiu, o ne DŽ ir LKŽ X įdėtas žodis *puskolonija*. Galūnės pasikeitimas sudurtiniame žodyje yra dėsningas dalykas, o *puskolonija* priklauso prie labai retų išimčių.

<sup>20</sup> Beje, naujajame „Fizikos terminų žodyne“ (V., 1979) taip ir teikiama vartoti, bet kažkodėl pasiliko nepataisytas terminas *ampervija*.

<sup>21</sup> Žr. Vodzinskas E. Geologų kalba specialistų ir kalbininkų akimis. – Mūsų kalba, 1980, Nr. 5, p. 4.

Palyginti nemažai sudurtinių terminų su abiem daiktavardiniais sandais yra pateikti daugiskaita (netoli ketvirtadalio pavyzdžių). Dauguma jų – tai daugiskaitiniai terminai. Pvz.: *angliavandeniai* BŽ, ChŽ, *buožiasporės* BŽ, *chlorkalkės* ChŽ, *dienpinigiai* EŽ, TŽ, *duobagyviai* GŽ, *durpmilčiai* MŽ, *gumbavaisiai* BŽ, *kardauodegiai* GŽ, *kišenpinigiai* EŽ, *komispinigiai* EŽ, TŽ, *kūlėsporės* BŽ, *kūliagybiai* BŽ, *lervatakliai* BŽ, *milžinpuodžiai* GŽ, *nuompinigiai* EŽ, TŽ, *paukščiadubeniai* GŽ, *pusbergamotės* BŽ, *rankasparniai* GŽ, *rankpinigiai* EŽ, TŽ, *sėklabriaunės* BŽ, *snapagalviai* GŽ, *šakniadygliai* BŽ, *šakniavaisiai* BŽ, *varliagyviai* GŽ, *vasarūgliai* BŽ, *žemėveiksliai* MŽ, *žvėriadančiai* GŽ, *žvynalapiai* BŽ. Daugiausia tai augalų bei gyvūnų sistematikos terminai, šiek tiek įvairių cheminių medžiagų pavadinimų.

#### Dūriniai su būdvardiniu ir daiktavardiniu sandais

Sudurtinių terminų, turinčių pirmąjį būdvardinį, o antrąjį daiktavardinį sandą, yra 2,7 karto mažiau negu darinių su abiem daiktavardiniais sandais. Tačiau tai yra antras pagal darinių skaičių būrys, jungias apie šeštadalį (17%) visų lietuviškų sudurtinių terminų daiktavardžių ir kiek daugiau negu penktadalį (beveik 22%) dūrinių su antruoju daiktavardiniu sandu. Palyginti reti čia hibridai, kurių vienas katras sandas remiasi tarptautiniu žodžiu. Tiesą sakant, su pirmuoju tokiu sandu turimoje medžiagoje pavyzdžių neaptikta iš viso. Antrąjį sandą, kuris remiasi tarptautiniu daiktavardžiu, turi maždaug penkiolika šios rūšies dūrinių dalis (6,6%), pvz.: *bendraautoris* „соавтор“ LŽ, TŽ, *bendrakreditoris* „сокредитор“ EŽ, TŽ, *didkolonijė* „baltos ar gelsvos spalvos kolonija, kurią sudaro mielės, vystydamosi ant standžios terpės <...> – гигантская колония“ BŽ, *lengvaatletis* „лётко-атлет“ SŽ, *plačiasifoniai* „Eurysiphonata, широкосифонные“ GŽ, *siaurasifoniai* „Stenosiphonata, узкосифонные“ GŽ ir kt.

Daugiau kaip pusė terminų su būdvardiniu ir daiktavardiniu sandais yra įvairių daiktų pavadinimai, maždaug trečdalis darinių pavadinama asmenis arba įvairių gyvūnų sistematikos vienetus. Abstrakčios reikšmės šios rūšies sudurtiniai terminai yra reti (mažiau negu dešimtadalis pavyzdžių).

Terminų būdvardinis sandas žymi daiktavardiniu sandu reiškiamo dalyko ypatybę, rodo tą savybę, kuria dariniu pavadinamasis dalykas išsiskiria iš kitų antrosios pamatinių daiktavardžių žymimų dalykų. Vadinasi, tų sudurtinių terminų pirmasis sandas determinuoja antrąjį.

Dauguma negyvus dalykus žyminčių sudurtinių terminų yra rūšiniai pavadinimai greta daiktavardžių, kuriais remiasi antrasis sandas. Pvz.: a) žemės rūšys: *baltžemis* „dirvožemis su balkšvu smėlio podirviu“ MŽ, *geltonžemis* „желтозём“ GŽ, *juodžemis* „juodi, derlingi dirvožemiai, dažniausiai užtinkami kontinentalinėse stepinėse srityse“ MŽ, GŽ, *pilkžemis* „сепозём“ MŽ, GŽ, *raudonžemis* „rausvos spalvos dirvožemiai, sutinkami subtropinėse ir tropinėse srityse“ MŽ, ChŽ, GŽ, *rudžemis* „pietų kalnų (Karpatų, Kaukazo) lapuočių miškų dirvožemis“ MŽ, GŽ, *smulkžemis* „žemė, kurios dalelių skersmuo mažesnis negu 0,2 mm“ MŽ, GŽ, *sūrožemis* „dirvožemis, kurio absorbuojamasis kompleksas yra prisotintas natrio,



o laisvosios druskos yra įplautos į gilesnius sluoksnius“ MŽ, GŽ, *šaltažemis* „drėgna šaltiniuota žemė“ MŽ; b) cheminių medžiagų pavadinimai: *brangakmenis* „papuošalams vartojamas mineralas“ ChŽ, *gyvasakiai* „spygliuočių medžių specialioje liaukose gaminamas ir jų tarpuląsčiuose (sakotakiuose) sutelkiamas poskystis gelsvos spalvos ekskretas, sudarytas iš 35–38% lakių medžiagų (terpentino) ir 62–65% dervinių rūgščių. <...>“ BŽ, *gyvsidabris* „elementas“ ChŽ, GŽ, *raudonvaris* „techniškas varis“ ChŽ, *skaistvaris* „Cu ir Zn lydinys“ ChŽ, *žalvaris* „Cu ir Sn lydinys, bronzos“ ChŽ; c) kitų įvairių daiktų ir dalykų pavadinimai: *aukštakrosnė* „špižiui (ketui) gauti krosnis“ ChŽ, GŽ, *baltmiškis* „лиственный лес“ SŽ, *brangymetis* „дороговизна“ EŽ, *didburė* „грот“ SŽ, *geltvilnė* „ydinga būdingos geltonos spalvos vilna, praradusi žymią dalį stiprumo ir švelnumo dėl ilgalaikio šlapalo poveikio stovint avims šlapiuose tvartuose, dėl dezinfekuojančių preparatų poveikio arba dėl drėgnos vilnos sandėliavimo“ ATŽ, *gyvašakė* „šakelės pavidalo auginys, panaudojamas vegetatyviniam dauginimui, įsmeigiant į žemę arba skiepijant“ BŽ, *ilgaūgliai* „ištįsę ilgyn metūgliai, kuriais ilgėja daugiamečių augalų pagrindinis stiebas arba jo šoninės šakos“ BŽ, *kiauraslėnis* „сквозная долина“ GŽ, *laibagybiai* „mikroorganizmų grupė, užimanti tarpinę vietą tarp bakterijų ir žemesniųjų grybų. Jų micelis yra plonų siūlelių pavidalo. Tie siūleliai spinduliškai šakojasi ir šoninėse šakelėse duoda sporas“ BŽ, *melsvadumbliai* „Cyanophyceae, сине-зелёные водоросли“ GŽ, *piktžolė* „menkavertis augalas, augantis kultūrinių augalų pasėlyje ir tuo jiems kenkiantis“ BŽ, „nenaudinga, kenkianti kultūriniam augalams žolė“ MŽ, *plokščiakaltis* „плоское долото“ GŽ, *sausledžiai* „сушняк“ GŽ, *sausvėjis* „sausos ir karštos oro srovė, staigiai pakeičianti vietos klimatinės sąlygas, prie kurių augalai nespėja prisitaikyti ir masiškai žūva“ MŽ, GŽ, *skaistgijės* „tam tikru raportu audinyje pasikartoją kitos kaip bendras fonas spalvos arba struktūros metmenų siūlai, sudarantieji išilginių ruoželių efektą“ ATŽ, *skersvagė* „skersinė vaga vagojant ar ariant“ MŽ, *statramstis* „stačiai pastatytas ramstis“ MŽ, GŽ, *trumpaūgliai* „medžių ūgliai labai trumpais tarpbambliais ir nedideliu skaičium krūvon susitelkusių lapų; trumpaūgliai kasmet pailgėja tik keletą milimetrų ir dažniausiai nesišakoja“ BŽ, *žalitvorė* „užtvara, sudaryta iš nuolat žaliuojančių augalų“ BŽ.

Neretai susidaro tą patį daiktavardinį sandą turinčių rūšinių sudurtinių terminų grupės. Būdvardiniai sandai, žymėdami įvairias determinuojamųjų dalykų ypatybes, padeda išreikšti tam tikras klasifikacijoje reikalingas priešpriešas ar šiaip išskirti tam tikras rūšis pagal būdingą išviršinį ar vidinį požymį. Pvz.:

**galas:** *aukštagalys* „верховье“ GŽ, *drūtgalys* (meškerikočio) „комель“ SŽ, *smailgalys* „вершина“ STŽ, „пик“ SŽ;

**kalnas:** *aukštikalniai* „высокогорье“ GŽ, *plokščiakalnis* „kalnas plokščia viršūne“ MŽ (*plokštikalnis* „t.p.“ GŽ, SŽ), *vidutinkalniai* „среднегорье“ GŽ, *žemakalniai* „низкогорье“ GŽ;

**liga:** *dėmėtligė* „parazitinių grybų arba bakterijų sukeliama liga, pasireiškianti lapų arba kitų organų dėmėtumu“ BŽ, *geltligė* „reiškinys, kad virusų įtakoje ar dėl kitų priežasčių normali lapo spalva pasikeičia į geltoną, gelsvai žalią, žalsvai gelsvą ir pan.“ BŽ, *juodligė* (Anthrax) „pavojinga užkrečiamoji gyvulių liga, galin-

ti per nedezinfekuotą sergančios avies vilną užkrėsti žmogų — сибирская язва“ ATŽ, „javų liga, kurios sukėlėjas yra grybas *Cladosporium herbarum* Lk. (aukš-  
lių stadijoje — *Mycosphaerella Tulasnei* (Jancz.) Lindau) — чёрная плесень (хлеб-  
ных злаков)“ BŽ, *kartligė* „kartaus skonio sukamštėję lizdai obuolio minkštyme,  
atsirandantys ant baigiančių nokti bei nuskintų vaisių dėl nepalankaus vandens  
režimo dirvožemyje“ BŽ;

**metas:** *brangymetis* „догововизна“ EŽ, *šlapymetis* „мокмата; дождливое  
время“ MŽ;

**pelkė:** *aukštapelkė* „daugiausia takoskyrose susidariusi, dažnai išgaubto pa-  
viršiaus pelkė, kurios drėgmės šaltinis — atmosferiniai krituliai; aukštapelkėse au-  
ga mineralinės mitybos nereikalinga augalija (oligotrofinė augalija — todėl dažnai  
aukštapelkė vadinama oligotrofine pelke), vyrauja baltosios samanos, pelkinės pu-  
šys, uogienojai (spanguolės) ir kt.“ MŽ, GŽ, *žemapelkė* „pelkė, kurios drėgmės  
šaltinis, be atmosferinių kritulių, yra dar paviršiniai ir gruntiniai vandenys; žema-  
pelkių augalija yra reikalinga mineralinės mitybos (eutrofinė a.), todėl žemapelkė  
dažnai vadinama eutrofine pelke; žemapelkėje auga žaliosios samanos, asiūkliai,  
nendrės; iš medžių: alksniai, karklai ir kt.“ MŽ, GŽ;

**upė:** *klampupis* „печка“ GŽ, *sausupė* „išdžiūstanti upė“ MŽ;

**vaga:** 1. „upės vandens tekėjimo vieta“: *aklavigė* „vaga be vandens nutekėjimo“ MŽ, *sausvagi* „суходол“ GŽ, *senvagi* „upei prasigraūžus naują vagą, likusi  
senoji upės vaga (sausą arba su stovinčiu vandeniu)“ MŽ, GŽ; 2. „arimo grio-  
velis“: *skersvagi* „skersinė vaga vagojant ar ariant“ MŽ, *tuštvasė* „ariant lys-  
vėmis, į abi puses išversta vaga; разъёмная борозда“ MŽ.

Visi šie sudurtiniai terminai pagal leksinės ir darybinės reikšmės santykį gali  
būti vadinami tiesioginės reikšmės dariniais, nes jie paprastai ir vartojami maždaug  
tokia reikšme, kuri susidaro iš sandų reikšmių ir jų santykiavimo.

Darinių, kurie eina negyvų dalykų pavadinimais ir kurių leksinė reikšmė dau-  
giau skiriasi nuo darybinės, yra visai nedaug. Tai paprastai metoniminiai (bahuvrī-  
hi tipo) dariniai. Tokių sudurtinių terminų antruoju sandu pasakoma kuri nors  
(paprastai klasifikacijos atžvilgiu esminė) terminu pavadinamo dalyko arba su juo  
susijusi dalis (būdvardinis sandas žymi tos dalies skiriamąją ypatybę). Pvz.: *ilga-  
čiurkšlis* „prietasis, kuris toli meta vandenį“ MŽ, *juodšaknė* „runkelių daigų liga,  
pasireiškianti šaknies pajuodavimu ir suplonėjimu, nuo ko daigai dažniausiai žū-  
va. <...>“ BŽ, *stačiakampis* „прямоугольник“ STŽ.

Dažniausiai metoniminiai yra įvairius gyvūnus įvardijantys sudurtiniai termi-  
nai su pirmuoju būdvardiniu sandu. Tokių darinių daiktavardiniu sandu paprastai  
pasakoma kuri nors sudurtiniu terminu žymimo gyvūno ar gyvūnų klasės atstovų  
kūno dalis, būdvardiniu sandu — skiriamuoju bruožu įvardijant paimta tos dalies  
ypatybė. Dauguma tokių darinių yra tam tikrų sistematikos vienetų pavadinimai.  
Pvz.: **dantys:** *nepilnadantiai* „Edentata, неполнозубые“ GŽ, *storadančiai* „Pachy-  
odonta, толстозубые“ GŽ; **galva:** *pilnagalviai* „Holocephali, цельноголовые“  
GŽ; **kulnas:** *ilgakulniai* „Tarsioidea, долгопята“ GŽ; **kūnas:** *minkštakūniai* „Mo-  
llusca, моллюски“ GŽ; **oda:** *dygiaodžiai* „Echinodermata, иглокожие“ GŽ; **ra-  
gai:** *dykaragiai*, *tuščiaragiai* „Bovidea, полорогие“ GŽ; **raumenys:** *lygiaraumeniai*

„равномускульные“ GŽ, *nelygiaraumeniai* „неравномускульные“ GŽ; *sifonas: plačiasifoniai* „Eugysiphonata, широкосифонные“ GŽ, *siaurasifoniai* „Stenosiphonata, узкосифонные“ GŽ; *sparnai: naujasparniai* „Neoptera, новокрылые“ GŽ, *senasparniai* „Palaeoptera, древнекрылые“ GŽ; *šarvai: įvairiašarviai* „Heterostraci, разношитковые“ GŽ; *žiaunos: plokščiažiaumiai* „Lamellibranchiata, Pelecypoda, пластинчатожаберные“ GŽ, *priešakiniažiaumiai, viršutiniažiaumiai* „Probranchiata, верхнежаберные“ GŽ ir kt.

Reikšmės atžvilgiu tokie pat yra ir kai kurie augalų sistematikos vienetų pavadinimai, pvz.: *laisvavainikiai* „augalai, kurių vainiklapiai ligi pat pamato yra palaidi, tarp savęs nesuaugę“ BŽ, *plikagrūdžiai* „javų, paprastai turinčių grūdus su lukštais (avižos, miežiai), kai kurios veislės, neturinčios lukštų“ BŽ, *plikasėkliai* „augalų grupė, turinti sėklapradžius, laisvai gulinčius ant makrosporofilų ir pastarųjų neapsuptus“ BŽ, GŽ.

Kartais daiktavardinis sistematikos terminų sandas žymi ne gyvūno ar augalo kūno dalį, bet kitą kokį būdingą požymį, pvz.: *aiškialyčiai* „augalai, turintys žiedus ir aiškiai išreikštą lytinio dauginimosi formą“ BŽ, *gyvagleivė* „bakterijų grupė, apsupta gleivių sluoksniu ir sudaranti stambias, neretai plika akimi matomas kolonijas“ BŽ, *slaptalyčiai* „žiedų neturintys augalai, kurių lytinio dauginimosi būdai yra sunkiai įžiūrimi ir dėl to ilgą laiką buvo nežinomi“ BŽ.

Lietuviškieji sistematikos pavadinimai gana dažnai yra sudaromi pagal tarptautinės lotyniškosios nomenklatūros pavyzdį. Tokie terminai būna vertiniai.

Palyginti nemažai nagrinėjamų sudurtinių terminų yra asmenų pavadinimai. Vienų jų ir daiktavardinis sandas remiasi asmenį įvardijančiu daiktavardžiu, o pirmasis sandas rodo kokią nors to asmens ypatybę. Dauguma pavyzdžių turi pirmąjį sandą *bendr-* (žymimi ką bendra turi asmenys). Pvz.: *bendraatsakovis* „соответчик“ TŽ, *bendraautoris* „соавтор“ LŽ, TŽ, *bendraieškovis* „соистец“ TŽ, *bendrakaltininkis* „совиновник“ TŽ, *bendrakreditoris* „сокредитор“ EŽ, TŽ, *bendralaiduotojis* „сопоручитель“ TŽ, *bendranuomininkis* „сонаниматель, соарендатор“ TŽ, *bendrapilietis* „согражданин“ TŽ, *bendraredaktoris* „соредактор“ LŽ, *bendrasavininkis* „совладелец“ EŽ, „сособственник, совладелец“ TŽ, *bendraskolininkis* „содолжник“ TŽ, *didmeisteris* „гроссмейстер“ SŽ, *lengvaatletis* „лёгкоатлет“ SŽ, *sunkiaatletis* „тяжёлоатлет“ SŽ.

Kitų dūrinių, kurie eina asmenų pavadinimais, antrojo sando pamatiniai daiktavardžiai žymi kokį asmeniui būdingą objektą, kuris imamas įvardijimo pamatu. Tokie dariniai, žinoma, vartojami perkeltine reikšme, jų darybinė ir leksinė reikšmė nesutampa. Pvz.: *bendradarbis* „сотрудник“ LŽ, TŽ, *bendraskolis* „содолжник“ EŽ, *įvairiadarbis* „разнорабочий“ EŽ. Kai kurie šios rūšies dariniai greičiausiai laikytini daiktavardiškai vartojamais būdvardžiais, pvz.: *lygiateisis* „равноправный“ TŽ, *mažametis* „малолетний“ TŽ, *mažaturtis* „малоимущий; малообеспеченный“ EŽ, *nepilnametis* „несовершеннолетний“ TŽ, *pilnametis* „совершеннолетний“ TŽ, *pilnateisis* „полноправный“ TŽ.

Sugretinus šias dvi asmenų pavadinimų grupes, galima pasakyti, kad lietuviškų sudurtinių daiktavardžių darybos polinkius labiau atitinka antroji grupė. 1920 m. paskelbtame straipsnyje „Dėl „Gamtos pradžiamokslio“ pasirodymo (Kalbos da-



lykai“ J. Jablonskis taisė *bendrakeleivį*, pakeisdamas jį *kelionės (kelio) draugu*<sup>22</sup>. Daugiau šios rūšies žodžių yra taisyta vėliau. J. Palionis *bendrakaltininkį* laiko nelabai įprastu dariniu dėl to, kad tokios rūšies sudurtinių daiktavardžių antrieji sandai dažniausiai esą dviskiemeniai. Vietoj šio termino, taip pat vietoj *bendranuomininkio*, *bendraskolininkio* siūlė vartoti dūrinius *bendrakaltis*, *bendranuomis*, *bendraskolis*<sup>23</sup>. Po keliolikos metų šiuos taisymus pakartojo V. Būda<sup>24</sup>, pridėdamas ir naujų (*bendralaiduotojis* = *bendralaidis*, *bendraatsakovis* = *bendraatsakis*?), taip pat palaikydamas *koautorį* vietoj *bendraautorio*, ir visus tokius dūrinius laikydamas iš esmės nepriimtinais ir netaisyklingais. Kalbininkų požiūris į tokius darinius, apskritai imant, tebėra nenusistovėjęs. Pavyzdžiui, A. Piročkinas abejoja, ar J. Jablonskiui vertėjo taisyti *bendrakeleivį*, nors šis savo daryba ir reikšme nesąs visai taisyklingas<sup>25</sup>. „Kalbos praktikos patarimuose“ kai kurie taisymai pakartoti<sup>26</sup>, tačiau nieko nepasakyta apskritai apie tokios rūšies darinius. Kalbos taisytojai, matyt, dažniausiai tokius dūrinius peikia dėl formos (per sudėtingas antrasis sandas, netinkama darinio galūnė). Tačiau kartais pareiškama nemažų priekaištų ir jų reikšmei (V. Būda). Žinoma, negalima teigti, kad asmenis žymintys daiktavardžiai apskritai negali būti dūrinių antrojo sando pamatu. Sandų tarpusavio santykiavimas taip pat būna įvairus. Dėl to labiausiai ir krinta į akis bei užkliūva antrojo sando darybinis sudėtingumas. Tad taisymai *bendrakaltis*, *bendranuomis*, *bendraskolis* (pastarasis, beje, EŽ ir teikiamas) yra visai pagrįsti. Šia kryptimi taisytiniai ir kiti analogiški dūriniai bei taip darytini ir nauji.

Daug sudurtinių terminų turi sandus iš tokių būdvardžių ir daiktavardžių, kurių kamienai darybiškai neskaidomi. Tai yra bendras dabartinės lietuvių kalbos sudurtinių daiktavardžių darybos polinkis. Tačiau siekiant sudaryti paprastesnes formas atžvilgiu rūšinių terminų sistemas (sudurtinis terminas šiuo atžvilgiu yra paprastesnis už sudėtinį), neretai šio bendrojo polinkio nebepaisoma. Net trečdalis nagrinėjamų terminų turi sandus, kuriuose, be šaknies, yra dar darybinių afiksų. Tačiau beveik pusės tokių sandų pamatiniai būdvardžiai ir daiktavardžiai yra dviskiemeniai, pvz.: *aklas*, *baltas*, *sukrus*, *šaltas*, *šiltas*; *čiurkšlė*, *kaltas*, *ramstis*, *raštas*, *ūglis* ir kt. Tad žodžiais, turinčiais skiemenų skaičiumi žodį pailginančius afiksus, sandai remiasi gerokai rečiau. Tokių sudurtinių terminų nagrinėjamų pavyzdžių tarpe nėra nė penktadalio. Dvigubai dažniau toks yra pirmasis – būdvardinis – sandas, pvz.: *dėmėtligė* BŽ, *nariuotakojai* GŽ, *nariuotastiebiai* BŽ, *priešakiniaskruosčiai* GŽ, *vidutinkaliai* GŽ, *viršutiniažiauniai* GŽ; *nelygiaraumeniai* GŽ, *nepilnadančiai* GŽ. Beveik visi dūriniai, turintys darybiškai sudėtingą antrąjį sandą, yra jau minėti asmenų pavadinimai su pirmuoju sandu *bendra-*. Dauguma darybiškai sudėtingą sandą turinčių sudurtinių terminų yra padaryti ne be kitų kalbų atitinkamų terminų arba tarptautinės lotyniškosios nomenklatūros įtakos. Kad sudurtinių daiktavardžių darybos polinkio nesiremti aiškiai išsiskiriančius afiksus turin-

<sup>22</sup> Jablonskis J. Rinkiniai raštai. – V., 1959, t. 2, p. 229, 232.

<sup>23</sup> Palionis J. Dėl vieno kito teisės termino. – Kalbos kultūra, 1961, šas. 1, p. 49.

<sup>24</sup> Būda V. Ar geras darinys *bendraautoris*? – Mūsų kalba, 1973, Nr. 6, p. 30–33.

<sup>25</sup> Piročkinas A. Jono Jablonskio leksiniai taisymai. – K., 1970, p. 88.

<sup>26</sup> Kalbos praktikos patarimai. – V., 1976, p. 44–45.

čiais žodžiais iš esmės linkstama laikytis terminologijoje, rodo ir tai, kad kartais pamatinio žodžio kamienas dūrinyje supaprastinamas arba vartojamas retesnis variantas, pvz.: *didburė SŽ*, *geltvilnė ATŽ*, *plynaukštė GŽ*. Pastarasis terminas antrąjį sandą, matyt, turi iš žodžio *aukštuma*.

Sudurtiniai terminai, turintys pirmąjį būdvardinį sandą, kiek dažniau yra daromi su jungiamaisiais balsiais (tokių yra beveik trys penktadaliai nagrinėjamų pavyzdžių). 70% terminų, turinčių jungiamuosius balsius, yra sudaryti su jungiamuoju balsiu *-a-*, netoli ketvirtadalis tokių pavyzdžių turi jungiamąjį balsį *-ia-*. Jungiamieji balsiai *-i-*, *-y-* ir *-o-* yra labai reti. Kalbamų terminų sandų sudūrimo polinkiai matyti iš 5 lentelėje pateiktų duomenų.

5 lentelė

Pirmojo būdvardinio sando jungimas

| Jungiamasis balsis | Darinių skaičius pagal pirmojo sando pamatinių būdvardžių galūnes |        |     |     | Iš viso darinių |
|--------------------|-------------------------------------------------------------------|--------|-----|-----|-----------------|
|                    | -as                                                               | -ias   | -us | -is |                 |
|                    | 44 (+1)                                                           | 3      | 10  | 5   | 62 (+1)         |
| -a-                | 62 (+1)                                                           |        | 1   |     | 63 (+1)         |
| -ia-               |                                                                   | 7      | 11  | 3   | 21              |
| -y-                |                                                                   | 1      | 2   |     | 3               |
| -i-                | 1                                                                 | 1 (+2) |     |     | 2 (+2)          |
| -o-                |                                                                   |        | 1   |     | 1               |
|                    |                                                                   |        |     |     | 152             |

Pastabos. 1. Kai kurių būdvardžių galūnės įvairuoja, pvz., *smailus* ir *smailas*. Tokiu atveju čia skaičiuota, remiantis DŽ teikimu (*smailus*). 2. Kai kurių darinių terminų žodynuose įdėta variantų su skirtingai sudurtais sandais, pvz.: *gyvasakiai BŽ* ir *gyvsakiai ChŽ*, *plokščiakalvė MŽ* ir *plokštikalvė GŽ*. Lentelėje tai atsispindi skliausteliuose pridedamu skaičiumi, kuriuo žymimas žodynuose antruoju pateiktas terminas arba remiamasi DŽ rekomendacijomis.

Kiek daugiau negu du penktadaliai terminų jungiamojo balsio neturi. Tuo pačiu santykiu be jungiamųjų balsių sudurti pirmieji sandai tiek iš būdvardžių su galūne *-as*, tiek su galūne *-us* (dažniausiai tokiais būdvardžiais ir remiasi pirmieji sandai).

Jungiamąjį balsį *-a-* turi trys penktadaliai darinių, kurių pirmasis sandas remiasi *-as* galūnės būdvardžiais. Iš kitokias galūnes turinčių būdvardžių kilę sandai su šiuo jungiamuoju balsiu iš esmės nejungiami. Turimų pavyzdžių tarpe tokį jungiamąjį balsį turi tik *sukrapluoštis BŽ*.

Jungiamąjį balsį *-ia-* turi beveik septintadalis visų dūrinių su būdvardiniu ir daiktavardiniu sandu. Tą jungiamąjį balsį dažniausiai gauna sandai iš būdvardžių su galūnėmis *-us* (netoli pusės tokių pavyzdžių) ir *-ias* (kiek daugiau negu pusė pavyzdžių), taip pat *-is*.

Kiti jungiamieji balsiai yra labai reti (turimų pavyzdžių tarpe *-i-*, *-y-*, *-o-*). Juos turi mažiau negu dvidešimtoji sudurtinių terminų dalis, pvz.:

*-i-*: *aukštikalniai* GŽ, *žalitvorė* BŽ;

*-y-*: *brangymetis* EŽ, *slapyvardis* LŽ, *šlapymetis* MŽ;

*-o-*: *sūrožemis* GŽ, MŽ.

Šiaip jau sandų jungimo būdas nuo pirmojo sando pamatinių būdvardžių griežtai nepriklauso. Iš to paties būdvardžio kilęs sandas vienuose dariniuose neretai jungiamas vienaip, o kituose – kitaip, pvz.: *aukštagalis* GŽ, *aukštikalniai* GŽ ir *aukštupis* GŽ; *brangakmenis* ChŽ ir *brangymetis* EŽ; *gyvašaknė* BŽ ir *gyvsidabris* ChŽ, GŽ; *plikasėkliai* BŽ, GŽ ir *plikmolis* MŽ; *rudašerdė* BŽ ir *rudžemis* GŽ, MŽ; *sausashonė* SŽ ir *sausvėjis* GŽ, MŽ ar *sausledžiai* GŽ; *šlapduobė* ir *šlapymetis* MŽ ir kt. Pasitaiko net to paties termino variantų, turinčių nevienodai sujungtus sandus, pvz.: *gyvsakiai* ChŽ ir *gyvasakiai* BŽ; *sausslėnis* GŽ, MŽ ir *sausaslėnis* MŽ; *plokščiakalnis* MŽ, *plokščiakalvė* MŽ ir *plokštikalnis* GŽ, SŽ, *plokštikalvė* GŽ. Tokių darybos variantų buvimas terminologijai yra visai nereikalingas. Jie būtų pateisinami tik tuo atveju, jei padėtų išskirti, kad ir artimas, terminų reikšmės. Šiuo atveju taip nėra, tad, tvarkant terminiją, būtina atsisakyti nereikalingų variantų, paliekant įprastuosius, plačiai vartojamus literatūrinėje kalboje.

Apskritai galima pastebėti, kad jungiamųjų balsių vartojimo polinkiais terminologinė leksika iš esmės nesiskiria nuo bendrųjų dabartinės kalbos polinkių. Gal tik kiek dažniau sandai jungiami su jungiamaisiais balsiais.

Vyriškosios giminės sudurtiniai terminai, sudaryti iš būdvardžio ir daiktavardžio, paprastai turi galūnę *-is* (vn. K. *-io*), o moteriškosios giminės *-ė*. Asmenis pavadinantys dūriniai paprastai būna abiejų giminių, ir tik terminų žodynu (o gal ir pačios terminologijos) ypatybė laikytina tai, kad pateikiami tik vyriškosios giminės asmenų pavadinimai. Asmenų pavadinimai sudaro 15% visų nagrinėjamų pavyzdžių su būdvardiniu ir daiktavardiniu sandu.

Kaip santykiauja likusių darinių galūnės su antrojo sando pamatiniais daiktavardžiais, parodyta 6 lentelėje.

Iš lentelės matyti, kad beveik visi sudurtiniai terminai, kurių antrasis sandas remiasi vyriškosios giminės daiktavardžiu, yra vyriškosios giminės ir turi galūnę *-is* (vn. K. *-io*). Vyriškosios giminės yra ir netoli pusės terminų, kurių antrasis sandas remiasi moteriškosios giminės daiktavardžiu. Taip yra visų pirma dėl to, kad gyvūnų ir augalų sistematikos terminai dažniausiai būna vyriškosios giminės ir, vadinasi, tų darinių giminė nepriklauso nuo to, kurios giminės daiktavardžiu remiasi antrasis sandas. Be to, ir kai kurios kitos terminų grupės (pavyzdžiui, žemės rūšių pavadinimai) paprastai būna vyriškosios giminės. Pvz.: *aiškialyčiai* BŽ, *dygiaodžiai* GŽ, *nariuotakojai* GŽ, *plikasėkliai* BŽ, GŽ, *plokščiažiauniai* GŽ, *slaptalyčiai* BŽ; *baltžemis* MŽ, *geltonžemis* GŽ, *juodžemis* GŽ, MŽ; *aukštupys* MŽ, *grynanglis* ChŽ, *klampupis* GŽ, *žemupys* MŽ.



Darinių galūnių ir antrojo sando pamatinių  
daiktavardžių galūnių santykis

| Darinio<br>galūnė | Darinių skaičius pagal antrojo sando pamatinių<br>daiktavardžių galūnes |     |     |               |      |     |                       |        |               | Iš viso<br>darinių |
|-------------------|-------------------------------------------------------------------------|-----|-----|---------------|------|-----|-----------------------|--------|---------------|--------------------|
|                   | vyriškosios giminės                                                     |     |     |               |      |     | moteriškosios giminės |        |               |                    |
|                   | -as                                                                     | -is | -ys | -is<br>(-ies) | -ius | -uo | -a                    | -ė     | -is<br>(-ies) |                    |
| -is               | 46                                                                      | 18  | 1   | 2             | —    | 3   | 8                     | 12     | 3             | 93                 |
| -ys               | 2                                                                       |     |     |               |      |     |                       | 1 (+1) |               | 3 (+1)             |
| -as               | 1                                                                       |     |     |               |      |     |                       |        |               | 1                  |
| -ė                | 2                                                                       |     |     |               |      |     | 18                    | 8      | 4             | 32                 |
|                   |                                                                         |     |     |               |      |     |                       |        |               | 129                |

Galūnė -ys turi tik keletas darinių (antrieji sandai — *galys* ir *-upys*). Tik vienas terminas *smulkiasopkynas* „мелкосопочник“ GŽ turi nebūdingą galūnę. Tačiau tai yra nekūrybiškas vertinys ir, žinoma, taisytinas. Galimas daiktas, čia tikėtų *sopkelynas*.

Daugiau kaip pusė sudurtinių terminų, kurių antrasis sandas remiasi moteriškosios giminės daiktavardžiais, yra moteriškosios giminės ir turi galūnę -ė. Išskyrus minėtus atvejus, kai dariniai būna vyriškosios giminės, visi kiti sudurtiniai terminai yra moteriškosios giminės. Atvejų, kai antrojo sando pamatinis daiktavardis yra vyriškosios giminės, o darinys — moteriškosios, labai mažai. Tarp nagrinėjamų pavyzdžių — tai žuvų sisteminiai pavadinimai bei ligų pavadinimai, pvz.: *sausasė* „plakis, рысепя“ SŽ; *raudonšasė* „raudonos, iškilios dėmės ant kriaušės lapų, sukeliamos grybo *Polystigma rubrum* (Pers.) DC.“ BŽ. Apskritai aiškiai linkstama perkeltinės reikšmės darinių giminę reikšti ne pagal antrojo sando pamatinio daiktavardžio giminę, bet pagal tai, kas pavadinama (augalas, gyvūnas, žuvis, liga ir kt.).

Sistematikos ir kai kurie kiti terminai paprastai būna daugiskaitiniai, kai įvardijama ne augalų gentis, gyvūnų rūšis, o tam tikra jų klasė, eilė (augalų), būrys (gyvūnų), šeima ar kt.

Apskritai imant, bendraisiais darybos polinkiais terminai su būdvardiniu ir daiktavardiniu sandu niekuo labiau nesiskiria nuo abu daiktavardinius sandus turinčių terminų. Netgi toje pačioje klasifikacijoje rūšiniai terminai neretai būna tiek su daiktavardiniu, tiek su būdvardiniu pirmuoju sandu.

Sudurtinių terminų, kurių pirmasis sandas yra skaitvardinis, o antrasis daiktavardinis, nagrinėjamuose šaltiniuose yra beveik tris kartus mažiau, negu darinių, turinčių pirmąjį būdvardinį sandą. O dūrinių su abiem daiktavardiniais sandais yra per 7 kartus daugiau. Šios rūšies terminų yra įvairiose terminologijos srityse, jų daroma ir naujų.

Dauguma tokių darinių turi grynai lietuvišką daiktavardinį sandą. Tarptautiniu daiktavardžiu (paprastai terminu) paremtą antrąjį sandą turi maždaug keturiolikta darinių dalis, pvz.: *dvipolis* „двухполюсник“ STŽ, *keturpolis* „четырёхполюсник“ FŽ, STŽ, *šešiaatomis* „junginys, sudarytas iš šešiaatomių molekulių“ ChŽ, *vienatomis* „однотомник“ LŽ.

Šių darinių daiktavardiniu sandu yra pasakomas tam tikro daikto arba rečiau veiksmo ar gyvio pavadinimas, o pirmuoju sandu žymima su kiekiu ar skaičiuojama eile susijusi ypatybė. Skaitvardinis sandas paprastai determinuoja antrąjį, daiktavardinį, sandą.

Maždaug pusė terminų reiškia tą patį arba beveik tą patį, ką ir sandų reikšmių suma. Tokių darinių reikšmės centras yra daiktavardinis sandas. Pvz.: *antražolė* „atolas, отава“ MŽ, *dešimtadienis* „dekada, десятидневка“ EŽ, *divideginis* „dioksidas“ ChŽ, *dvišuolis* „двойной прыжок“ SŽ, *penkmetis* „пятилетка“ EŽ, *pirmagalys* „нос“ SŽ (irklavimas), *pirmaraštis* „originalas“ LŽ, *pirmažolė* „pirmojo pjovimo žolė“ MŽ, *septynmetis* „семилетка“ EŽ, *trišuolis* „тройной прыжок“ SŽ, *viendeginis* „monoksidas“ ChŽ, *vienkiemis* „хутор“ EŽ ir kt. Kartais susidaro gana didelės grupės tą patį antrąjį sandą turinčių terminų, pvz.:

**eilė:** *aštuoneilis* „восьмистишие“ LŽ, *dvieilis* „двустистишие“ LŽ, *ketureilis* „четверостишие“ LŽ, *penkiaeilis* „пятистишие“ LŽ, *trieilis* „трёхстишие“ LŽ;

**kova:** *dešimtkovė* „десятиборье“ SŽ, *dvikovė* „двоеборье“ SŽ, *dvylikakovė* „двенадцатиборье“ SŽ, *penkiakovė* „пятиборье“ SŽ, *šešiakovė* „шестиборье“ SŽ, *trikovė* „троеборье“ SŽ.

Tie sudurtiniai terminai, kurie pavadina kitokią dalyką, negu išplaukia iš sandų reikšmės, paprastai turi perkeltinę reikšmę. Daiktavardiniu sandu dažniausiai pasakoma terminu žymimo dalyko dalis. Patys terminai yra tam tikrų tas dalis turinčių daiktų arba rečiau gyvių pavadinimai. Vadinas, jie priklauso aktyvių lietuvių kalboje metoniminių, arba bahuvrihi, sudurtinių daiktavardžių tipui. Pvz.: *dešimtkojis* „daugiavamzdis rinktuvas“ ChŽ, *dvibranduolis* „kompleksas su dviem centriniiais atomais“ ChŽ, *dvinaris* „двучлен“ STŽ, *dviratis* „велосипед“ SŽ, *keturkojis* (stovas) „четырёхножник“ ChŽ, *šešiaatomis* „junginys, sudarytas iš šešiaatomių molekulių“ ChŽ, *trikampis* „плавки“ SŽ, *trikojis* „stovas trimis kojomis“ MŽ, ChŽ, GŽ, *vienratis* „prietaisas kroviniams (daugiausia žemei) pervežti trumpais atstumais“ MŽ; *aštuoniakojai* „Оctopoda, восьминогие“ GŽ, *dvikapliai* „Diprotodontia, двурезцовые“ GŽ, *dviraumeniai* „двухмускульные“ GŽ, *vienaląsčiai* „Protozoa, одноклеточные“ GŽ, *vienaraumeniai* „одинмускульные“ GŽ.

Palyginti nedaug tėra darinių, kurių antruoju sandu pasakomas kitas koks terminu žymimam dalykui būdingas dalykas (bruožas), pvz.: *antrapareigis* „совмес-

титель“ EŽ, *vienamotis* „единоутробный“ TŽ, *vienatėvis* „единокровный“ TŽ. Beje, pastarieji du dūriniai greičiausiai yra daiktavardiškai vartojami būdvardžiai.

Sudurtinių terminų pirmasis sandas dažniausiai remiasi kiekiniais skaitvardžiais nuo vieno iki dešimties. Darinių su tolesniais kiekiniais skaitvardžiais yra labai mažai. Septintadalis darinių remiasi kelintiniais skaitvardžiais (dažniausiai *pirmas* ir *antras*).

Antrojo sando pamatiniai daiktavardžiai dažniausiai turi darybiškai neskaidomą kamieną. Išimtį sudaro tik vienas kitas darinys, pvz.: *antrapareigis* EŽ, *dvi-branduolis* ChŽ, *dvideginis* ChŽ, *pirmaraštis* LŽ ir kt. Kartais darybiškai sudėtingesnių daiktavardžių kamienai į dūrinį patenka supaprastinti, pvz.: *vienaląsčiai* GŽ (: *ląstelė*), *vienamotis* TŽ (: *motina*).

Iš skaitvardžių *du* ir *trys* kilę sandai visuomet yra *dvi-* ir *tri-*. Iš kitų kiekinių skaitvardžių kilę sandai truputį dažniau yra dūriami su jungiamuoju balsiu *-a-* (*viena-*, *dvylika-*) arba *-ia-* (*aštuonia-*, *penkia-*, *šešia-*), tačiau tie patys sandai gali būti ir be jungiamojo balsio, pvz.: *aštuoneilis* LŽ ir *aštuoniakojai* GŽ, *penkmetis* EŽ ir *penkiaeilis* LŽ, *vienratis* MŽ ir *vienažingsnis* SŽ.

Dariniai, kurių pirmasis sandas remiasi kelintiniais skaitvardžiais, paprastai turi jungiamąjį balsį *-a-*, pvz.: *antražolė* MŽ, *pirmavaizdis* STŽ, *pirmažvėriai* GŽ.

Sudurtiniai terminai su skaitvardiniu ir daiktavardiniu sandais turi būdingas darinių su antruoju daiktavardiniu sandu galūnes – vyriškosios giminės *-is* (vn. K. *-io*), moteriškosios giminės *-ė*. Dauguma darinių yra vyriškosios giminės (beveik keturi penktadaliai pavyzdžių). Daug ir tų darinių, kurių antrasis sandas remiasi moteriškosios giminės daiktavardžiais, taip pat yra vyriškosios giminės. Tai visų pirma sisteminiai gyvūnų pavadinimai, taip pat apie pusė kitokią reikšmę turinčių terminų, pavyzdžiui, prietaisus, eilėraščius pagal posmo ilgį žymintys terminai. Šiuo atveju, kaip dažniausiai ir būdinga perkeltinės reikšmės dariniams su antruoju daiktavardiniu sandu, dūrinio giminė visų pirma pareina nuo to, kas įvardijama.

Galūnės *-is* variantas *-ys* ir čia labai retas – ją turi darinys su antruoju sandu iš daiktavardžio *galas* (*pirmagalys* SŽ). Beje, tą sandą turintys dariniai beveik visi turi šią galūnę (plg. darinius su pirmuoju daiktavardiniu ir būdvardiniu sandais). Terminas *pusantradeginys* ChŽ turėtų būti su galūne *-is* (plg. *viendeginis*, *dvideginis* ChŽ), nes nepatogi kirčiavimo paradigma (3<sup>6b</sup>). Beje, dabartinėje chemijos terminologijoje *deginių* kažkodėl atsisakyta (įteisintas terminas *oksidai*, taip pat *monoksidas*, *dioksidas*), tad ir *pusantradeginio* vietoj ChŽ teikia *trioksidą*.

#### Dūriniai su veiksmazodiniu ir daiktavardiniu sandais

Sudurtinių terminų, kurių pirmasis sandas remiasi veiksmazodžiu, o antrasis – daiktavardžiu yra palyginti nedaug. Jų yra 17 kartų mažiau, negu darinių su abiem daiktavardiniais sandais. Labai reti čia tokie hibridiniai dūriniai, kurių vienas sandas remiasi tarptautiniu terminu, pvz.: *lydmetalai* „lygių dalių alavo ir švino lydinys, vartojamas litavimui“ ChŽ.

Veiksmazodinis šių sudurtinių terminų sandas būna nevienoks. Trečdalis darinių pirmasis sandas formos (dažniausiai ir reikšmės) atžvilgiu yra susijęs su nevei-



kiamosios rūšies būtojo laiko dalyviais. Šie dariniai reikšmės ir darybos formos atžvilgiu nesiskiria nuo būdvardinį pirmąjį sandą turinčių terminų. Kitų šios rūšies darinių pirmasis sandas formos atžvilgiu susijęs su atitinkamų veiksmažodžių asmenuojamosiomis formomis, nors reikšmės atžvilgiu dalis jų (netoli trečdalis) artimiau santykiauja su neveikiamosios rūšies esamojo laiko dalyviais, pvz.: gyvenvietė „селение; населённое место; посёлок“ EŽ (yra ir sinonimas gyvenamoji vieta), TŽ, grėžvietė „забой; забой скважины“ GŽ, lydraštis „сопроводительное письмо; накладная“ EŽ, „сопроводительное (препроводительное) письмо“ TŽ, siurbvamzdis „vamzdis, kuriuo siurblys paima vandenį iš vandens telkinio“ MŽ.

Darinių pirmuoju sandu pasakoma tam tikra su pamatiniu veiksmažodžiu (tiksliau jo žymimu veiksmu) susijusi (iš to veiksmo kylanti) ypatybė, būdinga dalykui ar gyviui, kuris vadinamas antrojo sando pamatiniu daiktavardžiu. Dauguma tokių sudurtinių terminų yra negyvų dalykų pavadinimai. Jų daiktavardinis sandas žymi tos pačios rūšies dalyką, kaip ir darinys, tik darinio reikšmė yra siauresnė, apibrėžta veiksmažodinio sando. Vadinasi, dūriniai yra determinaciniai, jų pirmasis sandas determinuoja antrąjį, daiktavardinį. Pvz.: čiuļpvamzdis „vamzdis, einantis nuo hidroturbino į apatinį vandens bjefą“ MŽ, degligė „augalų liga, sukelianti audinių parudavimą, panašų į nudegimą, o kartais ir išties ūglių džiūvimą“ BŽ, delspinigiai „пeня“ EŽ, TŽ, dribsmėlis „gruntas (dažniausiai smulkus smėlis), kuris, prisotintas vandens, įgyja kai kurias skysčio savybes“ MŽ, GŽ, grėžmilčiai „буровая мука“ GŽ, kirstavilnė „kailių išdirbimo fabrikuose kirtimo mašinomis nuo avies kailio nuimta vilna“ ATŽ, kirtavietė „забой“ (kasiniuose) GŽ, lydmetalis „lygių dalių alavo ir švino lydinys, vartojamas litavimui“ ChŽ, matlankis „į 180 laipsnių padalytas pusratis kampams matuoti“ MŽ, SŽ, pilkapis „кырган“ SŽ, siurbvastaklės „станок-качалка“ GŽ, siurbvamzdis „vamzdis, kuriuo siurblys paima vandenį iš vandens telkinio“ MŽ, skeltavaisiai „sausie vaisiai, kilę iš dvilizdės ar daugializdės mežginės, kurie subrendę suskyla išilgai į tiek dalių, kiek lizdų turėjo jų mežginė (skėtinių, lūpažiedžių, dedešvinių šeimose)“ BŽ, skustavilnė „kailių išdirbimo fabrikuose skutimo mašinomis nuo avies kailio nuimta vilna, kurios plaušeliai ne trumpesni kaip 35 mm“ ATŽ, trupavaisiai „pailgi daugiasėkliai sausieji vaisiai, kurie subrendę sutrūkinėja skersai į paskirus vienasėklius narelius. Jie priskiriami prie skeltavaisių. Aptinkami tarp kryžmažiedžių (pvz., svėrės, ridiko) ir ankštinių augalų (pvz., seradelės)“ BŽ.

Palyginti negausu (penktadalis) perkeltinės reikšmės sudurtinių terminų su veiksmažodiniu ir daiktavardiniu sandais. Jie taip pat yra determinaciniai metoniminiai (bahuvrīhi tipo) dūriniai. Antrasis (daiktavardinis) sandas žymi terminu įvardijamo dalyko tam tikrą dalį, o veiksmažodinis sandas – su veiksmu susijusią ypatybę. Literatūrinėje kalboje ir tarmėse šios rūšies dūrinių yra gausu, tačiau dauguma jų eina menkinamaisiais asmenų pavadinimais. Terminologijoje šios reikšmės žodžiai paprastai nevartojami. Tuo ir paaiškinamas tokių darinių negausumas. Turimi pavyzdžiai visi yra augalų arba gyvūnų sistematikos terminai, pvz.: gaubtasėkliai „aukščiausiai išsivysčiusių augalų tipas, kurį tarp kitų požymių charakterizuoja buvimas žiede tokios piestelės, kurią sudaro suaugę savo kraštais makrosporo-

filai, apgaubiantys sėklapradžius. Ši piestelė vėliau išauga į vaisių su sėklomis vi-  
duje – Angiospermae, покритосеменные“ BŽ, GŽ, *jungtavainikiai* „augalai,  
kurių vainiklapiai dalinai arba ištisai yra suaugę į vamzdelį – Sympetaleae, спай-  
нолепестные“ BŽ, *liekanagai* „Perissodactyla, непарнокопытные“ GŽ, *pras-*  
*kėstadančiai* „Schizodonta, расщеплённозубые“ GŽ, *sėtanagai* „Artiodacty-  
la, парнокопытные“ GŽ.

Veiksmažodžiai, kuriais remiasi pirmasis darinių sandas, paprastai yra pirmi-  
niai. Išimties retos, pvz.: gyvenvietė EŽ, TŽ, (:gyventi), lydraštis EŽ, TŽ (:lydėti,  
lydi, -ėjo), trupavaisiai BŽ (:trupėti, trupa, -ėjo). Terminų daryboje paprastai  
remiamasi nepriešdėliniais veiksmažodžiais (tarp nagrinėjamų pavyzdžių išimtis  
tik *praskėstadančiai* GŽ).

Antrojo sando pamatiniai daiktavardžiai taip pat paprastai turi darybiškai  
neskaidų kamieną (išimtis *lydraštis* EŽ, TŽ).

Dariniai, kurių pirmasis sandas remiasi neveikiamosios rūšies būtojo laiko da-  
lyviu, dažniau būna su jungiamuoju balsiu -a-, nors yra ir darinių be šio baltio.  
Kitokia forma besiremiantys veiksmažodiniai sandai dažniausiai dūriami be jun-  
giamųjų balsių (išimties: *kirtavietė* GŽ, *liekanagai* GŽ, *siurbiaaklės* GŽ, *trupavai-*  
*siai* BŽ).

Kaip ir kiti daiktavardinį antrąjį sandą turintys dūriniai, sudurtiniai terminai  
paprastai turi galūnes -is (vyriškosios giminės, vn. K. -io) ir -ė (moteriškosios gi-  
minės). Darinio giminė pareina nuo antrojo sando pamatinio daiktavardžio  
giminės (paprastai dariniai yra tos pačios giminės, kaip sando pamatinis  
daiktavardis, išimties – tik augalų bei gyvūnų sistematikos pavadinimai, kurie,  
kaip ir kitais atvejais, dažniausiai būna vyriškosios giminės ir daugiskaitiniai).

#### Dūriniai su prieveiksminiu ir daiktavardiniu sandais

Sudurtinių terminų su prieveiksminiu ir daiktavardiniu sandu yra ne ką mažiau,  
negu aptartosios rūšies darinių su veiksmažodiniu ir daiktavardiniu sandu. Septin-  
tadalis šios rūšies dūrinų yra tokie hibridai, kurių daiktavardinis sandas re-  
miasi tarptautiniu terminu, pvz.: *daugiāpolis* „многополюсник“ STŽ, *pusiau-*  
*mikrometodas* „kai analizuojama 10–20 mg medžiagos“ ChŽ, *pusiausumė* „полу-  
сумма“ STŽ.

Trečdalis darinių su pirmuoju prieveiksminiu ir antruoju daiktavardiniu sandu  
žymi tos pačios rūšies dalyką, kaip ir pamatinis antrojo sando daiktavardis. Prie-  
veiksminis sandas apibrėžia, determinuoja daiktavardinį, pvz.: *aplinkraštis* „цир-  
куляр“ EŽ, TŽ, *daugiakovė* „многоборье“ SŽ, *paskuigalis* (denio) „ют“ SŽ  
(buriavimas).

Likusių dūrinų leksinė reikšmė pagal santykį su iš sandų reikšmės kylančia  
darybine reikšme yra perkeltinė. Jie visi taip pat yra determinaciniai, o dauguma  
jų – metoniminiai. Daiktavardinis sandas dažniausiai žymi terminu įvardijamo  
dalyko tam tikrą dalį, o prieveiksminis ją apibrėžia, pvz.: a) daiktų, geometrinių  
figūrų pavadinimai: *daugiabriaunis* (akmuo) „многогранник“ GŽ, *daugiakampis*  
„многоугольник“ STŽ, *daugianaris* „многочлен“ STŽ, *gretasienis* „параллелепи-

„пед“ STŽ, *šalivagė* „žemės juosta išilgai upės kranto, rezervuota praėjimui, statybinėms medžiagoms ir kitiems reikalams“ MŽ, GŽ; b) sistematikos terminai: *daugiakapliai* „Polyprotodontia, многорезцовые“ GŽ, *daugiakojai* „Myriapoda, многоножки“ GŽ, *daugialąsčiai* „Metazoa, многоклеточные“ GŽ.

Pirmasis šios rūšies darinių sandas remiasi senybiniais prieveiksmais *aplink*, *daug*, *greta*, *paskui*, *pusiau*, *šalia*. Dauguma šių prieveiksmių su antruoju sandu duriami be jungiamųjų balsių. Tačiau visi terminai, kurių pirmasis sandas yra iš prieveiksmio *daug*, turi jungiamąjį balsį *-ia*. Iš prieveiksmio *šalia* kilęs sandas yra *šali-*.

Antrasis sandas dažniausiai remiasi neskaidų kamieną turinčiais daiktavardžiais. Deminutyvines priesagas turintys terminai į dūrinius, kaip ir kitais atvejais, patenka be tų priesagų, pvz.: *daugialąsčiai* GŽ (: *ląstelė*), *daugiažiūzis* BŽ (: *žiūželiai*). Tačiau keletas darinių turi antrąjį sandą su išlaikytais pamatinio daiktavardžio darybos afiksais, pvz.: *pusiaukampinė* STŽ, *pusiaukraštinė* STŽ. Terminai *daugias-taklininkas* EŽ ir *pusiaumikrometodas* ChŽ yra vertiniai, plg. rusų *многоотаночник* *полумикрометод*. Jie, žinoma, taisytini. Pirmajam būtina bent jau pakeisti galūnę, t.y. vartoti *daugias-taklininkis*, *-ė*. Mat ir šios rūšies sudurtiniai daiktavardžiai paprastai turi tik dvejopas galūnes (*-is*, vn. K. *-io* vyriškosios ir *-ė* moteriškosios giminės). O *pusiaumikrometodas*, matyt, rašytinas dviem žodžiais. Matematikai galėtų pagalvoti ir dėl *pusiaukampinės* bei *pusiaukraštinės*.

Tiesioginės reikšmės dariniai paprastai būna tos pačios giminės, kaip ir antrojo sando pamatinis daiktavardis. Perkeltinės reikšmės terminai dažniau (matyt, dėl analogijos su kitais tos rūšies terminais, turinčiais kitokius sandus, bei dėl įvardijamų dalykų) yra vyriškosios giminės.

#### Dūriniai su prielinksniu ir daiktavardiniu sandais

Sudurtinių terminų, kurių pirmasis sandas yra prielinksninis, o antrasis daiktavardinis, yra beveik tiek pat, kaip ir terminų su prieveiksminiu ir daiktavardiniu sandu. Kas ketvirto šios rūšies darinio antrasis sandas remiasi tarptautiniu terminu, pvz.: *tarpdrenis* „tarpas tarp dviejų drenažo linijų“ MŽ, *tarpsezonis* „межсезонье“ EŽ, *tarpubunis* „plotas tarp gretimų bunų“ MŽ, *viršvoltažis* „priedinė įtampa“ ChŽ.

Pirmasis šios rūšies darinių sandas paprastai remiasi tik dar nevirtusiais priešdėliais naujybiniais prielinksniais *tarp* ir *virš*. Tačiau pagal darybinės reikšmės pobūdį tokie dariniai vis dėlto yra labai artimi priešdėlių vediniams.

Sandą *tarp-* turintys dūriniai žymi tai, kas yra tarp dalykų (ne vieno), kurie pasakomi antrojo sando pamatinio daiktavardžiu. Dažniausiai tai įvairių vietų, retokai laiko tarpų ar daiktų pavadinimai. Pvz.: *tarpgyslė* „прожилка“ GŽ, *tarpledynmetis* „laiko tarpas tarp dviejų ledynmečių“ MŽ, GŽ, *tarplysvis* „griovelis, vaga tarp lysvių“ MŽ, *tarpskiautis* „tarpas tarp lapo skiaučių“ BŽ, *tarpskiltis* „tarpas tarp suskaldyto lapo skilčių“ BŽ, *tarpsluoksnis* „medžiaga tarp dviejų sluoksnių“ ChŽ, EŽ, GŽ, „skirtingos medžiagos sluoksnelis tarp dviejų sluoksnių“ MŽ, *tarsprūdis* „мост“ GŽ, *tarpubamblis* „stiebo dalis tarp dviejų gretimų bamblių“ BŽ, *tar-*



*pueilis* „tarpas tarp pasodintų ar pasėtų augalų eilių“ MŽ, *tarpuląsčiai* „tarpai tarp laštelių, susidarę, prasiskyrus laštelių sienelėms arba ištirpus daliai laštelių“ BŽ, *tarpupis* „междуречье“ GŽ, „vieta tarp upių“ MŽ, *tarpuvagis* „suversta beariant žemė tarp vagų“ MŽ.

Kaip matyti iš pateiktųjų pavyzdžių, dariniai dažniau jungiamojo balsio neturi. Trečdalis pavyzdžių turi jungiamąjį balsį *-u-*. Šios rūšies darinių giminė (vadina-si, ir galūnė) nuo antrojo sando pamatinių daiktavardžių giminės, galima sakyti, nepriklauso. Beveik visi jie yra vyriškosios giminės ir turi galūnę *-is* (vn. K. *-io*).

Ketvirtadalis nagrinėjamos rūšies pavyzdžių turi pirmąjį sandą *virš-*, kuris yra susijęs su prielinksniu. Šie dariniai žymi papildomą (didesnį už įprastą, nustaty-tą ar laukiamą) kiekį to paties reiškinio, dalyko, kuris pasakomas pamatiniu antro-jo sando daiktavardžiu, pvz.: *viršpelnis* „сверхприбыль“ EŽ, *viršvalandžiai* „сверх-урочное время“ EŽ, TŽ (sinonimas *viršnorminis laikas*), „переработка“ (sinoni-mas *viršnorminis darbas*) EŽ, *viršvertė* „сверхстоимость“ EŽ, *viršvoltažis* „prie-dinė įtampa“ ChŽ. EŽ pateiktas ir bent jau dėl galūnės taisytinas bei per griozdiš-kas terminas *viršprotekcionizmas* „сверхпротекционизм“.

Dariniai su prielinksniu *virš* yra sinonimiški priešdėlio *ant-* vedinių vienai grupei, kur taip pat žymimas pamatiniu daiktavardžiu reiškiamo dalyko perviršis. Pasi-taiko net darybinių sinonimų. Pavyzdžiui, ChŽ, matyt, pirmenybę duoda čia pateik-tam terminui *viršvoltažis*, nes į jį nukreipiama lizde *antvoltažis*. Vėliau išleistame STŽ pateiktas tik *antįtampis*, o naujajame „Fizikos terminų žodyne“ – *viršįtam-pis*. „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“ antrojo leidimo (V., 1972) rengėjai, matyt, nemokėjo apsispręsti, kuris žodis – *antpelnis* ar *viršpelnis* – teiktinesnis, nors pir-majame leidime (V., 1954) geresnis laikytas *antpelnis* (beje, abiejuose leidimuose tokios pat darybos *viršnormis* laikomas teiktinesnis už žodį *antnormis*). „Kalbos praktikos patarimuose“ rekomendacija pateikta tik dėl vieno šios rūšies daiktavar-džio *viršpelnis* (jis laikomas neteiktinu vertiniu, teikiamas *antpelnis*, kaip ir *ant-žmogis* vietoj *viršžmogio*)<sup>27</sup>. Darybos atžvilgiu, matyt, būtų netikslu ką griežtai peik-ti – ir vieni, ir antri atrodo vienaverčiai, tačiau aiškos ir vienodos rekomendaci-jos reikalingos ir čia.

Dariniai su *virš-* paprastai būna be jungiamojo balsio ir dažniau vyriškosios giminės (su galūne *-is*, vn. K. *-io*).

#### Dūriniai su įvardiniu ir daiktavardiniu sandais

Sudurtinių terminų, kurių pirmasis sandas įvardinis, o antrasis daiktavardinis, yra mažiausia tarp terminų su antruoju daiktavardiniu sandu. Pusė darinių antruo-ju sandu turi tarptautinį terminą, pvz.: *saviindukcija* „самоиндукция“ FŽ, STŽ, *savikontrolė* „самопроверка, anglų self-verifying; self-checking“ STŽ, „само-контроль“ SŽ, *savireprodukcija* „самовоспроизведение, anglų self-reproduc-tion“ STŽ, *savisinchronizacija* „самосинхронизация, anglų self-synchronization“ STŽ.

<sup>27</sup> Kalbos praktikos patarimai, p. 310.

Darinių įvardinis sandas determinuoja daiktavardinį, daugumos dūrinių reikšmė tiesioginė. Tokių darinių įvardinis sandas yra *savi-*, juo reiškama, kad vyksmas ar kitas abstraktus dalykas, kuris žymimas antruoju sandu, yra nukreiptas į patį objektą. Pvz.: *savateismis* „самосуд“ TŽ, *saviindukcija* FŽ, STŽ ir kt. Kai kurių darinių sandų santykis kiek kitoks, pvz.: *savikaina* „себестоимость“ EŽ, TŽ, *savivalė* „произвол, своеволие“ TŽ. Darinys *keliapareigis* „совместитель“ EŽ turi perkeltinę reikšmę.

Darybos formos ypatybėmis šios rūšies dariniai daugiau skiriasi nuo kitų darinių su daiktavardiniu antruoju sandu. Didelė abstrakčios reikšmės darinių dalis turi tą pačią galūnę, kaip ir antrojo sando pamatiniai daiktavardžiai. Kaip yra pastebėjęs V. Urbutis, ši faktą „iš dalies gal reikėtų aiškinti šitokių darinių glaudžiu ryšiu su panašiais dariniais, turinčiais antrąjį sandą iš veiksmazodžio, plg. *savimyla*, *savišalpa* ir pan.“<sup>28</sup> Tačiau, kita vertus, daugelis čia minėtų sudurtinių terminų nėra visai savarankiški lietuvių kalbos dariniai. Tad, be kitų priežasčių, išlaikyti nepakitusią antrojo sando pamatinio žodžio galūnę galėjo kiek padėti ir svetimų kalbų terminologija, kurios pavyzdžiu daryti lietuviškieji terminai. Ypač tai, matyt, pasakytina apie tokius pusiau vertinius, kaip *saviindukcija*, *savikritika*, *savisinchronizacija* ir kt. Vietoj kai kurių tokių dūrinių labiau tiktų vartoti priesaginius sangražinius veiksmazodžių abstraktus, pvz.: *reprodukavimasis*, *synchronizavimasis*.

#### Veiksmazodiniai sudurtiniai terminai

Veiksmazodinių sudurtinių terminų, t.y. dūrinių, kurių antrasis sandas remiasi veiksmazodžiu, yra maždaug penktadalis (21,3%) visų čia nagrinėjamų pavyzdžių. Šių darinių reikšmės centras yra antrasis, veiksmazodinis, sandas, nes visų pirma nuo jo pareina bendrasis dūrinio reikšmės pobūdis. Apskritai kalbamos rūšies dariniai savo darybine reikšme yra artimi veiksmazodžių vediniams su priesagomis bei galūnėmis. Pavyzdžiui, tokie dūriniai, kaip *darbdavys* EŽ, TŽ, *eiliakalys* LŽ, *grioviakasys* MŽ, *rūdakasys* GŽ, prilygsta priesaginiams veikėjų ir veiksmazodinės ypatybės turėtojų pavadinimams, šalia kurių gali būti suvokiami kaip rūšiniai pavadinimai (plg. *davėjas* – *darbo davėjas* = *darbdavys*; *kalikas* – *eilių kalikas* = *eiliakalys* ir t.t.). Veiksmazodžių abstraktams artimi yra dūriniai *ąkistata* TŽ, *dirvodara* GŽ, MŽ, *dirvotyra* GŽ, MŽ, *metalotyra* ChŽ, GŽ, *sėjomaina* BŽ, MŽ ir kt. Pagaliau nemažai yra ir šios rūšies sudurtinių terminų, kuriais pavadinamos veiksmo atlikimo priemonės (priesaginėje ir galūninėje žodžių vedyboje tokie vediniai paprastai vadinami įrankių pavadinimais), pvz.: *aukštimalis* GŽ, MŽ, SŽ, *betonmaisė* MŽ, *grioviakasė* MŽ, *gruntsemė* GŽ, *krūmapjovė* MŽ, *pulpotiekis* MŽ, *vanden-tiekis* MŽ ir kt.

Galėjimas sujungti viename žodyje veiksmo objektą ar kitą kurį dalyką ir patį veiksmą reiškiančius žodžius yra didelis žodžių dūrybos privalumas, ir tai, be kita ko, itin pravartu terminologijai.

Daugiau kaip trys ketvirtadaliai (77%) sudurtinių terminų su antruoju veiksmazodiniu sandu turi daiktavardinį pirmąjį sandą. Dešimtadalio dūrinių pirmasis

<sup>28</sup> Urbutis V. Dabartinės lietuvių kalbos sudurtinių daiktavardžių daryba, p. 105.

sandas yra įvardinis. Sudurtiniai terminai su pirmuoju būdvardiniu (5,2%), skaitvardiniu (4,7%), prieveiksminiu (2,6%) sandu yra žymiai retesni, o tokie dūriniai, kurių abu sandai remiasi veiksmažodžiais, yra visai reti (0,5%).

#### Dūriniai su daiktavardiniu ir veiksmažodiniu sandais

Dariniai iš daiktavardžio ir veiksmažodžio terminologijoje vartojami gana gausiai – tarp nagrinėjamų pavyzdžių jų yra beveik tiek pat, kiek ir sudurtinių terminų su būdvardiniu bei daiktavardiniu sandais. Pažymėtina, kad nemažai šios rūšies dūrinių (geras trečdalis) turi abstrakčią reikšmę ir yra artimi su priesagomis bei galūnėmis išvestiems veiksmažodžių abstraktams. Pvz.: *akistata* „очная ставка“ TŽ, *diegavirtė* „įvairių grybų sukeliama daigų pašaknio liga – полегание сеянцев, полегание всходов“ BŽ, *dirvodara* „dirvožemio susidarymas – почвообразование“ MŽ, GŽ, *dirvotyra* „dirvožemio tyrimo mokslas – почвоведение“ MŽ, GŽ, *fondograža* „фондоотдача“ EŽ, *gleivėplūdis* „kai kuriuose medžiuose aptinkamas reiškiny, kad iš pažeisto stiebo ar šakų išsisunkia gleivinė masė – audinių irimo produktas – слизетечение“ BŽ, *ižonešis* „ižo ėjimo upe metas – шугоход“ MŽ, *javaklupė* „rugių, kviečių liga, sukeliama *Leptosphaeria herpotrichoides* de Not., *Ophiobolus graminis* Sacc. ir kai kurių kitų grybų. Simptomai – tamsūs aptraukalas ant apatinio šiaudo tarpubamlio, stiebai palūžę, varpos pabalusios – корневая гниль злаков“ BŽ, *lapkritis* „lapų metimas, užeinant šaltam ar sausam sezonui – defoliatio, effoliatio, листопад“ BŽ, *lapsukė* „bulvių, pomidorų ir kitų augalų lapų susisukimo liga, sukeliama viruso *Solanum Virus 14 Appel et Quanjier* – скручивание листьев“ BŽ, *ledonešis* „upių, kanalų, vandens talpyklų režimo fazė, būdinga tuo, kad jos metu vandens paviršiumi plaukia ledai – ледоход“ MŽ, GŽ, *lipaplūdis* „ore suketėjančių lipnių medžiagų tekėjimas iš kaulavaisinių medžių žaizdų – gummosis, гуммоз, камедетечение“ BŽ, *paukščiadulka* „žiedų apdulkinimas su paukščių pagalba – ornithophilia, орнитофилия“ BŽ, *sakoplūdis* „sakų tekėjimas iš sužalotų spygliuočių medžių – resinosis, смолотечение“ BŽ, *sėjomaina* „pasėlių kaitaliojimo sistema žemdirbystėje, siekiant racionališnio dirvos išnaudojimo ir geresnio derliaus – севооборот“ BŽ, „agronomijos mokslo nustatyta sėjamųjų kultūrų ir pūdymo kaitaliojimo eilė, siekiant nuolat kelti dirvos derlingumą“ MŽ, *sniegotirpis* „снеготаяние“ GŽ, *spygliakritė* „spygliuočių medžių liga, pasireiškianti spyglių byrėjimu – шютте“ BŽ, *stiebalūžė* „linų liga, sukeliama grybo *Polyspora lini* Laff. – Pasireiškia rudomis, dažnai susiliejusiomis dėmėmis ant lapų, stiebų, galvenų ir kitų dalių. Ankstyvose vystymosi fazėse ligos paveikti linai pagelsta ir nunyksta, paveikti vėliau – nuvysta ir palūžta – ломкость стеблей льна, полиспороз стеблей льна, присуха“ BŽ, *ūkiskaita* „planingas įmonės ar įstaigos ūkio tvarkymas rentabilumo pagrindu – хозяйственный расчёт, хозрасчёт“ MŽ, EŽ, TŽ, *vandentalpa* „водоизмещение“ SŽ, *vėjalauža* „stipraus vėjo sukeltas medžių laužymas – бурелом, ветролом“ BŽ, *žemėnaudą* „землепользование“ EŽ, TŽ (sinonimas *žemės naudojimas*), *žemėtvarka* „žemės tvarkymas, matavimas – землеустройство“ MŽ, EŽ, TŽ, *žuvivaisa* „žuvų ūkio šaka, kurios uždavinys padi-



dinti žuvų kiekį ir pagerinti jų sudėtį natūraliuose vandenyse arba specialiuose tvenkiniuose – *рыбоводство*“ MŽ, SŽ ir kt. Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, šios reikšmės dūriniai yra įvairių specialių procesų, būsenų, taip pat mokslo sričių bei šakų pavadinimai. Dalis jų pavadinama augalų ligas. Pastarieji dariniai neretai turi šioji tokį veiksmo padarinio, rezultatinės būsenos reikšmės atspalvį. Pirmojo sando pamatinis daiktavardis dažniausiai žymi arba pavadinamojo veiksmo objektą, arba subjektą.

Labai paplitę terminologijoje yra dūriniai, kuriais pavadinamos įvairios veiksmo atlikimo priemonės (įrankių pavadinimai). Tarp nagrinėjamų pavyzdžių tokių yra daugiausia (netoli 40% visų sudurtinių terminų su daiktavardiniu ir veiksmazodiniu sandais). Šie terminai paprastai yra tam tikrų prietaisų ar mašinų pavadinimai. Jų veiksmazodinis sandas rodo, kokį veiksmą atlikti yra skirtos dūriniu pavadinamos veiksmo atlikimo priemonės, o daiktavardinio sando pamatinis žodis paprastai rodo to veiksmo objektą. Pvz.: *aukštintis* „prietaisas aukščiui matuoti – высомер, альтиметр“ MŽ, GŽ, SŽ, *bangolaidis* „волновод“ FŽ, STŽ, *betonmaišė* „betonui maišyti mašina, kurioje, mechanškai maišant, paruošiamas betono skiedinys – бетономешалка“ MŽ, *drėgmėrodis* „prietaisas apytikriam oro drėgnumui nustatyti; higroskopas – гигроскоп“ MŽ, *dulkėgaudis* „пылеуловитель“ ChŽ, *gruntėmis* „грунтоноско“ GŽ (gręžimo technika), *gruntsemė* „грунточерпатель“ GŽ, *kelmarovė* „kelmams rauti mašina – корчевальная машина“ MŽ, *krūmaplovė* „prie traktoriaus pritvirtinamas prietaisas krūmams ir nestoriams medžiams nupjauti – кусторез“ MŽ, *lašagaudis* „toks laboratorinis prietaisas – каплеуловитель“ ChŽ, *lietmatis* „prietaisas atmosferinių kritulių kiekiui matuoti – осадкомер, дождемер“ MŽ, GŽ, *poliakalis* „prietaisas poliams kalti; kaltuvas – копёр“ MŽ, GŽ, *pulpotiekis* „vamzdžiai, kuriais transportuojama pulpa – пульпопровод“ MŽ, *ritmuša* „кляшка“ SŽ (ledo ritulys), *šakniarovė* „įrankis šaknims rauti; šaknų rautuvas – корнедёр“ MŽ, *tankmatis* „prietaisas gruntų tankumui nustatyti – плотномер“ MŽ, *tranšėjakasė* „mechanizmas, skirtas tranšėjoms kasti – траншеекопатель“ MŽ, *vamzdžiagaudis* „труболовка“ GŽ, *vandenrodis* „skalė upės vandens lygiui rodyti – водомер“ MŽ, *vandensvydis* „prietaisas potencialinei vandens energijai pakeisti kinetine, paverčiant vandens srovę čiuurkšle, išplaunancia gruntą; hidromonitorius – гидромонитор“ MŽ, *vėjarodis* „флюгер“ GŽ (sinonimas *vėtrungė*), *žaibolaidis* „молниеотвод, громоотвод“ FŽ, *žemsiurbė* „agregatas, susidedantis iš siurblio ir gruntą supurenančio darbo organo, skirtas gruntui įsiurbti ir transportuoti su vandens srovės pagalba – землесос“ MŽ, GŽ.

Sudurtiniai veiksmo atlikimo priemonių pavadinimai yra gana populiariūs dabartinėje lietuvių terminologijoje. Darbo objektą sudarančiuose šaltiniuose jų pateikta bemaž tiek pat, kaip ir su galūnėmis išvestų įrankių pavadinimų, ir tik maždaug 5 kartus mažiau negu atitinkamų priesaginių terminų. Palyginimui galima pasakyti, kad galūninių veiksmazodžių abstraktų tuose pačiuose šaltiniuose pateikta 5 kartus, o priesaginių – net 52 kartus daugiau.

Šeštadalis nagrinėjamos rūšies sudurtinių terminų savo darybine reikšme yra artimi priesaginiams ir galūniniams veikėjū ir veiksmazodinės ypatybės turėtojų

pavadinimams. Apskritai dabartinės lietuvių kalbos dūryboje tarp darinių su daiktavardiniu ir veiksmažodiniu sandu šios reikšmės dūriniai yra gausiausi<sup>29</sup>. Tai, kad nagrinėjamuose šaltiniuose tokių darinių pateikta gerokai mažiau, gali būti nulėmusi ne viena priežastis. Pirma, dalis kalbamos rūšies dabartinės kalbos sudurtinių daiktavardžių turi menkinamąją reikšmę, o terminologijoje tokie žodžiai nei vartojami, nei nauji daromi. Antra, asmenų pavadinimų į lietuviškus terminų žodynus palyginti mažai tededama. Tad iš nagrinėjamų pavyzdžių negalima ką kategoriškai teigti apie padėtį apskritai lietuvių terminologijoje.

Didesnė nagrinėjamų terminų dalis eina asmenų pavadinimais pagal jų atliekamą veiksmą. Daiktavardinis sandas dažniausiai žymi to veiksmo objektą. Pvz.: *brokdarys* „бракодел“ EŽ, *darbdavys* „работодатель“ EŽ, TŽ, *darbėmys* „работополучатель“ TŽ, *eilikalys* „стихоплёт, рифмоплёт“ LŽ, *grioviakasys* „griovių kasimo darbininkas – землекоп“ MŽ, *kalnakasys* „горнорабочий“ EŽ, GŽ, *raštvedys* „делопроизводитель“ TŽ, *rūdakasys* „рудокон“ GŽ, *streiklaužys* „штрейкбрехер“ EŽ, *ūkvedys* „заведующий хозяйством, завхоз“ EŽ, *vergvaldys* „рабовладелец“ EŽ, *žemnaudys* „fizinis ar teisinis asmuo, kuris pastoviai naudoja žemės plotą – землепользователь“ MŽ, TŽ, *žemvaldys* „землевладелец“ EŽ, TŽ.

Mažiau yra veiksmažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų, žyminčių ne asmenis, o kitokius gyvus ar negyvus dalykus, pvz.: *dūmodaris* „дымообразователь“ ChŽ, *kompleksadarys* „atomas, sudarantis kompleksą, centrinis atomas – комлексобразователь“ ChŽ, *medgraužis* „точильщик“ SŽ (meškeriojimas), *šoniplauka* „бокоплав“ SŽ (meškeriojimas), *vabzdžiaėdžiai* „Insectivora, насекомоядные“ GŽ. Yra kiek tokios darybos terminų ir botanikos terminologijoje, pvz.: *azotamėgiai* „šiukšlynų augalai, mėgstantys azoto gausiai turinčias dirvas – нитрофильные растения, нитрофиты“ BŽ [(sinonimai *nitrofitai*, *azotamėgiai augalai*), *gumbadariai* „parazitai, sukeliantys gumbų (galų) susidarymą augaluose – цецидогены“ BŽ, *paukščiadulkiai* „paukščių apdulkinami augalai – ornithophili, орнитофилы“ BŽ (sinonimas *ornitofilai*).

Palyginti visai nedaug tėra sudurtinių terminų, kurie turi veiksmo padarinio žymėjimo reikšmę, pvz.: *kurmiarasis* / *kurmrausa* „kurmio išraustos žemės kupstelis – кротовина“ MŽ, *sniegalaūžos* „ant šakų nugulusio sniego aplaužyti, išguldyti ir deformuoti medžiai – снеголомы“ BŽ, *sniegvartos* „sniego išversti medžiai – снеговалы“ BŽ, *vėjalaužos* „stipraus vėjo išlaužyti medžiai – буреломы, ветроломы“ BŽ, *vėjavartos* „stipraus vėjo išvartyti medžiai – ветровалы“ BŽ.

Taip pat negausūs ir vietas pavadinantys dūriniai, pvz.: *takoskyra* „aukštesnė vieta, kuri skiria vieną upyną nuo kito; vandenskyra – водораздел“ MŽ, GŽ, *vandenskyra* „водораздел“ MŽ, GŽ, *vandenspara* „vandeniui nelaidus sluoksnis – водоупор“ MŽ, GŽ, *vandentakas* „žemiausias slėnio (lomu, griovų, žemės paviršiaus) vietas jungianti (vingiuota) linija; talvegas – тальверг“ MŽ.

Kai kurie antrojo sando pamatiniai veiksmažodžiai yra vartojami visais atvejais, kai prireikia pavadinti analogišką sąvoką. Dėl to kartais susidaro ir visai nema-

<sup>29</sup> Urbutis V. Dabartinės lietuvių kalbos sudurtinių daiktavardžių daryba, p. 106.

ži giminiškų terminų būriai. Itin tai būdinga veiksmo atlikimo priemonių ir iš dalies abstraktų darybai. Įvairių prietaisų, mašinų pavadinimai dažnai turi antruosius sandus *-gaudis*, *-kasė*, *-laidis*, *-matis*, *-pjovė*, *-rodis*, *-rovė*, *-semė*, *-tiekis* ir kt. Abstrakčiai itin dažnai antruoju sandu turi *-tyra* (įvairių mokslo, kartais ir kitokių sričių bei šakų pavadinimai), kiek retesni dariniai su sandais *-dara*, *-nešis*, *-plūdis*, *-tvarka*, vietų pavadinimai su antruoju sandu *-skyra*. Pvz.:

**-gaudis** (: *gaudė*, *gaudyti*) : *dulkėgaudis* ChŽ, *garsagaudis* „звукоуловитель“ FŽ, *lašagaudis* ChŽ, *vamzdžiagaudis* GŽ;

**-kasė** (: *kasė*, *kasti*) : *grioviakasė* „mašina, skirta mechanizuotam griovių kasimui – канавокопатель“ MŽ, *tranšėjakasė* „mechanizmas, skirtas tranšėjoms kasti – траншеекопатель“ MŽ, *žemkasė* „mašina žemėms kasti – землеройная машина“ MŽ;

**-laidis** (: *leido*, *leisti*) : *bangolaidis* FŽ, STŽ, *magnetolaidis* „магнитопровод, anglų magnetic circuit“ STŽ, *šviesolaidis* | „световод, anglų optical path“ STŽ, *žaibolaidis* FŽ;

**-matis** (: *matuoti*) : *aukštimalis* GŽ, MŽ, SŽ, *bangomatis* „волномер“ FŽ, STŽ, *dažniamatis* „частотомер“ FŽ, STŽ, *debitomatis* „расходомер, anglų flowmeter; flow gauge“ STŽ, *drėgmėmatis* „prietaisas drėgnumui, drėgmei matuoti; higrometras – влагомер“ MŽ, *gylmatis* „prietaisas gilumui matuoti – глибомер“ MŽ, SŽ, *kampmatis* „угломер“ SŽ, *laikmatis* „таймер“ SŽ, *lietmatis* „prietaisas atmosferinių kritulių kiekiui matuoti – осадкомер, дождемер“ MŽ, GŽ, *lygmatis* „prietaisas vandens lygiui matuoti – уровнемер“ MŽ, *polinkiamatis* „instrumentas polinkio kampams matuoti; eklimetras – эклиметр“ MŽ, *sniegmatis* „prietaisas sniego tankumui nustatyti – снегомер“ MŽ, GŽ (sinonimas *sniego matuoklė*), *tankmatis* „prietaisas gruntų tankumui nustatyti – плотномер“ MŽ, *tarpumatis* „шуп, anglų clearance gauge“ STŽ (sinonimas *kalibrinė plokštelė*), *tolimatis* „optinis prietaisas nuotoliui, atstumui nustatyti – дальномер“ MŽ, FŽ, SŽ, *vandenmatis* „prietaisas pratekančio per tam tikrą laiko tarpą vandens kiekiui matuoti – водомер“ MŽ;

**-pjovė, -is** (: *pjovė*, *pjauti*) : *krūmapjovė* „prie traktoriaus pritvirtinamas prietaisas krūmams ir nestoriems medžiams nupjauti – кусторез“ MŽ, *šienapjovė* „šieno pjaunamoji mašina – сенокосилка“ MŽ, *trosapjovis* „канаторезка“ GŽ;

**-rodis** (: *rodė*, *rodyti*) : *drėgmėrodis* „prietaisas apytikriam oro drėgnumui nustatyti; higroskopas“ MŽ, *laikrodis* „часы“ FŽ, STŽ, SŽ, *vandenrodis* „skalė upės vandens lygiui rodyti – водомер“ MŽ, *vėjarodis* „флюгер“ GŽ, *veidrodis* „зеркало“ FŽ, GŽ, STŽ;

**-rovė** (: *rovė*, *rauti*) : *kelmarovė* „kelmams rauti mašina – корчевальная машина“ MŽ, *šakniarovė* „įrankis šaknims rauti; šaknų rautuvas – корнедёр“ MŽ;

**-semė** (: *semti*, *semia*) : *durpsemė* „mašina durpėms kasti – экскаватор“ MŽ, *gruntsemė* „грунточерпатель“ GŽ, *purvasemė* „prietaisas purvui semti – грязечерпалка“ MŽ, *vandensemė* „mechaninis įrenginys vandeniui semti – во-



дочерпалка“ MŽ, *žemsemė* „mašina, skirta vagoms gilinti; jos darbo organas yra kaušai, pritvirtinti prie begalinės grandinės – землечерпалка“ MŽ;

-**tiekis** (: *tiekė, tiekti*) : *pulpotiekis* „vamzdžiai, kuriais transportuojama pulpa – пульпопровод“ MŽ, *šratotiekis* „дробопитатель“ GŽ, *vandentiekis* „inžinerinių įrenginių kompleksas, skirtas centralizuotai aprūpinti vandeniu – водопровод“ MŽ;

-**dara** (: *darė, daryti*) : *blizgodara* „блескообразование“ ChŽ, *dirvodara* „dirvožemio susidarymas – почвообразование“ MŽ, GŽ, *dūmodara* „дымообразование“ ChŽ, *eilėdara* „стихосложение“ LŽ, *kalnodara* „орогенезис“ GŽ, *putodara* „пенообразование“ ChŽ, *rauškėdara* „складкообразование“ GŽ;

-**nešis** (: *nešė, nešti*) : *ižonešis* „ižoėjimo upe metas – шугоход“ MŽ, *ledonešis* „upių, kanalų, vandens talpyklų režimo fazė, būdinga tuo, kad jos metu vandens paviršiumi plaukia ledai – ледоход“ MŽ, GŽ;

-**plūdis** (: *plūdo, plūsti*) : *gleivėplūdis* „kai kuriuose medžiuose aptinkamas reiškiny, kada iš pažeisto stiebo ar šakų išsisunkia gleivinė masė, kaip audinių irimo produktas – слизетечение“ BŽ, *lipaplūdis* „ore sukietėjančių lipnių medžiagų tekėjimas iš kaulavaisinių medžių žaizdų – gummosis, гоммоз, камедетечение“ BŽ, *sakoplūdis* „sakų tekėjimas iš sužalotų spygliuočių medžių – resinosis, смолотечение“ BŽ;

-**skyra** (: *skyrė, skirti*) : *frontoskyra* „раздел фронтальный“ GŽ (meteorologija), *takoskyra* „aukštesnė vieta, kuri skiria vieną upyną nuo kito; vandenskyra – водораздел“ MŽ, *vandenskyra* „водораздел“ GŽ, MŽ;

-**tyra** (: *tyrė, tirti*) : *dirvotyra* „dirvožemio tyrimo mokslas – почвоведение“ MŽ, GŽ, *ežerotyra* „ežerų tyrimo mokslas; limnologija – озероведение, лимнология“ MŽ, GŽ, *gruntotyra* „inžinerinės geologijos dalis, tirianti gruntus – грунтоведение“ MŽ, GŽ, *išalotyra* „mokslas apie išalimo reiškinius – мерзловедение“ MŽ, GŽ, *knygotyra* „книговедение“ LŽ, *metalotyra* „metalų mokslas – металловедение“ ChŽ, GŽ, *pelkėtyra* „mokslas, tiriantis pelkių susidarymą ir vystymąsi – болотоведение“ MŽ, GŽ, *pievotyra* „pievų tyrimo mokslas – луговоеведение“ MŽ, *upėtyra* „потамология“ GŽ;

-**tvarka** (: *tvarkė, tvarkyti*) : *teisėtvarka* „правопорядок, правовой порядок“ TŽ, *žemėtvarka* „žemės tvarkymas, matavimas – землеустройство“ MŽ, EŽ, TŽ.

Antrasis darinių sandas paprastai remiasi lietuviškais veiksmažodžiais. Didesnės dūrinių dalies pamatiniai veiksmažodžiai yra pirminiai, tačiau negalima teigti, kad daryboje būtų vengiama remtis mišriniais ir net antriniais veiksmažodžiais (pastaraisiais, tiesa, gerokai rečiau). Pamatinų veiksmažodžių darybos priesagos paprastai į dūrinius nepatenka, pvz.: *fondogrąža* EŽ (: *grąžinti*), *laikmatis* SŽ (: *matuoti*), *paukščiadulka* BŽ (: *dulkinti*), *žemėnauda* EŽ, TŽ (: *naudoti*). Terminologijoje, kaip ir apskritai dabartinės kalbos dūryboje, visai nebūdinga, kad veiksmažodinis sandas būtų su priešdėliu. Veiksmažodiniai sandai savo balsiais dažniausiai nesiskiria nuo pamatinų veiksmažodžių, tad šaknies balsių kaita terminų daryboje yra palyginti retas dalykas. Tiesa, šiek tiek darinių, turinčių šaknies balsių kaitą, yra, pvz.: *ledokamša* MŽ (: *kimšti, kemša, kimšo*), *šalčioplaiša* GŽ,

žievėplaiša BŽ (:plyšti, plyšta, plyšo), vandentaka MŽ (:tekėti, teka, tekėjo), žuvivaisa MŽ, SŽ (:veisti, veisia, veisė) ir kt. Žinoma, negalima pateisinti termino variantų su skirtingais šaknies balsiais, pvz.: žemėtaka MŽ ir žemėteka GŽ. Toks terminų varijavimas, būdamas nepagrįstas, kenkia terminologijos darnumui.

Pamatiniai pirmojo sando daiktavardžiai taip pat dažniausiai yra lietuviški. Tačiau maždaug septintadalio darinių pirmasis sandas remiasi tarptautiniais terminais, pvz.: azotamėgiai BŽ, betonmaišė MŽ, brokdarys EŽ, debitomatis STŽ, fondograža EŽ, frontoskyra GŽ, gruntatraukis GŽ, kompleksadarys ChŽ, landšaftotyra GŽ, MŽ, magnetolaidis STŽ, metalotyra ChŽ, GŽ, poliakalis GŽ, MŽ, streiklaužys EŽ, tranšėjakasė MŽ, trosapjovis GŽ.

Darybos pamatu imami daiktavardžiai dažniausiai turi darybiškai neskaidomą kamieną. Darinių, kurių pirmasis sandas turi skaidų kamieną, yra tiek nedaug, kad juos drąsiai galima laikyti darybos išimtimis, pvz.: drėgmėmatis MŽ, grąžtanešiai GŽ, raštvedys TŽ, raukšlėdara GŽ, šalčioplaiša GŽ. Ypač vengiama sandų pamatu imti tokius daiktavardžius, kurie dėl ankstesnių darybos pakopų yra pailgėję skiemenų skaičiumi, pvz.: išalotyra GŽ, MŽ, polinkiamatis MŽ.

Dauguma (du trečdaliai nagrinėjamų pavyzdžių) sudurtinių terminų su daiktavardiniu ir veiksmazodiniu sandais turi jungiamuosius balsius (sandų sujungimas parodytas 7 lentelėje).

Trečdalis nagrinėjamų pavyzdžių neturi jungiamojo baltio. Jų pirmojo sando pamatiniai daiktavardžiai turi įvairias galūnes. Dviejų trečdalių likusių dūrinių jungiamasis balsis sutampa su vadinamuoju istoriniu kamieno galo baltiu, pvz.:

-a-: diegavirtė BŽ, garsagaudis FŽ, kalnakasys EŽ, GŽ, purvasemė MŽ, sniegavarta BŽ, šienapjovė MŽ, vėjavarta BŽ;

-ia-: dažniomatis FŽ, STŽ, grioviakasė MŽ, paukščiadulka BŽ, spygliakritė BŽ, vabzdžiaėdžiai GŽ;

-o-: bangomatis FŽ, STŽ, knygotyra LŽ, putodara ChŽ, sėjomaina BŽ, MŽ, tautosaka LŽ;

-ė-: drėgmėrodis MŽ, gleivėplūdis BŽ, pelkėtyra GŽ, MŽ, teisėtvarka TŽ, žemėvalda EŽ, TŽ;

-i-: akistata TŽ, akivarai GŽ, žuvivaisa MŽ, SŽ.

Vadinasi, ir darant terminologijos naujadarus, reikia turėti galvoje šį gana aiškiai išreikštą dabartinės lietuvių kalbos dūrinių jungiamųjų baltių polinkį. Didumą sudurtinių terminų, turinčių jungiamuosius balsius, nesutampančius su tais pirmojo sando pamatinio daiktavardžio vadinamaisiais kamiengalio balsiais, sudaro abstraktai, ypač su antruoju sandu -tyra, -dara, -skyra. Čia irgi galima išvelgti tam tikrą dabartinės sudurtinių terminų darybos polinkį – dariniai dažniausiai turi jungiamąjį balsį -o- (būdingiausios išimtys su jungiamuoju baltiu -ė-, kai pirmojo sando pamatinis daiktavardis vienaskaitos vardininke turi galūnę -ė, kitaip sakant, yra ė-kamienis). Čia veikia artimos reikšmės darinių analogija. Kitais atvejais reikšmės gali turėti dariniai su tuo pačiu sandu (kad ir kitos kilmės), plg.: aukštimalis ir aukštikalnė (o gal ir altimetras?).

## Daiktavardinių sandų jungimas su veiksmažodiniais

| Jungiamasis balsis | Darinių skaičius pagal pirmojo sando pamatinių daiktavardžių galūnes |              |     |     |     |    |    |                          | Iš viso darinių |
|--------------------|----------------------------------------------------------------------|--------------|-----|-----|-----|----|----|--------------------------|-----------------|
|                    | -as                                                                  | -is<br>(-io) | -ys | -us | -uo | -a | -ė | -is<br>(-ies)<br>mot. g. |                 |
|                    | 17                                                                   | 7 (+1)       | 2   | 1   | 11  | 3  | 7  |                          | 48 (+1)         |
| -o-                | 21 (+1)                                                              |              |     |     |     | 13 |    |                          | 34 (+1)         |
| -a-                | 25                                                                   |              |     |     |     | 2  |    |                          | 27              |
| -ia-               |                                                                      | 7            | 4   |     |     |    | 1  | 2                        | 14              |
| -ė-                |                                                                      |              |     |     |     |    | 14 |                          | 14              |
| -i-                | 1                                                                    | 3            |     |     |     |    |    | 3                        | 7               |
| -io-               |                                                                      | 1 (+1)       |     |     |     |    |    |                          | 1 (+1)          |
| -u-                | 1                                                                    |              |     |     |     |    |    |                          | 1               |
|                    |                                                                      |              |     |     |     |    |    |                          | 146             |

Pastaba. Keleto terminų žodynuose pateikta variantų su nevienodai sujungtais sandais, pvz.: *kampmatis* SŽ ir *kampomatis* GŽ, *kurmiausias* ir *kurmrausa* MŽ, *polinkiamatis* MŽ ir *polinkiomatis* GŽ. Antrasis variantas lentelėje pateiktas skliausteliuose šalia bendro tam tikrą jungiamąjį balsį turinčių darinių skaičiaus.

Nesunku aptikti pavyzdžių, kai tą patį pirmąjį sandą turinčių dūrinių jungiamieji balsiai skiriasi arba vienais atvejais jungiamieji balsiai yra, o kitais jų nėra. Pvz.: *eilėdara* ir *eiliakalys* LŽ, *gruntatraukis* GŽ, *gruntotyra* GŽ, MŽ ir *gruntėmis* GŽ, *gruntsemė* GŽ, *kalnakasys* EŽ, GŽ ir *kalnodara* GŽ, *sniegalaūžos*, *sniegavarta* ir *snieglaūža*, *sniegvartos* BŽ, *sniegmatys* GŽ, MŽ bei *sniegotirpis* GŽ, *ūkiskaita* EŽ, MŽ, TŽ ir *ūkvedys* EŽ, *žemėnauda* EŽ, TŽ, *žemėtaka* MŽ ir *žemkasys* MŽ, *žemsiurbė* GŽ, MŽ. Vienu atveju jungiamojo baltio buvimu buvo galima išskirti veiksmą ir veiksmo padarinį pavadinančius terminus – *snieglaūža* „gausiai ant šakų susitelkusio sniego sukeltas medžių šakų laužymas“, *sniegavarta* „gausus sniego, nugulusio ant medžių lajos, sukeltas medžių virtimas iš šaknų“ ir *sniegalaūžos* „ant šakų nugulusio sniego aplaužyti, išguldyti ir deformuoti medžiai“, *sniegvartos* „sniego išversti medžiai“ (visi BŽ). Tačiau tai nepadaryta, ir sandų jungimo



įvairavimas tokiu atveju, žinoma, nepagrįstas ir dėl to nereikalingas. Lygiai kaip visai nereikalingi ir jau minėti variantai *kampmatis* SŽ ir *kampomatis* GŽ, *kurmia-rausis* ir *kurmrausa* MŽ, *polinkiamatis* MŽ ir *polinkiomatis* GŽ. Šiuo atveju norminiai terminai, be abejo, turi sutikti su įprastais literatūrinės kalbos atitinkamais žodžiais, ir *kampomatis*, *kurmrausa* bei *polinkiomatis* atmestini.

Sudurtinių terminų, sudarytų iš daiktavardžio ir veiksmažodžio, galūnė pareina nuo darinių reikšmės. Abstrakčios reikšmės dariniai dažniau (bemaž trys ketvirtadaliai nagrinėjamų pavyzdžių) turi galūnę *-a*. Beje, *-a* yra pati darioji ir galūni-nių veiksmų pavadinimų daryboje. Iš nagrinėjamų pavyzdžių galūnę *-ė* turi tik BŽ pateikti augalų ligų pavadinimai, pvz.: *diegavirtė*, *javaklupė*, *lapsukė*, o galūnę *-is* laiko reikšmės (*ižonešis* MŽ, *lapkritis* BŽ) ir keletas kitokios reikšmės darinių (*glei-vėplūdis* BŽ, *ledokritis* GŽ, *sakoplūdis* BŽ ir kt.).

Veiksmo atlikimo priemonės pavadinantys terminai dažniausiai turi galūnę *-is*, ketvirtadalis šios reikšmės dūrinių turi galūnę *-ė* ir tik keletas žodžių kitokias galūnes (*-a* ir *-as*). Beje, pastarieji nėra terminologijos dariniai. Jie yra perimti iš paprastosios kalbos, pvz.: *kaspinas* ATŽ, STŽ, SŽ, *riedmuša* SŽ, *ritmuša* SŽ. Tai, kurią galūnę (*-is* ar *-ė*) turi sudurtinis terminas, ne vienu atveju lemia anksčiau sudarytų žodžių analogija, pavyzdžiui, prietaisų pavadinimai su dažniais antrai-siais sandais *-matis*, *-rodis* ir kt. Tam tikrais atvejais galūnės parinkimui įtakos ga-li daryti ir patį pavadinamąjį objektą žyminčio žodžio gramatinė giminė (prietai-sas, įrankis, įrenginys – galūnė *-is*, mašina – galūnė *-ė*). Toks darinių giminės suderinimas, ypač turint galvoje, kad terminai dažniausiai daromi sąmoningai, yra visai įmanomas.

Asmenų, aktyviai atliekančių pamatiniu antrojo sando veiksmažodžiu pasako-mą veiksmą arba turinčių iš to veiksmo kylančią ypatybę, pavadinimai paprastai turi galūnę *-ys* (žinoma, ir *-ė*, tik terminų žodynuose moteriškosios giminės pava-dinimai dažniausiai nepateikiami). Kiti veiksmažodinės ypatybės turėtojų pava-di-nimai (jų, tiesa, nėra daug) paprastai turi galūnę *-is* arba *-ė*.

Veiksmo rezultato ir vietos reikšmės terminai dažniau turi galūnę *-a*.

Tam tikra kalbamos rūšies sudurtinių terminų galūnių specializacija, kurią išvelgti galima ir nagrinėjamuose pavyzdžiuose, be abejo, yra naudingas dalykas. Tokia specializacija padeda lengviau ir formos atžvilgiu išskirti įvairiareikšmius terminus ir tuo pačiu išvengti terminologijoje nepageidaujamos homonimijos. Įvai-rių sričių terminologijoje neretai skirtingomis galūnėmis išskiriami ne tą pačią reikšmę turintys iš tų pačių žodžių sudaryti sudurtiniai terminai, pvz.: *blizgodara* „блескообразование“ ir *blizgodaris* „medžiaga, sukelianti dangos blizgėjimą“ ChŽ, *dūmodara* „дымообразование“ ir *dūmodaris* „дымообразователь“ ChŽ, *paukščiadulka* „žiedų apdulkinimas su paukščių pagalba“ ir *paukščiadulkiai* „pauk-ščių apdulkinami augalai“ BŽ, *žemėvalda* „землевладение“ ir *žemvaldys* „земле-владелец“ EŽ, TŽ. Pastaruoju atveju dariniai skiriasi ir sandų jungimo būdu, lygiai kaip ir *žemėnauda* „землепользование“ EŽ, TŽ ir *žemnaudys* „fizinis ar teisminis asmuo, kuris pastoviai naudojami žemės plotu“ MŽ, TŽ, o *pėdsakas* STŽ, SŽ, *pėdsakai* ChŽ, TŽ bei *pėdekys* SŽ skiriasi veiksmažodinio sando šaknies bal-siais. Taip pat gali būti skiriami veikėjų ir veiksmažodinės ypatybės turėtojų bei

įrankių pavadinimai, tik šiuo atveju diferencijuoti žodžius padeda ir žodžių kirtis, pvz.: *grioviakasys* „griovių kasimo darbininkas“ ir *grioviākasė* „mašina, skirta mechanizuotam griovių kasimui“ MŽ, *žemkasys* „fizinio darbo darbininkas žemės kasimo darbams atlikti“ ir *žėmkasė* „mašina žemėms kasti“ MŽ (moteriškosios giminės asmenų pavadinimai *grioviakasė* ir *žėmkasė* būtų trečiosios kirčiuotės, o mašinų pavadinimai yra pirmosios kirčiuotės).

Palyginti nedaug terminų (apie 6% nagrinėjamų pavyzdžių) yra daugiskaitiniai. Keletu atvejų skaičiaus formos iš dalies padeda skirti veiksmo ir veiksmo padarinio pavadinimus, pvz.: *vėjalauža* „stipraus vėjo sukeltas medžių laužymas“ ir *vėjalaužos* „stipraus vėjo išlaužyti medžiai“ BŽ bei *vėjavarta* „stipraus vėjo sukeltas medžių išsivartymas“ ir *vėjavartos* „stipraus vėjo išsivartyti medžiai“ BŽ. Iš tikrųjų abstraktai yra vienaskaitiniai, o veiksmo padarinio pavadinimai gali turėti abu skaičius. Jau minėta, kad panašiai skiriama ir BŽ įdėtų terminų *snieg-lauža* ir *snieg-laužos* bei *sniegavarta* ir *sniegvartos* reikšmė.

#### Dūriniai su įvardiniu ir veiksmožodiniu sandais

Sudurtinių terminų, kurių pirmasis sandas remiasi įvardžiu, o antrasis – veiksmožodžiu, yra palyginti nedaug. Aptartosios rūšies darinių su daiktavardiniu ir veiksmožodiniu sandais tuose pačiuose šaltiniuose pateikta bemaž 8 kartus daugiau. Šios rūšies terminai, kad ir būdami darybos atžvilgiu neįvairūs, yra pasidaryę gana populiarūs, ir vis dar sudaroma naujų.

Būdingiausia įvardinį ir veiksmožodinį sandus turinčių terminų reikšmė yra abstrakti, darybiškai jie artimi veiksmožodžių abstraktams. Tokie yra dauguma čia nagrinėjamų pavyzdžių, pvz.: *savidrauda* „самострахование“ EŽ, *savidulka* „1. reiškiny, kada žiedų purkos apsidulkina to paties žiedo dulkelėmis; 2. sodininkystėje – reiškiny, kad kurios nors veislės žiedus apdulkina tos pat veislės augalų žiedadulkės; 3. reiškiny, kad vieni to paties individo žiedai apsidulkina kitų to paties individo žiedų dulkelėmis – autogamia, автогамия, самоопыление“ BŽ, *savigyna* „самооборона, самозашита“ TŽ, *savigrūda* „savaiminis grūdinimasis – самозакалка“ ChŽ, *savikliova* „самонадеянность“ TŽ, *savikrova* „самонавалка“ GŽ, *savinuoda* „augalų apsinuodijimas savo pačių išskiriamomis nuodingomis medžiagomis; tuo aiškinamas, pavyzdžiui, Hieracium pilosella bendruomenių pykimas – автоинтоксикация“ BŽ, *saviskaita* „саморегистрация (самоисчисление, самоопрос)“ EŽ, *savitaka* „reiškiny, kada vanduo (skystis) teka savo svorio jėgos veikiamas kanalais ar vamzdžiais, įrengtais atitinkamu nuolydžiu; savaiminis tekėjimas – самотёк“ MŽ, *savitarna* „самообслуживание“ EŽ, *savivaisa* „apsivaisinimas tos pačios veislės augalo žiedadulkėmis – autofertilitas, самооплодотворение“ BŽ, *savivalda* „самоуправление“ EŽ, TŽ.

Kitokias reikšmes turintys dariniai yra visai reti. Tai pasitaikantys asmenų pavadinimai pagal iš veiksmo kylančią upatybę, kurią apibrėžia pirmuoju sandu einantis įvardis, pvz.: *patvaldys* „самодержец“ TŽ, *savižudis* „самоубийца“ TŽ bei vienas kitas veiksmo atlikimo priemonės žymintis terminas, pvz.: *savivartis*

„turinti apverčiamą krovinių platformą transporto priemonė (sunkvežimis ir kt.) – самосвал“ MŽ. Veiksmo rezultato pavadinimams artimas gali būti darinys *savi-mokos* „самопасчёты“ EŽ.

Beveik visų darinių pirmasis sandas yra *savi-*, susijęs su sangražiniu įvardžiu. Jis dažniausiai rodo, kad antruoju sandu žymimas veiksmas yra nukreiptas į patį jo atlikėją, subjektą, tačiau kai kuriems dūriniams sandas *savi-* padeda išreikšti veiksmo savaimiškumą (*savigrūda* ChŽ, *savitaka* MŽ). Kai kuriais atvejais kalbamo tipo dūriniai savo reikšmę mažai kuo tesiskiria nuo sangražinių su priesaga *-imas* / *-ymas* išvestų veiksmazodžių abstraktų. Pastarieji kartais [net terminų žodynuose pateikiami kaip dūrinių sinonimai, pvz.: *savidrauda* ir *apsidraudimas* EŽ, *savitarna* ir *apsitarnavimas* EŽ. Beje, kalbamų dūrinių atsiradimas ne vienu atveju gali būti stimuliuotas kitų kalbų atitinkamų terminų, juk beveik visi čia aptariami dariniai yra terminologijos naujadarai. Įdomu, kad, pavyzdžiui, visų šių terminų rusiškieji atitikmenys taip pat turi pirmąjį sandą „*savi-*“, t.y. *camo-*, daugelis vokiškųjų atitikmenų turi analogišką sandą *selbst-* (iš įvardžio *selbst* „pats“), o angliškųjų – priešdėliu laikomą *self-*, kuris atitinka lietuvių kalbos „*savi-*, *sava-*“. Latvių kalboje atitinkami terminai taip pat dažniausiai turi pirmąjį įvardinį sandą *pat-* / *paš-* (plg. latvių *pats*, *pati* „pats, pati“).

Antrasis sandas paprastai remiasi nepriešdėliniais veiksmazodžiais. Turimi pavyzdžiai rodo, kad darybos pamatu gali eiti tiek pirminiai, tiek mišriniai bei antriniai veiksmazodžiai. Pastarųjų priesagos, kaip ir kitais atvejais, darant sudurtinį terminą, atmetamos, plg. *savidulka* (: *dulkinti*), *savigrūda* (: *grūdinti*), *savinuoda* (: *nuodyti*). Iš pirminių veiksmazodžių kilusių sandų dalis turi pakitusius šaknies balsius (*savivartis*: *vertė*, *versti*). Šaknies balsiai paprastai būna tokie, kaip ir tą patį sandą turinčiuose kitų tipų dūriniuose, plg. *savitaka* MŽ ir *vandentaka* MŽ, *žemėtaka* MŽ, *savivaisa* BŽ ir *žuvivaisa* MŽ, SŽ.

Abstrakčios reikšmės dariniai paprastai turi galūnę *-a*, o kitų reikšmių terminai – galūnę *-is* (*-ys*). Asmenų pavadinimai, žinoma, gali būti abiejų giminių, tad čia šalia *-is* yra ir galūnę *-ė* turintys dariniai.

#### Dūriniai su prieveiksminiu ar būdvardiniu ir veiksmazodiniu sandais

Šiaip jau, skirstant dūrinius pagal tai, iš kurios kalbos dalies žodžių yra kilę jų sandai, būdvardinius ir prieveiksminius sandus turinčius darinius, žinoma, tikėtų išskirti. Tačiau daugeliu atvejų, kai antrasis sandas yra veiksmazodinis, toks būdvardžio ir būdvardinio prieveiksminio skyrimas yra nelengvas. Reikšmės atžvilgiu dažniausiai patogiau tokius sandus sieti su būdvardiniais prieveiksminiais. Tiesą sakant, toks suvokimas gali būti susijęs su tuo, kad apskritai kalboje šalia veiksmazodžių yra vartojami prieveiksminiai, tad iš sandų pamatinių žodžių sudarytas junginys, aiškus daiktas, būna su prieveiksminiu. Kita vertus, sudurtinių terminų, kurių pirmuoju sandu eina nebūdvardinės kilmės prieveiksminiai, yra visai mažai. Tad, ypač turint galvoje minimų darinių reikšmės artumą, visi jie čia nagrinėjami kartu.

Dalis sudurtinių terminų su prieveiksminiu ar būdvardiniu ir veiksmazodiniu sandais yra abstraktai, pvz.: *ankstibranda* „ankstyvo subrendimo savybė – pan-



неспелость“ BŽ, *daugiskaita* „множественное число“ LŽ, *pusiausvyra* „abipusė reakcijos greičių lygybė – равновесие“ ChŽ, EŽ, FŽ, GŽ, STŽ, SŽ, *šlapdraba* „дождь со снегом“ GŽ. Tačiau tarp nagrinėjamų pavyzdžių dvigubai daugiau yra darinių, kurie savo reikšmė yra artimi veikėjų ir veiksmažodinės upatybės turėtojų pavadinimams, pvz.: *bendravaldis* „совладелец“ TŽ, *naujakurys* „новопоселенец, новосёл“ EŽ, *nausėdys* „поселенец“ EŽ, *toliaREGIS* „дальнозоркий“ FŽ, *trumparegis* „близорукий“ FŽ, *visuraugis* „ekologine prasme visur arba beveik visur sugebantis augti augalas – ubiquistus“ BŽ. Beje, terminai *toliaREGIS*, *trumparegis* gali būti sudaiktavardinti būdvardžiai.

Kitokios reikšmės sudurtiniai terminai yra retesni, bet pasitaiko ir darinių, pavadinančių veiksmo atlikimo priemones (*garsiakalbis* „громкоговоритель“ FŽ, STŽ) bei veiksmo padarinius (*naujadaras* „новообразование, неологизм“ LŽ).

Antrasis darinių sandas remiasi nepriešdėliniais pirminiais arba mišriniais veiksmažodžiais. Kartais iš pirminių veiksmažodžių kilusiems sandams būdinga šaknies balsių kaita, pvz.: *ankstibranda* BŽ, *šlapdraba* GŽ. Sandai tarpusavyje jungiami dažniau su jungiamaisiais balsiais. Dūrinuose pasitaiko jungiamieji balsiai *-a-*, *-ia-* bei *-i-*.

Sudurtiniai terminai su prieveiksminiu ar būdvardiniu ir veiksmažodiniu sandu savo galūnėmis nesiskiria nuo kitų jau aptartų antrąjį veiksmažodinį sandą turinčių darinių.

#### Dūriniai su skaitvardiniu ir veiksmažodiniu sandais

Sudurtinių terminų su skaitvardiniu ir veiksmažodiniu sandais yra palyginti nedaug. Beveik visi nagrinėjami pavyzdžiai yra chemijos terminai, turi antrąjį sandą *-pakaitis*, kuris galbūt remiasi veiksmažodžiu *pakeisti*, ir eina tam tikrų junginių pavadinimais. Pvz.: *vienpakaitis* „junginys, kurio molekulėje vienas vandenilio atomas pakeistas kitu atomu, grupe – однозамещённый“, *dvipakaitis* „darinys, gaunamas pakeitus junginyje du atomus kitais atomais ar grupėmis – двузамещённый“, *tripakaitis* „junginys, kurio molekulių trys vandeniliai pakeisti kitais atomais, grupėmis – трёхзамещённый“, *keturiapakaitis* „kai junginio molekulėje 4 H pakeisti kitais atomais, grupėmis – четырёхзамещённый“, *penkiapakaitis* „пятизамещённый“, *šešiapakaitis* „junginys, kurio molekulėje šeši vandeniliai pakeisti kitais atomais, grupėmis – шестизамещённый“, *septynpakaitis* „junginys, kurio molekulėje 7 vandeniliai pakeisti kitais atomais, grupėmis – семизамещённый“, *aštuoniapakaitis* „junginys, turintis aštuonias įvestas grupes, atomus – восьмизамещённый“ (visi ChŽ). Šiam tipui priklauso ir GŽ pateiktas žuvų sisteminis pavadinimas *dvikvapės* „Dipnoi“.

Veiksmažodinis sandas nagrinėjamuose pavyzdžiuose turi pakeistą šaknies balsį (*-pakaitis* : *pakeitė*, *-kvapės* : *kvėpė*, *kvėpavo*)<sup>30</sup>. Savo struktūra iš visų veik-

<sup>30</sup> Beje, dėl asociacijos su daiktavardžiu *kvapas* terminus, kurių antrasis sandas remiasi veiksmažodžiu *kvėpuoti* (*kvėpti*), K. Gaivenis siūlo vartoti su nepakeistu veiksmažodinio sando šaknies balsiu, pvz.: *žarnakvėpiai*, *žiaunakvėpiai* ir *dvikvėpės* (žr. Gaivenis K. Terminologijos smulkmės. – Kalbos kultūra, sąs. 41, p. 63). Šis siūlymas sutinka su

smažodinį antrąjį sandą turinčių darinių išsiskiria terminai su sandu *-pakaitis* tuo, kad į sandą pateko ir veiksmazodžio priešdėlis. Tai yra didelė lietuviškų sudurtinių žodžių darybos išimtis, kuriai atsirasti įtakos gal turėjo atitinkami rusiški terminai (jų antrasis sandas - *замещённый*). Tačiau, kita vertus, visai galimas daiktas, kad šie terminai yra sudaryti kiek kitaip – jų antrasis sandas gali būti daiktavardinis. Mat chemijos terminologijoje yra vartojamas ir *pakaitas* „atomas, grupė, pakeitę molekulėje kitą atomą, grupę – заместитель“ ChŽ. Tiesa, šiuo atveju darinių reikšminė struktūra yra miglotesnė, o termino išraiška vis tiek priklausytų prie išimčių (per sudėtingos sandaros antrasis sandas). Tvarkydama terminus, chemijos terminologijos komisija dar turėtų pasvarstyti, kaip surasti geresnę kalbamų terminų išraišką.

#### Dūriniai su abiem veiksmazodiniais sandais

Dabartinėje lietuvių kalboje dūriniai iš dviejų veiksmazodžių, galima sakyti, visai nedaromi. Aiškus daiktas, kad ir terminologijoje tokių darinių beveik nepasitaiko. Nagrinėjamuose šaltiniuose aptiktas tik vienas terminas, kuris galbūt yra sudarytas iš dviejų veiksmazodžių. Tai kalnakasybos terminas *gręžmatis* GŽ, tarptautinio termino *drilometras* lietuviškasis atitikmuo. Tačiau dėl darybos šis terminas nepeiktinas – jis yra skambus, aiškus, atitinka bendruosius sandų struktūros polinkius.

#### Kitokie dūriniai

Sudurtinių terminų, kurių antrasis sandas remiasi ne daiktavardžiu ar veiksmazodžiu, tėra labai mažai. Ir tie patys ne visi yra terminologijos naujadarai. Pavyzdžiui, išrieveiksmio bei būdvardžio sudarytas *juodbėris* „буланный“ SŽ arba daiktavardžio ir būdvardžio dūrinys *kailiapalaikiai* „iš gyventojų surenkama antrinė žaliava; sudėvėti kailiniai siuviniai, vartojami vilnos pluoštui gauti ištirpinant mėzdras rūgščių tirpalais – утильная шубнина“ ATŽ, be abejo, yra sutermininti paprastosios kalbos žodžiai. Tačiau kai kurie sudurtiniai terminai gali būti ir naujai sudaryti, pavyzdžiui,rieveiksmio ir būdvardžio dūriniai *rudmargė* „augalų liga, pasireiškianti rudų dėmių susidarymu lapuose – бурая пятнистость“ BŽ ir *šviesmargė* „augalų liga, pasireiškianti margu lapų dėmėtumu – белая пятнистость листьев“ BŽ. Dar plg. SŽ pateiktus terminus *lygiagretė* „параллель“ (turizmas), *ygiagretės* „брусья“ (gimnastika), „параллельные брусья“ (jojimas). Vis dėlto plačiau tokių sudurtinių terminų daryba neplėtojama.

#### Išvados

1. Dūryba yra svarbus lietuvių terminologijos kūrimo, papildymo ir tolesnio plėtojimo būdas. Sudurtiniai terminai leidžia vienu žodžiu išreikšti sudėtinės sąvokas, gerai atitinka specialiosioms kalbos vartojimo sritims svarbius kalbos tikslu-

pastebimu terminologijos naujadarų polinkiu turėti nepakitusių veiksmazodinio sando šaknies balsius, bet vis dėlto galimos termino sudaromųjų dalių asociacijos neturėtų būti lemiamą priežastį keisti įsigalėjusius terminus ar juo labiau manyti juos esant netaisyklingos darybos žodžiais. Naudodamasis proga, dėkoju K. Gaiveniui už leidimą naudotis minėto straipsnelio rankraščiu, rengiant spaudai šį darbą.

mo, aiškumo, glaustumo reikalavimus. Lietuvių terminologijoje svarbus vaidmuo dūrybai tenka ir kiekybiškai. Teisės, geologijos ir fizinės geografijos, fizikos, sporto, melioracijos, chemijos, tekstilės, literatūros, botanikos, ekonomikos bei skaičiavimo technikos terminų žodynuose pateiktų lietuviškų darinių daugiau negu aštuntą dalį sudaro sudurtiniai vienažodžiai terminai. Darinių skaičiumi dūryba čia pastebimai atsilieka tik nuo priesaginės vedybos, bet pralenkia galūninę ir priešdėlinę terminų darybą. Gana gausiai daromi nauji sudurtiniai terminai. Galima konstatuoti, kad terminologijos pasistemyje dūryba yra kiek aktyvesnė, negu apskritai dabartinės kalbos žodžių darybos sistemoje.

2. Pagal tai, kurios kalbos dalies žodžiu remiasi antrasis sandas, skiriami daiktavardiniai ir veiksmažodiniai sudurtiniai terminai. Daugiausia yra sudurtinių terminų su antruoju daiktavardiniu sandu (78,2% iš 893 nagrinėjamų pavyzdžių). Veiksmažodiniai dariniai sudaro truputį daugiau negu penktadalį (21,3%) darbo objektą sudarančiuose terminų žodynuose pateiktų sudurtinių terminų. Terminų, kurių antrasis sandas remiasi ne daiktavardžiu ir ne veiksmažodžiu, yra visai mažai.

2.1. Pirmasis sudurtinių terminų sandas taip pat dažniausiai remiasi daiktavardžiais (63% darinių). Kitų kalbos dalių žodžiai pirmuoju sudurtinių terminų sandu eina rečiau (būdvardžiai – 18,1%, skaitvardžiai – 7,4%,rieveiksmiai – 3,4%, įvardžiai – 3%, veiksmažodžiai – 2,8% ir prielinksniai – 2,3%).

2.2. Aktyviausiai sudurtinių terminų daryboje dalyvauja daiktavardžiai. Vieną katrą ar abu daiktavardinius sandus turi net 94,5% nagrinėjamų dūrinių. Veiksmažodinį sandą (dažniausiai antrąjį) turi 24,1% dūrinių, būdvardinį (dažniausiai pirmąjį) – 18,6%, skaitvardinį (tik pirmąjį) – 7,4%,rieveiksminį (paprastai pirmąjį) – 3,5%, įvardinį (tik pirmąjį) – 3% ir prielinksninį (tik pirmąjį) – 2,2% visų dūrinių.

2.3. Daugiausia sudurtinių terminų yra padaryta iš dviejų daiktavardžių (46,5% visų nagrinėjamų pavyzdžių). Palyginti gausu dūrinių taip pat su būdvardiniu ir daiktavardiniu (17%) bei daiktavardiniu ir veiksmažodiniu (16,3%) sandais. Kiti sudurtinių terminų tipai yra menkesnio darumo (skaitvardinį ir daiktavardinį sandus turi 6,4%, veiksmažodinį ir daiktavardinį – 2,7%,rieveiksminį ir daiktavardinį – 2,3%, prielinksninį ir daiktavardinį – 2,2%, įvardinį ir veiksmažodinį – 2,1%, būdvardinį ir veiksmažodinį – 1,1%, skaitvardinį ir veiksmažodinį – 1%, įvardinį ir daiktavardinį – 0,9% visų pavyzdžių). Terminai, kurie remiasirieveiksmiu ir veiksmažodžiu,rieveiksmiu ir būdvardžiu, dviem veiksmažodžiais, daiktavardžiu ir būdvardžiu bei dviemrieveiksmiais, yra visai reti.

3. Sudurtinių terminų sandų pamatu imami tiek terminai, tiek paprastieji kalbos žodžiai. Tai labai išplečia tolesnio dūrybos panaudojimo terminologijoje galimybes.

3.1. Sandų pamatiniais žodžiais imami ne tik grynai lietuviškos kilmės žodžiai, bet ir skoliniai (visų pirma vadinamieji tarptautiniai žodžiai bei terminai). Būdinga, kad sudurtinių terminų daryboje dalyvauja tik tarptautiniai daiktavardžiai. Hibridų, kurių vienas katras sandas remiasi lietuviškos kilmės žodžiu, o kitas – tarptautiniu, tarp visų nagrinėjamų pavyzdžių yra aštuntadalį (12,5%), iš jų 15,6%



tarp darinių su abiem daiktavardiniais sandais, 13,7% tarp darinių su daiktavardiniu ir veiksmožodiniu sandais. Iš dviejų tarptautinių žodžių nauji terminai lietuvių kalboje daromi labai retai. Tiesa, darybiškai skaidomų tokių dūrinių yra gerokai, tačiau dažniausiai į lietuvių terminologiją jie yra patekę kaip skoliniai.

4. Pagal sudurtinio termino sandų tarpusavio santykiavimą daugiausia yra determinacinių dūrinių. Determinacijos santykis būdingas visų rūšių dūriniams. Dažniausiai pirmasis sudurtinio termino sandas apibrėžia antrąjį, retokai – antrasis pirmąjį (tokių dūrinių kiek yra tarp terminų su abiem daiktavardiniais sandais). Kopuliatyvinių darinių (jų abu sandai yra lygiaverčiai) tėra labai mažai – apie 3% abu daiktavardinius sandus turinčių sudurtinių terminų.

5. Didesnė daiktavardinį antrąjį sandą turinčių sudurtinių terminų dalis yra tiesioginės reikšmės – darinys pavadina tos pačios rūšies dalyką kaip ir apsprendžiamasis (reikšmės ir sandų tarpusavio santykiavimo atžvilgiu atraminis) sandas, o darinio reikšmė iš esmės nenuotolsta nuo iš sandų kylančios reikšmės. Iš perkeltinės reikšmės darinių (jų leksinė reikšmė netiesiogiai išplaukia iš sandų) dažniausi yra metoniminiai (bahuvrihi tipo) sudurtiniai terminai. Tokie yra dauguma asmenis ir kitokias gyvas būtybes, retkarčiais ir negyvus dalykus pavadinančių darinių.

5.1. Daiktavardiniai sudurtiniai terminai dažniausiai pavadina įvairius konkrečius tikrovės dalykus – daiktus ir rečiau gyvas būtybes. Abstrakčios reikšmės tokių terminų yra tik truputį daugiau kaip septintadalis. Dar mažiau sudurtinių terminų eina įvairių vietų pavadinimais.

5.2. Veiksmožodiniai dariniai savo darybine reikšme yra panašūs į priesagų ir galūnių vedinius. Netoli dviejų trečdalių šios rūšies sudurtinių terminų yra konkrečios reikšmės dariniai ir pavadina veiksmo atlikimo priemonės (31,1% visų veiksmožodinių sudurtinių terminų), veiksmo atlikėjus bei veiksmožodinės ypatybės turėtojus (23,7%), veiksmo padarinius (6,3%). Abstrakčios reikšmės sudurtinių veiksmožodinių terminų yra truputį daugiau, negu trečdalis (34,7%). Jie yra artimi priesaginiams ir galūniniams veiksmožodžių abstraktams. Labai negausu vietas pavadinančių terminų.

6. Sandų pamatiniai žodžiai, kaip ir visoje literatūrinėje kalboje, dažniausiai turi darybiškai neskaidų kamieną. Tačiau vis dėlto poreikis pavadinti sudėtingesnes sąvokas lemia, kad palyginti nemaža sudurtinių terminų dalis (bemaž penktadalis) remiasi darybiškai skaidomą kamieną turinčiais žodžiais. Dažniausiai darybiškai skaidų kamieną turi sandų pamatu paimti daiktavardžiai (15,9% visų darinių), rečiau būdvardžiai (2,2% darinių) ir veiksmožodžiai (1,8% darinių). Maždaug kas dešimtas šių kalbos dalių žodis, paimtas dūrinio darybai, turi darybiškai skaidų kamieną (apie 11% daiktavardžių, 12% būdvardžių ir 7% veiksmožodžių). Tačiau dauguma kalbamos rūšies pamatinių žodžių turi skiemenų atžvilgiu žodžio nepailginančias priesagas (pvz.: daiktavardžiai *gaubtas*, *juosta*, *kilmė*, *raštas*, *raštas*, *reikšmė*, *siurblys*, *veiksmas*, būdvardžiai *baltas*, *šaltas* ir kt.). Ypač vengiama sandų pamatu imti priešdėlinius ir sudurtinius žodžius. Be to, paprastai tik vieno katro sando pamatinis žodis būna su darybiškai skaidomu kamieniu. Tarp visų nagrinėjamų sudurtinių terminų aptikta tik keletas žodžių, turinčių abu skaidžius sandus, ir jie, be abejo, laikytini išimtimis.

6.1. Yra šiek tiek sudurtinių terminų, kurių sandų pamatu paimti priesagų ve-diniai turi supaprastintą kamieną. Pavyzdžiui, dažniausiai į dūrinius nepatenka pamatinių žodžių deminutyvinės priesagos (*kiaušialqstė* iš *kiaušinėlis* ir *lqstėlė*, *žiedlapis* iš *žiedas* ir *lapelis* ir kt.), mišrinių bei antrinių veiksmazodžių darybos prie-sagos (*paukščiadulka* iš *paukštis* ir *dulkinti*, *vandentaka* iš *vanduo* ir *tekėti*, *žemė-nauda* iš *žemė* ir *naudoti* ir kt.).

7. Šaknies balsių kaita pasitaiko tik veiksmazodiniuose sudurtinių terminų sanduose, tačiau ir čia ji nėra dažna. Pasikeitusius šaknies balsius turi maždaug septintadalis nagrinėjamų darinių veiksmazodinių sandų (*ankstibranda*, *bangolai-dis*, *savivaista* ir kt.). Tokia kaita būdingesnė iš literatūrinės kalbos paimtiems ar-ba anksčiau sudarytiems terminams, o terminologijos naujadarai dažniausiai iš-laiko nepakitusius pamatinių veiksmazodžių šaknies balsius.

8. Sandų sudūrimo atžvilgiu sudurtiniai terminai, kaip ir apskritai lietuvių kal-bos sudurtiniai žodžiai, būna dvejopi – be jungiamųjų balsių ir su jungiamaisiais balsiais.

8.1. Jungiamųjų balsių neturi du penktadaliai (41,2%) nagrinėjamų sudurtinių terminų. Kiek dažniau jungiamųjų balsių neturi tie sudurtiniai terminai, kurių pir-masis sandas remiasi daiktavardžiu (43,9%), o tarp darinių su abiem daiktavardi-niais sandais tokių yra bemaž pusė (47,8%).

8.2. Nagrinėjamų sudurtinių terminų jungiamaisiais balsiais eina *-a-* (47,1% visų turinčių jungiamuosius balsius darinių), *-ia-* (21,4%), *-i-* (13%), *-o-* (10,1%), *-ė-* (5,3%), *-u-* (1,5%), *-y-* (1,3%) ir *-io-* (0,3%). Būdinga, kad daugumos darinių jungiamasis balsis sutampa su istoriniu pirmojo sando pamatinių žodžių kamien-galio balsiu, pavyzdžiui, tokį jungiamąjį balsį turi beveik du trečdaliai sudurtinių terminų, kurių pirmasis sandas remiasi daiktavardžiu (daugiausia neatitikimų bū-na, kai šio sando pamatinis daiktavardis yra moteriškosios giminės) ir apie 92% darinių, kurių pirmasis sandas remiasi būdvardžiu. Tai rodo esant aiškų jungiamųjų balsių parinkimo dūriniams polinkį, kurio nedera išleisti iš akių, darant naujus terminus.

8.3. Pasitaiko atvejų (tiesa, jie labai reti), kai skirtingas tų pačių sandų jungi-mo būdas panaudojamas išskirti terminams, pvz.: *dienoraštis* „дневник“ ir *dien-raštis* „ежедневная газета“. Tačiau terminologijoje negali būti pateisinamas to paties termino variantų (pvz.: *gyvsakiai* ir *gyvasakiai*, *kampmatis* ir *kampomatis*, *plokščiakalvė* ir *plokštikalvė* ir kt.) teikimas.

9. Sudurtinių terminų galūnės yra šios: *-is* (I linksniuotė, 64,9% visų nagrinė-jamų dūrinių), *-ė* (21,7%), *-a* (8,8%), *-ys* (3,4%) ir *-as* (1,2%). Galūnę *-ė* turinčių darinių iš tikrųjų yra truputį daugiau, mat terminų žodynuose asmenų pavadini-mai paprastai pateikiami tik vyriškąja gimine. Tačiau apskritai asmenų pavadini-mų pateikiama palyginti nedaug (nagrinėjamuose žodynuose jie tesudaro šešiolik-tą dalį (6,3%) visų sudurtinių terminų).

9.1. Tiesioginės reikšmės daiktavardiniai sudurtiniai terminai dažniausiai bū-na tos pačios giminės, kaip ir jų antrojo sando pamatiniai daiktavardžiai. Galū-nės pakeitimas tokiuose dariniuose yra bemaž reguliarus. Perkeltinės reikšmės da-riniai dažniau būna vyriškosios giminės ir, vadinasi, turi galūnę *-is*, tačiau apskri-

tai darinio giminė (ir galūnė) pareina ir nuo įvardijamojo objekto (subjekto). Ne-  
mažu mastu nuo įvardijamojo dalyko pareina ir veiksmažodinių sudurtinių termi-  
nų giminė bei galūnės *-is* ar *-ė* suteikimas konkrečios reikšmės dariniui. Abstrakčios  
reikšmės veiksmažodiniai terminai dažniausiai turi galūnę *-a*. Galūnę *-as* turinčių  
terminų dauguma yra netaisyklingi dariniai.

9.2. Pasitaiko sudurtinių terminų su įvairuojančia galūne. Vienais atvejais  
toks įvairavimas atspindi tarminius dūrinių variantus – tam pačiam reikalui su-  
termininti skirtingų tarmių žodžiai (pvz., *kurmrausa* ir *kurmiarasis*), kitais atvejais  
šalia taisyklingai sudaryto darinio vartojamas ir netaisyklingas variantas (pvz.,  
*kilovatvalandė* ir *kilovatvalanda*). Retkarčiais skirtinga darinio galūnė padeda iš-  
skirti terminus, pvz.: *dvikova* „дуэль“ ir *dvikovė* „двоеборье“, *paukščiadulka*  
„žiedų apdulkinimas su paukščių pagalba“ ir *paukščiadulkiai* „paukščių apdul-  
kinami augalai“ ir kt. Pastaruoju atveju dūrinių galūnės skirtingumas yra pagrįs-  
tas ir terminologijai naudingas, o kitais atvejais taisytinas.

9.3. Gana didelė sudurtinių terminų dalis (penktadalis visų nagrinėjamų pa-  
vyzdžių) yra daugiskaitiniai. Dauguma jų turi antrąjį daiktavardinį sandą. Tačiau  
atvejų, kai daugiskaita papildomai sutermininama, yra visai nedaug (pvz.: *piet-  
vakaris* „pietvakarių vėjas“ ir *pietvakariai* „pasaulio šalis tarp pietų ir vakarų“).

10. Tvarkant ir papildant lietuvių terminologiją, dūryba ir toliau vaisingai  
bus remiamasi. Tad svarbu nuosekliai laikytis svarbiausių dūrinių darybos literatū-  
rinėje kalboje polinkių (sandų struktūra, jungiamieji balsiai, galūnės). Į terminų  
žodynus patenka palyginti nedaug netaisyklingų darinių. Tokius netaisyklingus  
sudurtinius terminus, patekusius į žodynus bei vartojamus specialiojoje literatūro-  
je, atitinkamų sričių terminologijos komisijos kartu su kalbininkais terminologais  
turi pataisyti ir pakeisti taisyklingais dariniais.

#### Sutrumpinimai

|     |                                                                                                                                                                                   |
|-----|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| ATŽ | – Jurevičius A., Čižas A. Aiškinamasis tekstilės terminų žodynas. – V., 1962, d. 1.                                                                                               |
| BŽ  | – Botanikos terminų žodynas / Sud. Botanikos žodyno komisija. Redagavo: J. Dagys (vyr. redaktorius), A. Lekavičius, V. Mališauskienė. – V., 1965.                                 |
| ChŽ | – Daukšas K. Chemijos žodynas. – V., 1960.                                                                                                                                        |
| DŽ  | – Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. II papild. leid. / Red. kolegija: J. Kruopas (atsak. redaktorius), A. Lyberis, D. Lukšys, J. Paulauskas, J. Senkus, K. Ulvydas. – V., 1972. |
| EŽ  | – Rusiškai lietuviškas ekonomikos terminų žodynas / Red. kolegija: K. Meškauskas (atsak. redaktorius), A. Poviliūnas, V. Purnas, A. Skupeika. – V., 1966.                         |
| FŽ  | – Fizikos terminų žodynas / Red. P. Brazdžiūnas. – V., 1958.                                                                                                                      |
| GŽ  | – Gudelis V. Geologijos ir fizinės geografijos terminų žodynas. – V., 1956.                                                                                                       |
| LKŽ | – Lietuvių kalbos žodynas. – V., 1941–1978, t. 1–11.                                                                                                                              |



- |     |                                                                                                                                                                                                                                |
|-----|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| LŽ  | — Literatūros terminų žodynas /Sudarė J. Petronis, V. Vanagas, A. Zalatorius. — V., 1962.                                                                                                                                      |
| MŽ  | — Čeičys J. Melioracijos terminų žodynas. — V., 1960.                                                                                                                                                                          |
| STŽ | — Kairys V., Kaminskas A., Kudirka Z., Kundrotienė R., Lipšicas M., Mačernius A., Norkus J., Riaubūnas J., Stanaitis J., Stulpinas B., Šliavas A. Rusų—lietuvių—anglų kalbų skaičiavimo technikos terminų žodynas. — V., 1971. |
| SŽ  | — Sportinių terminų žodynas /Red. kolegija: Z. Gobiakas, V. Kazlauskas, J. Lagunavičius, P. Normantas, V. Petkus, P. Rimša, V. Steponaitis (atsak. sudarytojas). — V., 1959.                                                   |
| TŽ  | — Teisinių terminų žodynas /Sudarė A. Žiurlys. Red. kolegija: J. Bulavas, K. Jablonskis (atsak. redaktorius), J. Žiugžda, A. Žiurlys. — V., 1954.                                                                              |

## ОБРАЗОВАНИЕ ЛИТОВСКИХ СЛОЖНЫХ ТЕРМИНОВ

### Резюме

В работе исследуется образование литовских однословных сложных терминов существительных на основе материала, собранного автором из словарей физических, химических, геологических и физико-географических, ботанических, мелиоративных, текстильных, вычислительно-технических, юридических, литературоведческих, экономических и спортивных терминов.

Словосложение является важным способом создания и дальнейшего развития литовской терминологии. По количеству терминов оно заметно отстает только от суффиксального способа словообразования, но превосходит флективный (незначительно) и префиксальный. Можно заметить тенденцию повышения роли словосложения в терминообразовании по сравнению с общелитературным и особенно народным (диалектным) словообразованием.

Второй компонент сложных терминов обычно основывается на словах, принадлежащих к классу имен существительных (78,2 % композит от 893 исследуемых в работе примеров) или глаголов (почти все остальные). На этой основе литовские сложные слова обычно подразделяются на именные и глагольные. Такое подразделение сохранено и в настоящей работе.

В качестве первого компонента также чаще всего используются имена существительные (63 % исследуемых композит). Кроме того, в качестве первого компонента сложных терминов употребляются прилагательные, числительные, реже наречия, местоимения, глаголы и предлоги. Типы сложных терминов выделены на основе того, слова каких частей речи входят в состав композит. Все указанные типы в работе исследованы и в отношении значения и в отношении формы.

Почти у половины исследуемых сложных терминов оба компонента — от имен существительных. Очень активны и типы с компонентами от имен прилагательных и существительных, а также от имен существительных и глаголов. По другим типам образовано значительно меньше сложных терминов. При образовании сложных терминов в качестве базовых используются и однословные термины, и обычные (простые) слова. Восьмая часть исследуемых образований в качестве одного из компонентов (обычно именного) содержит интернациональные термины и, таким образом, является гибридами.

Литовские сложные термины по взаимоотношению между компонентами чаще всего детерминативны. Копулятивные сложные термины редки. Большая часть исследуемых композит имеет прямое значение, но немало и сложных терминов с переносным значением (большинство типа *bahuvrīhi*). Сложные термины являются названиями предметов, живых

существ, лиц, абстрактных понятий (именные), орудий действия, носителей глагольного признака, отглагольных абстрактов, результата действия и др. (глагольные).

Базовые слова компонентов, как и в общелитературном словосложении, чаще всего имеют словообразовательно не осложненную структуру. Однако необходимость названия в терминологии более сложных понятий служит причиной того, что почти у пятой части исследуемых композит есть компоненты (обычно один из них) с основой, поддающейся словообразовательному анализу. Но и в терминологическом образовании избегают привлекать в качестве компонентов сложные и префиксальные образования. Иногда в процессе сложения происходит упрощение основы базового слова, напр., *žiedlapis* „лепесток околоцветника“ от слов *žiedas* „цветок“ и *lapelis* „лепесток, листочек“, *žemėnauda* „землепользование“ от слов *žemė* „земля“ и *naudoti* „пользовать“.

Компоненты сложных терминов, как и обычных сложных слов, слагаются непосредственно (без соединительных гласных) или при помощи соединительных гласных. Более 40 % композит образовано без соединительных гласных, остальные имеют соединительные гласные — чаще всего *-a-*, реже *-ia-*, *-i-*, *-o-*, *-ė-* и редко *-u-*, *-y-*, *-io-*. В работе прослежены тенденции, определяющие способ сложения компонентов, выявлены случаи, когда эта формальная особенность литовского словосложения используется для разграничения разных терминов, напр.: *dienoraštis* „дневник“ и *dienraštis* „ежедневная газета“. Правда, такие случаи очень редки.

В работе исследовано и грамматическое оформление сложных терминов. В литовском словосложении важную роль играет флексия. В языке действуют определенные закономерности, от которых зависит подбор окончания сложному слову, сложному термину. При образовании сложных терминов обычно используются окончания *-is* (род. п. *-io*), *-ė*, *-a*. Встречаются образования, для которых окончание является главным средством различения терминов, напр.: *paukščiadulka* „орнитофилия“ и *paukščiadulkiai* „орнитофилы“.

Исследованы также случаи чередования корневых гласных, встречающиеся в глагольных компонентах композит. Выявлены ошибки, имеющие место при образовании сложных терминов. Эти ошибки необходимо устранить при дальнейшем упорядочении литовской терминологии соответствующих областей.